

૧૨૭

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ હુ. કાર્તિક સં. ૧૯૪૩. અંક ૧ લો.

મંગલા-સં. ૧.
સમ-૧૬૫૫૫.

શ્રી જગત્પતિ, પ્રભુ આપ સન્મતિ—એ ઢળે.

જામ નિરંજના, વિશ્વ વિશ્વ જંદના;

સામધર્મે રથાપ સધ, ધર્મે જંદના.

માનવ પવતું માન સમગ્રવા, સાધન માનવ ધર્મ;

હોપ થયોછે આર્યજાડમાં, દરસાવે તે મર્મ.

જામ.

પરમ જન યશાયક નિત્યે, પુરુષ કરી પ્રયત્ન;

જો પામેનો પ્રકટે નિર્મિ, જાનરૂપી સદ રત્ન.

જામ.

એ શુભ હેતુ સદગ પ્રસારવા, પ્રારંભુ આ દાન;

પ્રેરક રૂપે કરી પ્રેરણા, વધારસો ત્વમ લાજ.

જામ.

શૌચ, સંપત, સદ્વિદ્યા, સદાચાર શુભ જાન;

આર્ય મિત્રતાં વાસ કરીને, પામે સારું માન.

જામ.

અખલ, અવિદ્યા, અરુદ્ધ, અજ્ઞાન, અન્યાયાર, અસ્ત્રાન;

કરે પત્તાવન ધર્મે પ્રજાગૃહી, માયું એ વરદાન.

જામ.

દિગ્વિદ્યુત તું આપ નિરંતર, અટો કૃપાશુ નાથ.

કર નિર્મતી વિનય ધર્મથી, જુગત્ત જોડિ મમ હાથ.

જામ.

સુમ જનો ગદિ દત્ત કમળમાં, શોધે સાર અસાર;

દુર્લભ 'માનવધર્મ'તણે ત્વમ દશવળે રચીકાર.

જામ.

૧૨૭

માનવ ધર્મનાં આદ્યક પ્રત્યે ઉક્તિ.

આધિવ્યાધિસુવાધિનાત્મકુશલસંમાધિતુંમત્તરમ્ ।

કાંક્ષન્તેચનરાઃસરાગમન્તસઃસાહિત્યશાસ્ત્રાશયે ॥

નીતિમીતિમૃતશ્વરીતિમનઘાંજિજ્ઞાસમાનાસતામ્ ।

તેશ્રીમાનવધર્મસંશ્લકદૃષ્ટ્યન્વપારિપ્લવાઃ ॥૧॥

આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ સુવાધિ, જે નિત્ય આત્મા ચહે;

સાહિત્યાદિક શાસ્ત્રમાં મનપ્રીતિ, જે પ્રીતિ લોકો વહે;

રાખી પ્રીતિ મુનીતિ જે સમજવા, સદ્ રીતિ ઈચ્છે નરો;

તે આ માનવ ધર્મ પત્ર નિરખી, સદર્શ ને આચરે.

જે મનુષ્યો આધિ અને વ્યાધિથી બાધિત થયેલ આત્માનું જલ-

દોષી કુશળ ઇચ્છતા હોય, જેમને સાહિત્ય શાસ્ત્રોપર ધ્યાન હોય, જેઓને નીતિમાં પ્રીતિ હોય અને જેઓ સત્પુરુષોનાં પવિત્ર આચરણ પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓ ધર્મતાથી આ માનવધર્મ ચોપાનીયું બ્રહ્મ કરે.

આર્થ જાંધુઓ, ફનિયામાં દાંડળણ ગાણુસ પૂર્ણતાને પ્રાપ્તેશો નથી અને સાધારણ દહેવત પ્રમાણે મનુષ્ય માત્ર જૂલને પાત્ર છે. તો આ ચોપાનીક સધળી રીતે નિર્દોષ થશે એમ કહી શકાય નહિ, તોપણ જનતા પ્રયત્નથી તેને દોષ રહિત કરવા સુધીશું નહિ. કાનજીકે આમે એમ સમજીએ છીએ કે ધણી ગુણવાળા પદાર્થમાં જરાપણ કલંક હોય તો તે કલંકજ છે, જેમકે:—

અમિતગુણોપિપદાર્થોદોષેનૈકેનાંનિદિતોભવતિ ॥

નિર્મલરસાયરંનાજોગધેનોમેળલશુનઙ્ક ॥૧॥

અસખ્ય સારા ગુણવાળા પદાર્થમાં એક નાનો સરખો દોષ હોય તો-પણ તે પદાર્થ નિંદાને પાત્ર થાય છે; જેમ લસણ એ સધળા રસાયનમાં ઉત્તમ રસાયન છે, તોપણ તેના ઉપર એકે એકે દોષે લોકો તે તરફ તિરસ્કારની નજરે જુવે છે. દહેવાની મતજળ કે જરા દોષ પણ અગાસ ગળને ખટકશે, તેથી તે દોષ દૂર કરવા અમાત્રથી જનતા પ્રયત્ન કરશે. માટે—

શાદ્દલ વિકીડિત.

માનો માનવ ધર્મ, મર્મ પ્રગટી સદર્મ સગળવશે;
માનો માનવ ધર્મ, નર્મ ન પડી પરમાર્થ પંકાવશે;
માનો માનવ ધર્મ, કર્મ ઘટતાં કરવા મતી આપશે;
માનો માનવ ધર્મ, પ્રર્મ ગતિના ધરમાં રિપતિ સ્થાપશે.

ઉપોદ્ધાત.

પ્રયોજનમનુદિવ્યનમન્દોપિપ્રવર્ત્તે ॥ કાઈ મંદ માણસ પણ પ્રયોજન વિના કાંઈ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, એ એક સાધારણ નિયમ છે. ત્યારે આર્યજનો, આ નવા વર્ષની ખુશાલીમાં ભરત ભૂમિના રસાળ પ્રદેશમાં આજ મારો (માનવ ધર્મ) જન્મ થયો છે. મારા જન્મથી આ દુનિયામાં કાંઈક અલૌકિક ફેરફાર કરવા મારો ઇરાદો છે. સત્યગના પ્રારંભમાં મારો જન્મ થયો હતો. તે વખત મારું કર્તવ્ય કર્મ જે હતું તે પૂરું કર્યું હતું. પણ પાછળથી કેટલાક પાપી પુરુષો ઉત્પન્ન થયા તેથી મારો નાશ થયો, અને આખી દુનિયાં આડે રસ્તે ચાલતી થઈ. સઘળે ઠેકાણે અવ્યવસ્થા અને અનાચારનો પ્રમાર થયો. આ સઘળાં કારણોને લીધે આ મારે ખીજ વખત જન્મ લેવાની જરૂર પડી છે. નજદીક અરધી સદી સુધી બ્રિટિશ સરકારનાં પોપણુ નીચે મારી માતા સરસ્વતીના ગર્ભાશયમાં મારે રહેવાની જરૂર પડી હતી. આ રિપતિની આંદર મારે ગર્ભાશયનાં અસણ દુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં છે. મારી માતાએ પોતાની તનદુરસ્તી જાળવવા તથા મારું પાલન કરવા માયાળુ બ્રિટિશ સરકાર તરફથી તેમજ મારા જન્મમાં દિત રાખનાર તરફથી થતા કેટલાએક ઉપચારો ગ્રહણ કરવા પડતા હતા. જેમાંના કેટલાએક મારી માતાને તેમજ મને ઘણા મારક આવતા હતા અને કેટલાએક તુકરાનકારક ચઈ પડ્યા હતા. તોપણુ સમગ્ર રીતે મારે તેમનો ઉપકાર માનવાનો છે. હવે આખી દુનિયાની સેવા બજાવવાનું કામ માને શિર છે, એટલુંજ નહિ પણ આ આર્ય ભૂમિના વિશાળ પ્રદેશમાં બહાર પડી મોટો જંગ મચાવવાનો છે. હું મારે તરફ દૃષ્ટી કરી જોઈશું તો મારી માતાના તેમજ મારા કટ્ટા દુસ્મનો સખ્યાબંધ નજરે આવશે.

આ હુશ્મનોને પાયમાલ કરી આ આર્યવર્તમાં મારી માતાએજ વિજય મેળવેલ તેવા વિજયના જય શ્રીરંગનો ઝુંડો રોપવો એ મારો ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા ખાતર મારે મારા સહાયકોને ચોખ્ખા કામે લગાડવા જોઈએ. જે મારા દરેક સહાયકો હું તેમને જે જે દરજ્જા બજાવવા સોંપીશ તે એક દિલથી બળવશે તો મને પૂછું ખાતરી છે કે મારી ધારેલી મુરાદ હું કે મુદ્દતમાં જરૂર આવશે. આ મારી મુરાદ પાર પાડવામાં મારે ભાગ તો માત્ર કીર્તિજ્ઞ આવવાની છે, પરંતુ તેનાં અમૃત જેવાં ફળ તો મારા લક્ષ્મીનેજ મળવાનાં.

મારી ગર્ભાશયની સ્થિતિમાં મારી માતાને માંધાણ બિટિશ સરકારે તેમજ બીજા સહાયકોએ હદથી જતારે લાલનપાળન અને ઉપચાર કર્યા. આ વાત તો બિનસંક છે, પરંતુ આ લાલનપાળન કરવામાં એટલું બધું કામગીરી હતું હતું કે શીશું કે જે મારું અગત્યનું અંગ તે નિસ્તેજ થયું. તેને પાછું રાતેજ કરવામાં લાંબો કાળ લાગ્યો છતાં, જેમ કાઈ જાડો જગતામાં મૂળ બીજ રહેવા દેહ કાપી નાખવામાં આવ્યો હોય અને આ મૂળ બીજમાંથી પાછો તેને ઉછેરો હોય તે જેમ મૂળ સ્થિતિના જેટલું જોર કરી શકતો નથી અને નિસ્તેજ રહે છે. તેમ આ મારું અંગ મારો જન્મ પરિપૂર્ણ થયા છતાં પણ મને નિસ્તેજ માલગ પડે છે. જ્યારે મારી માતાને આટલું બધું લાલનપાળન કરવામાં આવતું તેમ છતાં આવા લાલનપાળન દરમિયાનમાં અણધારેજ વખતે તેને કડવા, તીખા, તુરા અને ખાટા ઉપચારો કરવામાં આવતા ત્યારે તેની ઈંદ્રિયો વખતો વખત બહાર મારી જતી, તો આમાંનું અને પણ સોસવું પડે એમાં શું નવાઈ. આવી રીતે હોવાથી મારો પરિપૂર્ણ અંગે જન્મ થયા છતાં પણ મારા અવધવો હજી મને નિસ્તેજ માલગ પડે છે. પણ મારું મગજ મારી માતરથી મજેજ સર્વ પ્રકારની વિજ્ઞાના વારસાથી ભરપૂર છે. આનો ઉપયોગ હું ઉદારપણે કરીશ. તેથી મને આશા છે કે મારાં બધાં અંગો દ્વિતી સતેજ થશે. આ આર્યવર્ત લક્ષ્મીનું મૂખ્ય સ્થાન અને સરસ્વતીનું મૂખ્ય ને કે જેનો મહિમા મહિમંડળના તમામ પ્રદેશમાં ગાજી રહ્યો હતો, અને જેની કીર્તિની ધ્વજ આખા બૂ મંડળમાં પોતાની આમન્યા સ્થાપન

કરી સ્વદેશાભિમાનનાં મોજાંમાં ઉછળતી હતી તેજ આર્યવર્ત કાળનાં યોગે રસ કસથી નીચોવાઇ ગયો, તેનીજ લક્ષી લટાઈ ગઇ, તેનીજ સરસ્વતી દેવીએ પોતાનો અમૃત્ય વારસો પોતાના ઔરસ પૂત્રો છતાં દત્ત પુત્રો લઇ તેને આપ્યો; અને તેનીજ કીર્તિનાં શુભદં શિખરપરની ફરફરતી ધ્વજ ચવનોના ધગસાણમાં ધૂળમાં રેગાણી. આનું પરિણામ એ થયું કે આ દેશના દેશીઓ એવી તો દુર્દશામાં આવી પડ્યા કે પોતે કંઈ લુપ્તમત્તા છે, પોતાનું શું કર્તવ્ય કંઈ છે, વગેરે બાન બૂલી ગયા; અને એવા વ્યુલમત્તી ધુસરી નીચે પશુની મારફ રખેને આપણે સ્વતંત્રતાથી ચાલશું તો ફટકો લાગશે, અને વધારે દુઃખ સહન કરવું પડશે. એવી બીકથી જોમ દોરે તેમ દોરાયા લાગ્યા. અને ટુંકામાં એ દુઃખને સુખ માની ખેડા. આવાં અસહ્ય દુઃખોને લીધે હાલમાં જોમની આંખો ઉઘડી છે તેઓ પણ એટલા બધા આત્માબની ગયા છે કે સ્વતંત્રતાનો દેવી રીતે લાભ લેવો તે તેમને મુજબ નથી. આમ યવાથી મારા આર્યજાતિઓને મહા મહા દુઃખ વેડવાં પડે છે. રાજરક્ષણ તથા મનુષ્ય ધર્મ યાને ફરજ એ પણ કુદરતના ધર્મ યાને ફરજ જેટલીજ સત્તા મનુષ્ય પ્રાણી પર ધરાવે છે. અને તેના નિયમોનું ઉલ્લંઘન યવાથી પણ તેમજ પરિણામ નીપજ્યું છે અને નીપજે છે માટે આ નિયમો જાણવા તથા પાળવા માટે દરેક મનુષ્યે તાપર ધવું જોઈએ.

હે આર્યો! હવે હું બહાર પડું છું, ધુમ્મધું અને મારા દુસ્મનોને જોર કરું છું. આશો મારો પૂર્ણાંગે સત્કાર કરી મારો આશ્રમ કરો. હું તમને આશોક અને પર ભોક્તા કલ્યાણના રસ્તા જતાવીશ. ઈશ્વર અને આપણી વચ્ચે શો સંબંધ છે તે તથા વ્યવહારમાં નીતિ તથા સ્વધર્મની રીતિ જતાવીશ, અને સ્વદેશ અને સ્વધર્મનું અભિમાન તમારા અંતરમાં ઉતારી બિડી મજેશા ઉત્પાદને ઉભાવળથી ઉત્પન્ન કરીશ. માટે હે ભારતવર્ષના સદ્રુપરોનાં તમે આગસ ઉગાડી હો, જાગો, અને તમારા પૂર્વજોની મોટા-છ સામું જોઈ તે માદ કરો અને તે પ્રાચિન પ્રેમતા પુનઃપ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નવાન થાઓ.

તમારું.

હાલનો સુધારો.

‘સુધારો’ એ શબ્દનો અર્થ ‘સારોધારો’ થાય એવો સૌ કોઈ સમજી શકે, પણ આવો ટુંકો અર્થ કરવાથી અમારા મનને સંપૂર્ણ સંતોષ થતો નથી, તો પછી એવા ઉપસક્તિના અર્થ ઉપર અમારું બોલવું આગળ ચલાવતાં આ વિષયનો હેતુ વાંચનારના ધ્યાનમાં બરાબર આવી શકે નહિં. માટે તેનો સામાન્ય રીતે ભાવાર્થ કરી બતાવવાની જરૂર લાગેછે. માણસ જાતના સ્થૂણ અને સૂક્ષ્મ દેહના સંજ્ઞામાં બદિર્વૃત્તિ અને અંતર્વૃત્તિને સુધારી આલોક અને પરલોક બન્ને સુખરૂપ કરવાં તેને સુધારો સમજવો. માણસ જાતની ઔદિકસ્થિતિ અને શારીરિક સુખાકારી માટે બહારનો સુધારોજ કેવળ ઔદિક સુખ મેળવનારો છે તે એક, અને બીજો અંતઃકરણનો સુધારો, જે પારલોકિક સુખ સંપાદન કરાવનારો છે. આ લોકના સુખને વાસ્તે મનુષ્યના શારીરિક રક્ષણ સંજ્ઞા તથા વ્યવહારિક કામકાજની સરલતા સંજ્ઞા સુધારાની જરૂર છે, અને પારલોકિક સુખને માટે પોતાના અંતરાત્માના સુધારાની જરૂર છે. પણ આ બન્ને સુધારાની સમાન આવશ્યકતા છે કે તે બન્નેની મદદતામાં કોઈ ન્યુનાધિકતા છે એ એક તકરારની બાબત છે, તેને આ ઠેકાણે લગાણુથી છોડવાનો અવકાશ નથી. બન્ને સુધારાની જરૂર છે, પણ અંતઃકરણના સુધારા વિના કેવળ વ્યવહારિક અને શારીરિક સુધારાથી લોકોની સ્થિતિ સુખરૂપ થઈ શકતી નથી—જોકે ઉપરથી દેખાવ માત્ર સુખરૂપ લાગતી હોય—માટે મનુષ્યે પોતાનું અંતઃકરણ સુધારવું એ તેનું પહેલું અને અગત્યનું કર્તવ્ય છે; અને એજ ખરો સુધારો છે.

આજકાલ રાજસિ પ્રકૃતિની પાશ્વત્ય પ્રજ્ઞના સંજ્ઞાથી આર્થ લોકોની સાંત્વિક પ્રકૃતિને હોમ લાગ્યો છે, અને રાજસિ પ્રકૃતિ પ્રવૃત્ત થવા લાગી છે. આજકાલ ઈશ્વર સંજ્ઞા તથા ધર્મ સંજ્ઞા બાંજતપર લોકોનું વક્ષણ થોડું જોવામાં આવે છે. લોકો પોતાના વ્યવહારિક કામકાજમાં અને શરીર સુધારા પાઠવાડે જોડું ધ્યાન આપે છે, તેના કરતાં ધંધર અને આપણી વચ્ચે શો સંજ્ઞા છે, અને આ સંસારમાં મનુષ્યનું શું શું કર્તવ્ય છે, તથા આત્માનું કલ્યાણ કેમ થાય, વગેરે ખરા લાભની અને ઉપયોગ-

ની બાબતોપર ઘણું જ યોગ્ય ધ્યાન આપવામાં આવે છે. એક મનુષ્ય તરીકે પોતાના કર્તવ્યને સમજવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું એ મનુષ્ય માનને આવશ્યક છે, તેમ છતાં આવી અભ્યુપયોગની બાબત વીસારી લોકોએ કાંઈક જીદુન વધણું પેંડાયું છે, જેથી માણસની સ્થિતિમાં સુધારો થયો લાગે છે, પણ તે દેખાવ માત્ર છે, અને અંદર આકાશમય પોદ્ધાણ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

સુધારો આ શબ્દ દેખીતો લો સારો છે, છતાં માત્ર શબ્દમાં જ તેનું બધું તારતમ્ય રહેલું છે. તે આજ કાલ લોકોની બનીશીએ ચડી એક તિરસ્કાર ભરેલો શબ્દ થઈ પડ્યો છે, અને તે તિરસ્કારની છાયા સુધારાવાળાઓ ઉપર પણ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

હાલનો સુધારો કાંઈક જીદુન છે. હાલનો સુધારો પારલૌકિક સુખાવહી કરતાં આલૌકિક સુખાવહી વધારે છે. મનુષ્ય માનનો આ સંસાર સરલ અને સુખરૂપ કેમ થાય એ બાબત ઉપર સરકાર અને સુધારાવાળાઓનું વિશેષ લક્ષ્ય જોવામાં આવે છે. સંસાર સુખરૂપ કરવાની વિશદમાં અમે નથી જ. સંસાર સુખરૂપ થાય ત્યારે જ પરમાનંદને મેળવી શકાય. પણ આજના લોકોનો સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન માગે પસંદ કરવા લાયક નથી. એથી દેખીતું સુખ મળ્યું જણાય છે પણ તે ઝાંઝવાના પાણી સરખું હોય છે. પૈસો મેળવવો એ આજની પ્રજાનું વિશેષ લક્ષણ જોવામાં આવે છે અને એ જ તેમનો લક્ષ્ય પૂર્વક બિંધાયેલ જોવામાં આવે છે વળી આ ઉદ્યોગની સાથે નીતિનો સંબંધ થોડો જોવામાં આવે છે. દેશમાં ગમે તેટલા હુન્નરો યાય, અને ગમે તેટલો પૈસો એકઠો યાય પણ નીતિવાન આચરણ વિના પ્રજાને પ્રાપ્ત થએલા આ હુન્નરો, શોધો અને પૈસો કદિ સુખનાં સાધન ભૂત થતાં નથી.

લોકોમાં દગો, કપટ, અવિશ્વાસ, અસત્યતા, આદિ દુર્ગુણોનું પ્રાધાન્ય જોવામાં આવે છે, અને દિવસે દિવસે દગવણીની વૃદ્ધિ સાથે આ દુર્ગુણોની પણ વૃદ્ધિ થતી જોવામાં આવે છે, એ ખરેખર વિપરીત વારતા છે, જાણે આ જગાનામાં શોધો અને હુન્નરો વિશેષ થયા હોય અને છો પૈસાની વૃદ્ધિ જોવામાં આવતી હોય, પણ 'રામરાજ્ય' અને રામની પ્રજાની સાથે આ રાજ્ય અને આજની પ્રજાને કોઈ રીતે સરખાવી શકાય નહિ. હાલમાં કયા દેશના લોકો બારણાં બંધ કર્યા વિના અને જાન માલના રક્ષણ માં

ટે ચોક્કી પહોરનો બંદોબસ્ત રાખ્યા વિના નિશ્ચિતપણે સુધ્ધ જાય છે ? હાલમાં કયા દેશના લોકો બારણે તાળાં માર્યા વિના ઘરછોડી બહાર જઈ શકે છે ? કયા દેશમાં આટલો બંદોબસ્ત છતાં દગા ફટકા અને ચોરી નથી થતાં ? આગળ કયાં આટલી બધી પોલીસ હાંદુસ્તાનમાં રાખવી પડતી હતી ? જામને માટે આટલી બધી અઘાલતો કયાં હતી ? ત્યારે આજ આટલી બધી પોલીસ ચોક્કી અને ઇનસાફની કેટલી કરવાનું શું કારણ છે ? શુન્દા ધધ્યાએ માટે માણસોની વૃત્તિમાં આટલો બધો ફેરફાર થવાનું શું કારણ હશે એ પ્રશ્ન સદજ ઉઠે છે અમારા વિચાર પ્રમાણે તો હાલની રાજ્યનીતિ અને હાલની કેળવણીની પદ્ધતિમાંજ ખામી હોવી જોઈએ; જે ખામીને લીધે લોકોનો ઘણો ભાગ નીતિવાન થવાને બદલે અનીતિવાન બની ગયે છે.

મુધારાવાળાઓ હાલનાજ જમાનામાં અને ઉપર જણાવેલી હાલનીજ કેળવણીની પદ્ધતિમાં ઉછરેલા છે, તો પછી કેળવણીને અનુસરતા થયો તેમાં હોય તેમાં નવાઈ નથી. હાલની કેળવણીથી દુનિયા વધારે ડહાપણુદાર અને બુદ્ધિશાળી થતી જાય છે, પણ સદ્ગુણના સંસ્કાર વિના દુર્ગુણથી તે બુદ્ધિ વિશેષ ભ્રષ્ટ થએલી જોવામાં આવે છે; અને તેથી તો ડહાપણુ અને બુદ્ધિનો સદુપયોગ થવાને બદલે ખેરઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. મૂળ ખગાડ તો સરસ્વતી મંદીરોમાંથીજ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. એક નાના ગામડાની નિશાળથી માંડીને આપણા ઇલાકાના પાટ નગરનાં વિદ્યાલયો સુધી નજર કરી તપાસી જોતાં તેમાંથી સીખીને નીકળેલા ઘણાખરા જીવાનીઆઓની નીતિ રીતિમાં તમોચુલ્લ અને રજોચુલ્લો ચુલાકાર થયો દેખાય છે. હાલમાં ખરો વિનય કે વિવેક દીક્ષામાં આવતો નથી. માત્ર વિનય અને વિવેકનું રૂપ ઉપર ઉપરથી જનાવવામાં અને અનેક દુર્ગુણોપર સદ્ગુણનું આચ્છાન્ન કરી ખોટું રૂપમારણ કરવામાં કેટલાક ખાવરધા જણાય છે. સદ્ગુણોને પાળી તેમાંજ નિરત રહી તે પ્રમાણે ખરા જાવથી વર્તવાને બદલે સદ્ગુણોનાં જુદાં જુદાં રૂપ નાટકશાળાની રંગભૂમિ ઉપર દેખાવ માત્ર ખરાં કરી જનાવવાની જાગે તેમજ અહીં તાલીમ લીધી હોયની ? જેમ તેઓના બહારના દેખાવમાં એટલે પહેરવેશમાં અને ચાત્ર ચત્રગતમાં ઉછાંછળાપણુનો મિતાર આબેદુજ આવે છે, તેવાજ તેમનાં આંતરણુ પોતાં

અને મલિન હોય છે. વિનાય અને સરલતાપણું આંદિ સદ્ગુણો તો તેમનામાં અવશ્ય જોઈએ તેનું તો બીજપણ જોવામાં ન આવે તો પછી તેમાંથી અંકુર અને ડાળાં પૂટવાની તો આશા શી? જો મહેતાજીઓ અને માસ્તરો, અવિરેકી તથા દુર્ગુણી હોય તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સદ્ગુણો સંસ્કાર શી રીતે આપી શકે? દુનિયાં અનુકરણ કરવામાં તત્પર છે તો કુમળી વયનાં અને કાચી બુદ્ધિનાં જાગરો પોતાના હમેશના સહવાસી શિક્ષકના ચુલનું, તેના જાપણનું અને રીતભાતનું અનુકરણ કરે એ સ્વભાવિક છે.

હમેશાં શુભ અને દોષ સાથે રહેલા તો હોય છે, પણ શુભના ગણ આગળ અદ્ય દોષ દેખાતો નથી; તેમજ દોષનું પ્રાધાન્ય હોય ત્યાં સદ્ગુણ રોબનો નથી. હાલની કેળવણી અને હાલના સુધારામાં શુભ કરતાં દોષનું પ્રમાણ વધે છે, અને તેનો આભાસ દરેક કર્મ અને ધર્મા રોજગારના માણસોપર પડેલો જોવામાં આવે છે. હાલમાં ધર્મની સાથે ધૂતાપણું ભણતરની સાથે બ્રહ્મતા (બુદ્ધિની), અભ્યાસની સાથે અભિમાન, વિદ્યામાં વાદવિવાદ, ડોઠ સાથે કુલુઆ અને કપટ, વકીલ સાથે કાયદા સાથે કચાટ, પોલીસ સાથે પાન સોપારી, વેપાર સાથે વ્યક્ષપણું, અખીર સાથે આજસ અને અભિમાન, ગાડી સાથે લાડી, વેલ સાથે વિષય વાંછના, બગીચા સાથે બારપગાપણું, બારીસ્ટર સાથે બેપરવાઈ, ઉદારતા સાથે અવિવેક, અને હુદોદાર પ્રત્યે હાહાપણું—એમ દરેક ધર્મા રોજગારની સાથે મહા દોષોની વૃધ્ધી જોવામાં આવે છે. આ બધા દુર્ગુણોનું મૂળ હાલની કેળવણીની પદ્ધતિ અને કેળવણી આપનારા શિક્ષકોના હશે એમ અમારું માનવું છે.

વિદ્યા શરૂઆતમાં સત્વગુણનું પ્રાધાન્ય ન હોય, વિવેક અને નીતિથી વિમુખ હોય, નિષ્કાપટ્ય કરતાં દાંભિકપણું વધારે હોય, તો શું લાભ છે પી. ઈ. ની પદવીથી? શું બહાદુરી મારી બી. એ. થઈને? અને શું મારા છે એમ. એ. ની મોટાઈમાં? સરકાર ભલે એ પંડિતોને દરજ્જા (હારકાની ઠાપ) આપતી, પણ સદ્ગુણી અને સજ્જન માણસોના મંડળમાં બેસવાને તેઓ બિનકલ્પ લાયક ગણાય નહિ. જ્યાં સુધી તેમને સદ્ગુણ અને

સંજ્ઞાનતાનો સંસ્કાર થયો નથી ત્યાંસુધી. ગમે તેમ હો પણ આટલું તો ખરું છે કે હાલમાં અપાતી કેળવણીથી બાળકોમાં સંજ્ઞાનતાને બદલે દુ-
જ્ઞાનતાનો પ્રાદુર્ભાવ વધારે દીઠામાં આવે છે, અને તેથી અતે બધો દોષ હાલની કેળવણીની પદ્ધતિપૂર મૂક્યાવિના છૂટકો નથી.

ધણા લોકો એવા વિચારથી દોષગ્રસ્તો હોય છે કે જે સરકારના કા-
યદા સારા હોય તો લોકો સુખી થાય. પણ અમે એ વિચારથી તદ્દન વિ-
રુદ્ધ છીએ. માણસ જાતના સુખ દુઃખનો આધાર સત્તાધારી અધિકારીઓ-
ના ઉપર રહેલો છે. કાયદા ગમે તેવા સારા, સરલ અને નીતિથી ભરપૂર
હોય, પણ તે કાયદાને અમલમાં લાવનાર અમલદારોજ નીતિવાન ન હોય
તો સારા કાયદા પણ કાંઈ કામ કરી શકતા નથી; કેમકે અન્યાયી અને
અનીતિવાન અમલદારો કાયદાપર પમ મૂકવાને પ્રાધુર્યવાળા જોતાં નથી. તેથી
પ્રથમતો પ્રમાણુ અધિકારીઓજ જાતિવાન અને સદ્ગુણી હોવા જોઈએ, કે
જેના કાર્ય અને વર્તણુકનો આભાસ નક્કી લોકો ઉપર પડ્યાવિના રહેતો નથી.

ત્યારે ખરી ઢકીકત આમ છે તો જે કેળવણી ઉપર લોકોના સુખ દુઃ-
ખનો બધો અધાર રહેલો છે, તે કેળવણીનું કામ દુર્ગુણી અને અવિવેકી
શિક્ષકોના હાથમાં સોંપવામાં આવે અને જે કાયદાઓ ઉપર લોકોની નીતિ
રીતિ સુધરવાનો આધાર છે અને જે લોકોને જાતિને માર્ગે અળાવવાનેજ
રચવામાં આવે છે, તે કાયદાની સત્તા અન્યાયી, અનીતિવાન અને પ્રપંચી
પુરોના હાથમાં સોંપવામાં આવેતો લોકો નીતિવાન થાયજ ક્યાંથી ? અને
એવા પુરોના ઉપર લોકોના સુખ દુઃખનો અને જાન માલનો આધાર રા-
ખવો એ કેવું ને કેટલું ભયંકર કામ છે ? તે સહેજ સમજાય છે. અનીતિ-
વાન અમલદારો પોતાની અનીતિ વાળી વર્તણુકથી લોકોને જાતિને બદલે
અનીતિથી ચાલતાં શીખવે તો પછી તેમના હાથથી ન્યાય, નીતિની આ-
શાજ શી રાખવી ?

જેમ અમલદારોને માટે લોકોમાં આવો પોકાર હોય છે, તેથી કેટ-
લાક સુધારાવાળાઓએ પકડેલ નવી પદ્ધતિથી કાંઈ પણ સુધારો થવાનો સં-
ભવ નથી, અને તેમના ખાલી ઘોંઘાટથી લોકોનાં મન ભ્રમિત થયા સિ-
વાય બીજું કાંઈ સાચુંક થયેલું જોવામાં આવતું નથી. કેટલાક સુધારાવા-

જાઓએ અને નરી નિશાળના નવા જુવાનીઓએ ફ્રેચ પદ્ધતિમાં તાલીમ લીધી છે કે પછી કોણ જાણે કેમ છે, પણ ફ્રેચ લોકોની પેઠે તેમને નવું નવું અને નકલ કરવાનું બહુ ગમે છે; જુનું બધું બરાબર છે, એમ સમજાઈ જોડા જાય છે. આ જુવાનીઓ શાસ્ત્રના પૂરા જ્ઞાન વિના શાસ્ત્રની વાત પર અનાદર બતાવી આપ કાલા યઈ ધુનમાં આવે તેમ પોતપોતાનું ડહાપણ ડાળવા અને ગનરવી ગતો બહાર પાડવા મંડ્યા છે, અને પોતપોતાનાં રજૂશીંગણાં પૂકવા મંડી ગયા છે, તેમાંથી કઈ દીશાનો અવાજ પ્રમાણ કરવો એ પારખી કાઢવું લોકોને મુશ્કેલ યઈ પડ્યું છે. એક તરફથી સ્ત્રીઓને અધદિત છૂટ આપવાના પોકાર અને પ્રયત્ન થાય છે, તો બીજી તરફથી હાથની સ્ત્રી *કેળવણીનો મદિમા મવાય છે. એક દિશામાંથી ધુન-લગ્નનો પોકાર ઉડી નીકળ્યો છે તો બીજી તરફથી જાતિભેદ ભેદવાના લણુ-કારા સંભળાય છે. આવા ધાંધળાના વખતમાં આ ચોપાનીઓ દ્વારા અમારા ખમ્મીત વિચારો વિદિત કરવા અમે બહાર પડીએ છીએ. અપૂર્ણ.

અમારી વિશ્વસિ.

વોંચનારાઓ ! જરા વિચાર કરો કે આપણે જાણ્યું છીએ, આપણા જાપદાદાઓ જાણ્યું હતું, તેઓની સિધ્ધિ કેવી હતી અને હાલમાં આપણી સિધ્ધિ કેવી છે? આ બાબત પર જરા પણ વિચાર કરશો તો અમે નથી ધારતા કે તમે સર્વોગ શોક સમુદ્રમાં નહિ ફૂળી જાઓ. પણ ફેરફાર એ કુદરતનો સામાન્ય નિયમ છે અને તેજ નિયમથી આપણી આર્થિક પ્રગતિ આ અધમ સ્થિતિમાં આવી પડી છે. પણ હવે આ અધમ સ્થિતિમાં પણ ઉપરનો નિયમ લાગુ પાડી જરા જાગૃત થાઓ, અને તે સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કરો અને તે તમારા પ્રયત્નમાં કુદરત ઉપરના નિયમથીજ તમેને મદદ કરશે. આ અમારા વચનો તમેને બોધ રૂપ લાગશે ખરાં, પણ તે બોધ તમેને શ્રવણ કાળમાં તે પ્રમાણે વર્તવાના કાળમાં તથા પરિણામે ફળ કાળમાં સુખ રૂપ લાગશે. કારણ કે ઉપદેશ પણ પ્રકારના છે. એક રાજની રીતિનો ઉપદેશ, મિત્ર રીતિનો ઉપદેશ અને મુંદરી રીતિનો

* હાલની સ્ત્રી કેળવણીની રીતથી અમે વિરુદ્ધ છીએ.

ઉપદેશ. સન્નતા ઉપદેશની ગાદક વેદની આજ્ઞા કે જેનું ઉક્લંધન થઈ શકતું નથી અને ઉપદેશ માત્ર ફળ કાળમાંજ સુખલાપી છે. મિત્ર રીતિનો ઉપદેશ પુરાણના ઉપદેશ જેવો છે, કારણ કે પુરાણનો ઉપદેશ તે પ્રમાણે વર્તવાના કાળમાં તથા પરિણામે ફળકાળમાં સુખ દેહે, અને સુંદરી રીતિનો ઉપદેશ એ કાવ્યના ઉપદેશ જેવો છે, અને તે ત્રણે કાળમાં સુખ આપનાર છે; એટલે શ્રવણ કાળમાં, તે પ્રમાણે વર્તવાના કાળમાં તથા ફળ કાળમાં. માટે આ અમારું ચોપાનીઉ જે કાવ્ય રૂપ છે તે તમોને સુંદરી રીતિથી બોધ કરે છે. આ ઠેકાણે કેટલાએકને સાધારણ સવાચ ઉદ્દેશ કે ચોપાનીઆને કાવ્ય એવું નામ કેમ આપી શકાય. ત્યારે કાવ્ય એટલે શું, તેનો વિચાર કર્યો. આ ઠેકાણે અવશ્યતા ધરાવે છે. સાહિત્ય સારમાં કાવ્યનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપે છે.

તત્રનિર્દોષશબ્દાર્થગુણવત્ત્વેસતિસ્ફુટંગદ્યાદિવંધરૂપલંકાવ્ય

સામાન્યલક્ષણમ્ ॥ જેની અંદર દોષ રહિત શબ્દ ને અર્થ હોય, કંઈક શુષ્કવાળું હોય એવું ગદ્ય અથવા પદ્ય એ કાવ્ય કહેવાય. વળી કાવ્ય-પ્રકાશમાં કહે છે કે તદ્દોષી શબ્દાર્થ સમુપાવનલંકૃતી પુનઃકાપિ ॥ શુષ્ક સહિત અને દોષ રહિત એવા શબ્દ અને અર્થ જેમાં દોષ અને વખતે અલંકાર ન હોય એવું વાક્ય તે કાવ્ય કહેવાય. રસગંગાધર કહે છે કે રમણીયાર્થ પ્રતિપાદકઃ શબ્દઃ કાવ્યં ॥ રમણીય અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર જે શબ્દ તે કાવ્ય, અને સાહિત્યદંષ્ટ કહે છે કે વાક્યંરસાત્મકં કાવ્યં ॥ રસવાળું વાક્ય તે કાવ્ય.

ઉપરનાં સદ્યમાં લક્ષણોને તપાસી જોતાં તત્ત્વમં માત્ર એટલેજ નીકળે છે કે જે રમણીય અને રસવાળું વાક્ય તે કાવ્ય. વળી કાવ્યાલોપાંચર્ચમેત્ ॥ આ રમણિય વાક્ય આપી કેટલાક વિધાનો ગડગણટ કરી ઉદ્દેશ કે રમણિય પ્રમાણે કાવ્ય વિગેરેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. તેા એ રમણિય અર્થના કાવ્યને માટે છે કારણ કે સત્કાવ્ય એનો કાવ્યવ્યવહારવ્યવહારવિદેશિવેતરસતતયે ॥ સદ્યઃ પર નિર્વૃત્તયે કાન્તાસંમિતવયોપદેશયુજે ॥ કાવ્ય એ કાન્તાના ઉપદેશની સમાન છે, અને તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આપનાર છે, વ્યવહારને શીખવનાર

છે અને પાપનો નાશ કરનાર છે. કામ્ય એ આરે પુરુષાર્થને આપનાર છે એ વાન ઇતિહાસ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે; જેમ કે, વાલ્મીકિયદેવરમુ-
 તકીર્ત્યે ધાવકાદેઃ શ્રિયેપિચ ॥ કામાદયૈજયદેવાદેર્મુદ્ગલાદે
 સ્તુમુક્તયે ॥ ૧ ॥ વાલ્મીકી ઋષીએ રામાયણ કામ્ય બનાવ્યું તેથી તેની
 કીર્તિ આ જગતમાં ફેલાઈ. કીર્તિમાં ધર્મનો હેતુ રહેલો છે માટે જોગ
 જણાય છે કે કામ્યથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધાવક નામના પંડિતને કામ્યથી
 અર્થની પ્રાપ્તિ થઈ; જેમ કે એ ધાવક નામનો પંડિત પ્રથમ ધણીજ
 કંગાળ સ્થિતિમાં હતો તે કોઈના પ્રસાદથી ધણી વિદ્યા બપેયો અને
 તેણે નૈવેદ્ય નામનું સો સર્ગનું કામ્ય બનાવ્યું. તે કામ્ય બનાવી શ્રી હર્ષ
 નામના રાજાને બતાવવા ગયો. શ્રી હર્ષ તે કામ્યથી ધણીજ પ્રસન્ન થયો,
 અને તેને દર વર્ષે એક લાખ રૂપિયાની પેદાશ જેટલી પૃથ્વી આપી. અને
 તેના બદલામાં તે કામ્યના દરેક સર્ગના છેડામાં શ્રીહર્ષનું નામ નંખાવ્યું.
 આ પ્રમાણે ધાવકને અર્થની પ્રાપ્તિ થઈ. માટે કામ્યથી ધર્મની અને અર્થ-
 ની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ સિદ્ધ થયું. વળી કામ્યથી કામની પણ પ્રાપ્તિ થા-
 ય છે. તે જેમ કે જયદેવ નામનો બ્રાહ્મણ કોઈ રાજાનો આશીર્વાદ બ્રાહ્મણ
 હતો તે હરહરેશ રાજાની હજુરમાં રહેતો હતો અને તેની પદ્મા નામની
 મહા સતી સ્ત્રી પણ તે રાજાની રાણીપાસે રહેતી હતી. હવે એક દિવસ
 તે રાણીની દાસીએ આવીને રાણીને એવા ખગર આપ્યા કે આજે આ-
 પણા ગામમાં એક સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ પછવાડે બળી મુકી. વગેરે વાર્તા
 કરી તે સ્ત્રીનાં ધણું વખાણ કરવા લાગી. આ ઉપરથી તે પદ્મા નામની
 મહા સતી સ્ત્રી બોલી હતી કે જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મરણની વાત સાં-
 બળતાંજ બ્યારે પોતામાં રહેલા અગ્નિથી નથી જળવી તે શું સતિ કહે-
 વાય ? વગેરે એવી સતીની નિંદા કરવા લાગી. આ ઉપરથી રાણીને તે પ-
 દ્માની પ્રીત્તિ, લેવાની ઇચ્છા થઈ. તેથી પોતાના ગુપ્ત ખાણસને તે પદ્મા
 ની પતિની લોહી છંટાએલ પાથડી કોઈ સુકિતથી લઈ આવવા સમજાવ્યું
 તેથી એક દિવસ તે જયદેવ નામનો બ્રાહ્મણ રાજા સાથે બ્યારે મુગયા
 કરવા ગયો હતો ત્યારે તે રાણીના ગુપ્ત ખાણસે કોઈ સુકિતથી
 તેને સમજાવી જયદેવની પાથડી લીધી અને તે પાથડી ઉપર કોઈ
 બીજા પ્રાણીના લોહીના છંટા નાંખી રાણી પાસે લાવી બાહેર કસું
 કે આજે અગ્નિનાં કોઈ ધાતક પ્રાણીથી જયદેવનો ધાત થયો. આ વાત

સાંભળતાંજ તે પદ્મા સ્ત્રી પોતામાં રહેલા અગ્નિથી જળી મુદ્દા આવી રી-
 તે સાક્ષાત જ્યારે તેને જળી મુદ્દા જોઈ ત્યારે રાણીને ધણોજ પશ્ચાત્તાપ થ-
 યો. ત્યાર પછી જ્યારે જયદેવ મૃગયામાંથી પાછો ફર્યો ત્યારે રાણીએ સ-
 ધણું જતાંત તેને કહી સંભળાવ્યું. તેથી જયદેવ ધણો ખેદ પામી પોતાની
 સ્ત્રીના શબની પાસે બેસી રાધા સહિત શ્રી કૃષ્ણનું ગીત ગોવિંદ નામનું
 કાવ્ય બનાવ્યું અને તે કાવ્યની સમાપ્તિની સાથે શ્રી કૃષ્ણની કૃપાથી તે
 મહા સતી બણે ઉંઘમાંથીજ ઉઠી હોય નહિ તેમ આજસ મરડી બેઠી
 થઇ, અને તેથી જયદેવને પુનઃક્રમની પ્રાપ્તિ થઈ. માટે એમ જણાયછે
 કે કાવ્યથી ધર્મ, અર્થ અને ક્રમની પ્રાપ્તિ થાયછે. વળી કાવ્યથી મોક્ષની
 પણ પ્રાપ્તિ થાયછે; જેમકે, મુદ્દગળ નામનો કોઈ આચાર્ય રામનો ધણોજ
 ઉપાસક હતો. તે કોઈ દિવસ એક અંધ બનાવતો હતો તેવામાં મધ્યાન્હ
 કર્મ કરવાનો વખત થયો, તેથી ગંગા નદીમાં નહાવા ગયો. અંધ લખવા-
 ના સમયમાં જે તેને જીહાપોહ આવ્યા હતા તે મધ્યાન્હ કર્મ કરવાથી
 રખેતે લૂલી જવારો એવી રીતે તેના મનમાં બીક લાગી હતી. આથી
 સાક્ષાત રામે તે મુદ્દગળનું ૩૫ ધરી તેના આશ્રમમાં આવી જે તેના વિ-
 ચારે હતા તે સઘળા પોતે હાથે લખી આવતા થયા. જ્યારે મુદ્દગલાચાર્ય
 મધ્યાન્હ કર્મથી પાછા ફર્યો ત્યારે તેમની માતૃથી તેમને વટવા લાગ્યાં કે
 આરે મુદ્દગલ આતે આવું શું અંધ વ્યસન લાગ્યું કે નહાવા જતાં પણ
 પાછો ફરી અંધમાં કાંઈ લખીને પાછો નહાવા ગયો. આ વાતથી તે ધણો
 વિચિત્ર થયો અને જ્યારે અંધ જોયો ત્યારે તેમાં પણ પોતાના વિચારો
 લખેલા દીકા. કેટલોક વિચાર કયો પછી એક અનુમાન થયું કે એ લખ-
 નાર સાક્ષાત રામ હશે. તેથી તેણે શ્રી રામના નામની સો આર્યા બનાવી
 જે આર્યા હજુ પણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે આર્યાથી રામ પ્રજાજન પ્રસન્ન
 થયા અને મુદ્દગલને મુક્તિ આપી. આ સઘળા ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણા-
 યછે કે કાવ્યથી ધર્મ, અર્થ, ક્રમ અને મોક્ષ ચારે પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાયછે.
 માટે સુંદરી એમ પોતાના પતિનું હૃદય વશ કરી પોતાના ગુણથી આ
 અને પરલોકના ઇષ્ટ સાધનનું કહેછે તેમ કાવ્ય પણ સાંભળનારનાં
 કરી હેતુ સહિત હિત વચન બોલે છે. તેમજ અમો પણ આ અમા-
 ના ચોપાનીઆ દારા અમારી આર્યપ્રજા પ્રતિ યોગ્ય શબ્દો બોલવાના છીએ
 જેનો હેતુ શુંછે તે સઘળાઓને સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે, અને તેમ થવાથી
 આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ પાછી પોતાની પ્રથમની અવરવાને પહોં-

ચરો અને તેથીજ અમોને સંતોષ થશે. છેવટ હે આર્ય બંધુઓ, કદાચિત અમારા ઉપરના શબ્દોથી તમને થોડો કંટાળો ઉપજશે. હશે એમ અમારા મનમાં સંકટપ થાયછે કારણકે અમારા ધારવા પ્રમાણે એ જરા અપ્રસ્તુત વિષયછે. તેથી એ વિષયને પડતો મૂકી અમે એટલુંજ કહીએ છીએ કે નીચેનાં શ્લોકમાં જ્ઞતાવેલી ૭ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી જમ અને તેમ આપણો ઉદય થાય તેવાં પગલાં ભરવા પ્રયત્ન કરશો, તો અમે ખચીત કહીએ છીએ કે તમને તમારી ગએલી કીર્તિ પુનઃસંપાદન થશે.

આલસ્યંસ્ત્રીસેવાસરોગતાજન્મભૂમિવાત્સલ્યં,
સંતોષોભીરુત્વંપદ્વ્યાયાતામહત્વસ્ય ॥ ૧ ॥

આજસ, હમેશાં સ્ત્રીઓ પાસે બેસી રહેવું અને તેનીજ સેવામાં તરફર રહેવું, શરીર રોગવાળું હોય પોતાના દેશનું એવું બોલું અભિમાન હોય કે પોતાનો દેશ મૂકી પરદેશ કેમ જવાય, સંતોષરાખી બેસી રહેવું અને આડો નડતો હોયનો આખાની શી નરરછે એવા વિચારો કરવા અને જે મળતું હોય તેમાંજ સંતોષ રાખી બેસી રહેવું, અતી ખીકણપણું રાખવું અને પોતાના ધારેલાં સારાં કૃત્યો કે જેથી સારે રસ્તે ચડવાનો વખત આવે તેવાં કૃત્યોના સમારંભમાંજ ડરવું અને આગળ કાંઈપણ પગલાં ન ભરવાં, આ ૭ વસ્તુઓએ ખરેખર આપણી આર્ય પ્રજાને અઘંમ સ્થિતિમાં નાખેલછે. માટે તે ૭ પદ્યોનો જમ અને તેમ જલદીથી ત્યાગ કરો અને વિચાર પૂર્વક સાહસનાં કૃત્યો આરંભો, કારણ કે શાસ્ત્રનું પણ વચનછે કે ન સાહસમનારુહનરો મદ્રાણિપશ્યતિ ॥

સાહસકામ કૃત્યો સિવાય કદિપણ માણસ સારાં સુખની આશા રાખી શકતો નથી. જુઓ, હાલ બ્રિટિશ સરકાર જેની હાલમાં આપણી જેવી સ્થિતિછે તેના કરતાં પણ ઘણીજ નીચ દશામાં હતી, પણ તે સાહસ કૃત્યથીજ આવી સર્વોત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલછે, તો અમે નથી ધારતા કે આપણે પણ એવી સ્થિતિમાં નહિ આવીએ. માટે જમ અને તેમ વિચારી સાહસ કામ માટે લીઓ અને ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચો. તથાસ્તુ.

માનવનું મહત્વ.

માનવનું મહત્વ શેમાં છે? જે કારણથી મનુષ્ય પશુથી શ્રેષ્ઠ છે તે કારણથીજ માનવાત્માનું મહત્વ છે. એ મહત્વ અર્થને માટે અથવા પાંચવ સુખ સૌખ્યાને માટે નથી. મનુષ્ય જન્મ લઈને કેવળ ખાવા પીવામાં,

ફરતા 'હરયામાં' પરિતૃપ્ત રહેશે, તાણુખાની પેડે ઘટના ઓતમાં તરવો ફરશે; એવો પરમેશ્વરનો અભિપ્રાય નથી. ધણું ધન સંચય કરવું, અથવા સંસારમાં ઘસારવી થઈને છવન ગાજવું એ કાંઈ માનવ છવનવું લક્ષ્ય નથી. કેવળ સાંસારિકતા અવસાન કરીને જગતમાં કોઈપણ મહત્ત્વ મેળવી શકતા નથી; સુખ, દુઃખ, નિંદા પ્રશંસાને આધીન મર્યાદાને છવન ગાજ્યાથી માનવ જલ્દયામાં મહત્ત્વનો સ્વલ્પજા દીપ્ત થતો નથી. કેવળ પોતાને લઈને મત થવાથી, પોતાને સુખમાં નાખી જમનને તુચ્છ કર્યાથી મનુષ્યત્વ સંગતવું નથી. નિકંદર સવળી દુનિયા જલ્પ કરવા માટે લાયક લંગાથીને મહત્ત્વ મેળવી શક્યો નહિ. નેપોલિયન પોતાના અમુર વીર્યથી દુનિયાને આશ્ચર્ય કરી બાકુ બાજથી જલ્પ મેળવીને મહત્ત્વ મેળવી શક્યો નહિ, પરંતુ બ્રહ્મદેવ પૃથ્વીના શોક તાગ પોતાના માથે દોરી અદ્ભુત વૈરાગ્યના ઉત્તમ શિખરમાં જોડાઈ, પવિત્રાત્મા સાંકેટિસ જલ્પકંત કંતવ્યની આગમાં કુદેશ મારીને ઝેર પીને માનવ-હૃદયમાં પૂજાયો છે. ક્યાં મહારાજા વિક્રમાદિત્ય અને ક્યાં દંરિક કાળીદાસ ? લાગેલા જલ્પ રતંબજા વિક્રમાદિત્યના પરિણામનાં ચિન્હ છે, અને સત્ત્વ પ્રચુરિત મલ્લિકા કુસુમના મમાળે શકુન્તલા અને રઘુવંશ કાળીદાસની રમૂતિ પૃથ્વીને જૂલવા દેતી નથી ! એજ મહત્ત્વ છે !

મનુષ્યજન માનવનું મહત્ત્વ છે. મનુષ્યત્વ વિનાનો માનવ પશુ છે, જેની નજર કેવળ શરીર ઉપર છે, પોતાકની ઉપર છે,—શી રીતે હું સાથે દેખાઉં, શું કર્યાથી મારી પ્રશંસાકંઠની ચોતરૂં ગાળે, આવી જેની ચિંતા હોય, તે માણસ મનુષ્યત્વથી ધણે છેડે રહેલો છે. માણસ પોતાને લઈનેજ ઉત્તમ છે. સર્વે મારા ગુણગાન કરે, સર્વેના કંઠમાંથી મારો મશ અને સૌભાગ્ય કીર્તિત થાય. કેવળ “મારું મારું” “હું-હું” લઈનેજ મનુષ્ય વિવ્રત છે. પરંતુ આ “હું” ને “તમે” માં “ના” કુખાલુથી મહત્ત્વ નથી. જેની ચિંતા અને દષ્ટિ કેવળ જગા ખરમના દિસાજમાં બધાએથી છે, તે મનુષ્યત્વનો અઘરો લેવાનો અસમર્થ છે. કેવળ અર્ધમાનસ શું માનવત્વાની શાંતિ છે ? કેવળ સંસારિક સુખ ભોજનમાંજ આપણી પરિતૃપ્તિ છે ? જુદાને શેની ન્યુનતા દર્શાવે ? આ માટે તે વિષન-હરથથી અનુજ ધન સંપત્તિ, રાજબચન, અને પ્રભાત્મક સંપૂર્ણ છેડીને દીનવંશથી પ્રાણની ખરેખરી શાંતિ મેળવવાને માટે રમે રમે રહે ! સમગ્ર સવળને જલ્પ કરીને મોટાપદ સંસ્થા નહિ પરંતુ પિતૃતત્ત્વ પાળવાને માટે ગમત્ત્વ તુચ્છ કરી વનવાસ લીધેલો તેથીજ સમસ્તકુલનું મહત્ત્વ છે.

અમુર.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ લું. માર્ગશિર્ષિ સંવત ૧૯૪૩. અંક ૨ જો.

ધર્મ વિચાર.

આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રોપરથી જણાયછે કે મનુષ્યે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ સંપાદન કરવાં, અને તેથીજ આ લોક અને પરલોક સુધરે છે. એ ચાર પુરુષાર્થ સંજ્ઞાથી હાલમાં ઘણું ઠેકાણું ચરચા થતી જોવામાં આવે છે; પણ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એટલે શું તથા તે કેમ પ્રાપ્ત થાય તે વિષયપર સંતોષકારક ચર્ચા વિવેચન ઘોડુંજ થતું જોવામાં આવે છે. હાલના સમયમાં દુનિયામાં હજારો ધર્મ જોવામાં આવે છે. જુદી જુદી કેમના લોકો જુદો જુદો ધર્મ પાળે છે. વળી દાદાને કંઈ જુદોજ ધર્મ પાળવાનું મન થાય તો તે પણ યોગ્ય પોતાના વિચાર ગોઠવી કેટલાંક માણસોને સમજાવી પોતાનો જુદો વાડો બાંધે છે, અને બીયારાં અણુસમજુ લોકોને જેમ બકરાંને વાડમાં ધૂરવામાં આવે તેમ આડું અવળું સમજાવી પોતાના મતમાં દાખલ કરે છે, અને પોતાથી બને તો પોતે આચાર્ય પણ બની બેસે છે, અને વંશ પરંપરાને માટે ગાદી સ્થાપન કરી આપે છે. આ પ્રમાણે ધર્મ શરૂ બનવું તેને ધણું સહેલું પડે છે; કારણ કે કેટલાક વિદ્વાન પુરોષોને તે પોતાની પાસે રાખી પોતાના નવીન ધડી કાઢેલા ધર્મને પુષ્ટિ મળે તેમ પ્રયત્ન કરાવે છે, અને તે પ્રમાણે હાલના લાલસુડા વિદ્વાનો રૂઝ પૈસાને માટે લોકોને આડે રસ્તે ચડાવતાં જરા પણ આંચકો ખાતા નથી. દાખલા તરીકે એક વિદ્વાન વૈષ્ણવ ધર્મ શરૂ પાસે રહી તે મતનું પ્રતિપાદન કરવા મંડી જાય છે, અને તેને તે ધર્મ શરૂ પાસેથી ધરતું ન મળે તો બીજા ધર્મ શરૂ પાસે રહી તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે. આમ ચર્ચાથી સઘળા ધર્મમાં કેટલોક ગો-

રાજા યજ્ઞ ગયો છે. એ પ્રમાણે નિયમ નહિ રહેવાથી અનેક ધર્મો ઉત્પન્ન થયા છે, અને એટલે સુધી ગડગડાટ થઈ ગયો છે કે વણ, ચાતી, કુકુંબ એ બધામાં અનેક ધર્મો મેલા છે એટલું જ નહિ પણ એકજ ધરની અંદર બાપ, મા, ભાઈ, ભોજાઈ, ફઈ, દીકરા વગેરે જુદા જુદા ધર્મને માનનારા થઈ પડ્યા છે. આમ થવાથી ધર્મ જાણ્યોની પડતી થઈ છે. અને એ પ્રમાણે જુદા જુદા ગત બધાઈ કુસંપ ઉત્પન્ન થયો અને આજો દિંદુસ્તાન પાયમાલ થઈ ગયો. માટે ખરો ધર્મ કયો તે જાણવું અવશ્યનું છે. આ દુનિયામાં જે જે ધર્મો ચાલે છે તે સઘળા વિચાર કરતાં પરસ્પર ખાંડિત થયા છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. પણ અખાંડિત તો એક માનવધર્મજ છે, કારણ કે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ એટલોજ છે કે મનુષ્યનો ધર્મ; એટલે સઘળાં મનુષ્યોને પરસ્પર બાધ ન આવે અને જે અખાંડિત રહે તેજ ખરો ધર્મ, હવે સઘળા ધર્મોપર બારીકાથી વિચાર કરવા બેસીએ તો તે સઘળા ધર્મોમાં કેટલેક અંશે પરસ્પર વિરોધ હોય છે, તોપણ તેનો સુખ તાત્પર્ય એકજ જોવામાં આવે છે. જેમકે શંકરાચાર્યે પોતાનો વેદાન્તમત સ્થાપન કરી સંસાર અસત્ય છે એમ તર્ક અને યુક્તિથી સિદ્ધ કરી આપ્યું. આવી રીતે સંસાર અસત્ય છે એમ સઘળા મનુષ્યોના મનમાં ઠસી બેસે તો દુનિયામાં કોઈપણ જાતનો વ્યવહાર થતો અટકે અને આખી દુનિયા પાયમાલ થઈ જાય. માટે શંકરાચાર્ય જેવા મહાવિદ્વાન એમ કહી પણ પોતાના મત સ્થાપન કરે નહિ પણ તે મતનો તાત્પર્ય એવો છે કે જેમ અને તેમ લોકોને પરસ્પર વિરોધ ન આવે, સઘળા સલાહ સંપથી વસે અને આ માર્ગ અને આ પારકું એમ કોઈના મનમાં ન આવે એટલા માટે છે અને તેથી કોઈપણ જાતની આધિ પિદ્ધા ન કરે, અને જ્યારે આધિ દૂર થાય છે ત્યારે મન શાંત રહે છે અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે વ્યાધિ પણ દૂર થાય છે; અને જ્યારે આધિ અને વ્યાધિ એ બંને દૂર થાય ત્યારે શરીર સ્વસ્થ રહે અને તેથી ચાર પુરુષાર્થ મેળવવાનાં સઘળાં સાધના તૈયાર થાય. માટે તેનો મૂળ હેતુ એવોજ હોવો જોઈએ કે જેમ અને તેમ શરીર સંરક્ષણ કરવું, અને તે શરીરજ ચાર પુરુષાર્થ મેળવવાનું હયિચાર છે. એનો તાત્પર્ય માત્ર એટલોજ કે શંકરાચાર્યે પોતાના મતથી અંતરની ચિંતા મટાડી અને વૈષ્ણવ ધર્મથી શરીરની પીડા મટી, કારણ કે

વૈષ્ણવ ધર્મમાં જે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે સધળી ક્રિયા શરીરસાથે રહે અને તેને કોઈપણ જાતની હરકત ન આવે તેવીજ છે. જુદી જુદી ઋતુઓને માટે જુદાં જુદાં કાર્યો તે ઋતુને માફક આવે એવાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે. ખાનપાન વિગેરેની તૈયારી તે ધર્મમાં ધણી સરસ રીતે ગોઠવવામાં આવી છે; અને ખીલ જે જે ક્રિયાઓ ધર્મને બહાને કરવામાં આવે છે તે સધળી ક્રિયા શરીરને માટેજ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. દાઃ ખજા તંત્રીકે વૈષ્ણવ માર્ગમાં એકાદશી કરવાનો એટલે એકાદશીને દિવસે કંઈપણ બોજન કરવું નહિ અને ઉપવાસ કરવો એવો રીવાજ છે, તેમ કુધાસહન ન થાય તો એક વખત થોડો ફળાહાર કરવો પણ બનતાં સુધી ઉપવાસજ કરવો; અરે આ નિયમ બાંધનારને કેટલો યશ અને કેટલું માન થયે છે. ધન્ય છે એવા વિવેકી પુરુષોને કે જેણે શરીર સાચવવાનો એક મોટો ધારો ધડી ડાઢી તેને ધર્મમાં દાખલ કરી દીધો. જો એ દાખલ બાંધનારે તે ધારને ધર્મમાં દાખલ ન કર્યો હોત તો તેનાપર સધળાં મનુષ્યને એક સરખી આરથા રહેત નહિ. એકાદશીને દિવસ ઉપવાસ કરવો એ શરીર સંરક્ષણમાં એટલું બહું ઉપયોગી છે કે તે ધારા પ્રમાણે નહિ ચાલનાર મનુષ્યને અત્યંત હરકત આવવાની. જેમ સમુદ્રની ભરતી અને ઓઠ ચંદ્રના આકર્ષણથી થાય છે. તેમ શરીરરૂપી સમુદ્રમાં પણ અમુક દિવસે રમતી ભરતી થાય છે, અને તેથી તનદુરસ્તીમાં ફેરફાર થવાનો સંભવ છે. તે અટકાવવાને એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાની જરૂર છે. આ વાત સધળાં મનુષ્યોના મનમાં અતુલ્ય સિદ્ધ એકી વખતે ઠસે નહિ માટેજ તેને ધર્મના રૂપમાં ગોઠવેલ છે. જેથી સર્વને તેપર શ્રદ્ધા બાંધાય છે. વળી ધર્મ એ શબ્દમાં ધૂં ધાતુ છે તેનો અર્થ ધારણ કરવું એવો છે, માટે જેણે કરીને ધારણ થઈ શકે તે ધર્મ અને ધારણ કરવાની વસ્તુ શરીરજ છે. આ પ્રમાણે ધર્મ પાળવાના જે જે નિયમો છે તે તે નિયમોપર લક્ષ પૂર્વક વિચાર કરીએ તો તે સધળા નિયમો શરીર તનદુરસ્ત રહે તેને માટેજ છે. અને પ્રાતઃકાળથી તે સંધ્યાકાળ સુધી જે જે ક્રિયાઓ કરવાની શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે, તે સધળી ક્રિયાઓ ફક્ત શરીર તનદુરસ્ત રહે તેને માટેજ છે. કારણ કે સધળા શાસ્ત્રકારોનો એમજ નિશ્ચય હોયો જેઘણે કે જે શરીર સ્વસ્થ હશે તોજ સધળાં વ્યવહારનાં કાર્યો સહેલાઈથી બની શકશે. આપણા

પ્રાચીન ગ્રંથકારોના ધર્મ સાચવવાના સંઘના નિયમો શરીર સાચવવાનાજ નિયમો છે એમ ખુદ્દુ જણાય છે. અને એ હેતુ પાર પડવા માટે હાલમાં અહિં (જામનગરમાં) રામવૈદ્ય મણીશંકર વિકલજીના આચાર્યપદ નીચે “શી રસેશ” ધર્મની સ્થાપના થઇ છે. જો કે લોકોને આ નવો ધર્મ લાગશે, પણ વાર્તાવિક્ત જોતાં તેજ ખરેખર મૂળ મનુષ્ય ધર્મ છે. અમોને આશા છે કે આ ધર્મનાં મૂળતત્વોથી વાકેફ થઈ તે પ્રમાણે વર્તવા સંઘના લોકો પ્રયત્ન કરશે.

આપણા પ્રાચીન ધર્મનાં પુસ્તક જે વેદ એવો નામથી ઓળખાય છે, તેની અંદર પણ સઘળે ઠેકાણે શરીર રક્ષણનોજ ઉદ્દેશ હોય એમ જણાઈ આવે છે. તે વિષે વિસ્તારથી વિવેચન આપવામાં આવશે.

અપૂર્ણ.

હાલનો સુધારો.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૧ મેથી.)

આપે લોકોનાં ધર્મનાં ફરમાનો અને બંધનો કોઈ જુના કાળથી બહાઈ સ્થાપિત થયાં હોય એમ જણાય છે. કાળે કરીને જો કે તેમાં ફેરફાર થએલો લાગે છે તોપણ મૂળ હેતુ બૂલાયો નથી. આ ધર્મે બંધનો તરફ હિંદુ લોકો આજસુધી આદર સહિત જોતા આવ્યા છે, અને એક નિશ્ચયથી તે ફરમાનો માનતા પાળતા આવ્યા છે; અને મૂળમાંજ તે બંધનો સંગીન અને સહેલુક હોવાથી હજુપણ કોણ કઠી સકે છે કે લાંબો કાળસુધી નહિં પાળવામાં આવે! આ ઉપરથી સામીત ધાય છે કે આ બંધનો હિંદુઓના કોઈ અનુભવી અને દીર્ઘદષ્ટિવાળા પૂર્વજ પુરોહિતોનાં બાંધેલાં છે, અને હિંદુ મંડળોને ધણાંજ લાભકારક છે.

તોપણ પરદેશી પ્રજાઓના સહવાસથી તેમની નવી કેળવણી અને રીતમાતની અસરથી હાલના કુતર્કો જુવાનો હિંદુ લોકોનાં આ પવિત્ર અને લાભકારક ફરમાનો તરફ અનાદર દેખાડતા જણાય છે, તે બંધનોપર કેટક-સ્થિત કુતર્કો કરે છે અને કુંક જુદીને લીધે તેનો હેતુ સમજવામાં ન આ-

વધારી તથા પોતાના પવિત્ર પૂર્વજોના પુણ્ય વિચારોને નહિ પહોંચી શકવાથી પોતાનું અત્માન અથવા અશક્તપણું કષ્ટિત કરવાને બદલે એ બંધનોજ બધાં ખોટાં અને વહેમી લોકોથી ઉત્પન્ન થયાં છે એમ માની આર્થ ધર્મ કર્મોનો તથા કેટલાક રીત રીવાજોનો તિરસ્કાર કરે છે તેમાં તેઓ કેટલે દરજ્જે ભૂલ કરે છે તે જણાવવા અમે ચૂક્યું નહિ.

“સુધારો” આ શબ્દ તો સારો ધારો તથા આરો વર્તણૂકથી વર્તવું એવું સમજાવે છે, પણ હાલમાં તો સમજું તારતમ્ય એ શબ્દમાંજ માત્ર રહેલું છે, અને તે પ્રમાણે સુધારાના સમયની વર્તણૂક તો કાંઈ જોવામાં આવતી નથી; તેથીજ કદાચ આ શબ્દ લોકોની બગીચાઓ ચડી જનમ-ડગમાં વગોવાયો. સુધારો એ શબ્દનો ખરો અર્થ હાલમાં છેક વિહાર પામી ગયો છે, અને હાલનારપદ થઈ પડ્યો છે. જ્યાં ને ત્યાં ‘સુધારો’ અને ‘સુધરેલા’ એ શબ્દો તિરસ્કાર ભરેલા થઈ પડ્યા છે. શા કારણથી? હાલમાં કાંઈક એવોજ વા વાયો છે કે ધર્મથી જાદુ હોય તે સુધરેલો ગણાય; મૂર્તિને માને નહિ તે સુધરેલો; જ્ઞાનિબંધન ખોડું માની માર્ગી પંથ ચાલવી જાણનારનો બોદ ન રાખે તે સુધરેલો; સ્ત્રીઓને હદ ઉપરાંત છૂટ આપે તે સુધરેલો. આ તો બધું ઠીકઠીક છે. દૃશ્ય સુધરેલાનાં લાક્ષણિક ચિન્હો તો જુદાં છે, તે જુદાં. સારાંસારાં દૃષ્ટીદાર લગણાં, બુદ્ધ, સ્ટાઈલિંગ પહેરે, હાથમાં સાકડી રાખે, ફુડફુટ કરતો ચાલે ને તડતડાટ વાતો કરે તેજ સુધરેલો; પેરાપૂર્વના ધારાઓ, જો તે લાભ કરતા હોય, તેનું ઉક્ષંધન કરે કે ખંડન કરે તે સુધરેલો; તથા સારાં સારાં ભાવણો કરી સુધરેલાનો ડોળ રાખી સુધરેલાઓની નકલ કરે તેજ સુધરેલો ગણાય. આ બધું ખરું છે શું? વસ્તુતઃ તેમ કાંઈજ નથી. આ બધો ડોળ છે. બધું હંબગ અને ખાલી ધાંધળ છે; અને જ્યારે બધું પોતપોતાનાં છે ત્યારેજ સુધારે લગભગ પાસદીમાં કાંઈ ટોચું નહિ. તે હવે દેકાણે વાત આવવા લાગી. લગભગ ૩૦ વરસ સુધી સુધારે મયન કર્યું પણ કાંઈ સુધારો થયો નહિ. શા કારણથી? આર્થ નીતિ રીતિમાં કાંઈ સુધારો હોય તો સુધારો થાયની. જે સુધારોજ છે તેને પરદેશી પ્રજાનો પાસ લાગવાથી પરનીતિ રીતિમાં મોહિત થયેલ સુધારે સુધારો નહિ પણ કુધારો કરવા ધાર્યું. તે આર્થ અંતરમાં કેમ પ્રવેશ યાય? અંતે કેટલાક વિરક્ત પડીતો પણ નવા

સુધારા સાચા હોવા. પ્રજાનો ઘણો ભાગ નવા સુધારાના બકવાદને ન લે-
ખવાનાં સ્વધર્મસ્વરણથી ડગતા નથી, ને ઘટ્ટા કરતા આવ્યા છે તેમ કહે
જાય છે. કેટલાકને જેમને સંગતથી યામ લાગ્યો છે તેઓ સુધારાના પક્ષમાં
જોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ ખુશ્કી રીતે તે પક્ષમાં જઈ શકતા નથી. સુ-
ધારે પ્રજાને સંસારી કાંધી, બહુ જોડ્યા, ને જોડે છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તી
શકતા નથી, તેથી જોડ્યું બહાર પડે છે. કહેવાતા સુધારાના સમયમાં લો-
કોમાં અસત્ય, અમર્યાદા, અભિચાર, સ્વાર્થશુદ્ધિ અને સ્વેચ્છાચારને લીધે
જાતનાની વૃદ્ધિ થઈ. ધર્મકર્મને ખટપટવાની મનસ્વી મત ચલવ્યો. દેશા-
ભિમાન ગમત્યું પણ દેશાભિમાન તે શું તેની સમજ પડી નહિ.
સ્વર્ધર્મ નીતિ રીતિ પાળવી ને તેની વૃદ્ધિ કરવી તે સ્વદેશભિમાન, તે
નીતિ રીતિને તો નિંદી નિમૂંછ કરવા નિંદિત પ્રયત્ન કર્યો. પરધર્મના લો-
કના પ્રજાતિ માર્ગને પસંદ કરી નિરૂપિ ધર્મ, કે જેના અંકુશવડે પ્રજા
પોતાના બ્યવહારિક કામમાં અંકુશીત રહે, તેનો અનાદર કર્યો. સંસાર સુ-
ખને મદાદરવા અવતરેલ સુધારો સ્વધર્મને બૂદ્ધ્યો તોપણ ધર્મકર્મ ઓછાં
થયાં નહિ પણ લોકોને સંકિત કર્યો, અને પ્રપંચ, કુસંપ, વાન, અને મન-
મનની વૃદ્ધિ થઈ. પુત્ર માગ્યાપની આજ્ઞા ઉપધી, સ્ત્રીઓ પુરુષની મર્યાદા
મૂકી, ગિમ્મ શરને શરભાવથી ન જુએ અને શર શિખરને શિખરભાવથી
ન મળાવે એવો વિપરીત વખત આવ્યો. આ જોઈ આવના સુધારાનોજ
મદિમા છે.

સુધારે કાંઈ ફાયદો કર્યો હોય તો માત્ર ઓટસોજ કે કેટલાક મદારા-
જેની અનીનિતો અટકાવ કર્યો અને તેમને જાગૃત કીધા. લોકોમાં અસ-
ત્ય, સાદક શુદ્ધિ અને શોધક શક્તિનો સંચાર કર્યો, જાડી જાંધી વાતમાં
સુધારો નિરૂપણ થયો છે. આટલાં આટલાં વરસ સુધી સુધારે પ્રયત્ન કર્યો
તેમ છતાં દેશમાં કે સંસારી રિધિમાં સુધારો ન થયો તેનું કારણ
શું? આગળ જણાવ્યું કે આર્થ નીતિરીતિમાં તો નવા સુધારાની જગા
નથી, તેમ છતાં સુધારે વગર વિચારે રાખ કર્યો તો ફાઈલ જાય. સુધારા
વાળો એકદમ ફેદી પડ્યા, જાણે કે એકદમ સુધારો કરી લઈએ. કેમકે
તેમને અમેર સુધારાનો મૂલ્ય મન્યાને તોડેલો દીધો. તેથી અંખવાઈ

ગયા. નવિન વસ્તુપર દરેક માણસનું સ્વાભાવિક રીતે એકદમ તો વળણ થાય પણ વિવેકી માણસ વિચાર કરી આલેને અદ્ય કરે અને આશાને આધે કરે, પણ સાહસિક સુધારે તે વિચાર ન કર્યો. વળી કેટલાક સુધારાના ખાંડા સ્વાધર્મપર ઉતર્યા અને કેવળ અંગ્રેજ અધિકારીઓના વહાલા થવા ને પૂર્વજોએ અધિકાર પવિત્ર પાથપર પગ દીધા તેમને રાજ રાખવાનો પ્રયત્ન કરી આર્થ નીતિનું નખોદ વાળવા માંડ્યું. અંગ્રેજ અમલદારોના વહાલા થવા માટે તેમણે ખાંડીમાં દોષ ન દીધો અને જડે સાળને રાજ રાખવા બોલવા લાગ્યા કે ખાંડીમાં કાંઈ દોષ નથી, મૂર્તિપૂજનો ઢોંગ છે. જડાસાળને રાજ રાખવા હિંદુ દેવળમાં ન જવા પ્રતિજ્ઞા લીધી. બધી જાળનમાં 'મીઝાની ચાંદે આદ' થવા લાગ્યું. જડાસાહેબો પાંચે રહેવાવાળા એને તેમનાં ગીતડ ગાવાવાળા તેથી માનીતા થયા. 'રાજાએ માંની રાણી, હાણી વીણતી આણી' માનીતા અને મોટાધમાં અપતા માણસોની નકલ કરવી એ લોકોનો સ્વભાવ છે, તેથી કેટલોક બગાડો તો ખુશામતીઆ સુધરેલાઓથી દાખલ થયો. લોકોએ નકલ કરવામાં લાલ ગેરજાળનો દુરદેશી વિચાર ન કર્યો, તેથી ગાંડશાંતી મેઢે ધુળોધુળ પડવા લાગ્યા, કેમકે સુધરેલો કહેવાય તેને માન હતું ને કેટલેજ દરજે છે. પણ આર્થ નીતિને મૂકી અનાર્થ નીતિ પકડવી ! એટલું દુર્ભાગ્યનું ચિન્હ છે. અંગ્રેજના સુધારા આગળ આપણા સુધારાવાળા ઝંખવાઈ ગયા અને મૂઝી પામ્યા અને તે મોહમાં પોતાનું જાન બૂલ્યા.

વેપારની વૃદ્ધિ થવા છતાં દેશ નિર્ધન થતો જાય છે તે વાત જેમ આરોક વિચાર કર્યા વિના પ્રતીત થતી નથી, તેમજ દેશમાં વિધાની વૃદ્ધિ છતાં સુધારો થવાને બદલે બગાડો કેમ થતો ચાલ્યો તે સમજવું એ આરોક વિચારની વાત છે. વિધાની વૃદ્ધિ છતાં અજ્ઞાનનો નાશ ન થયો. સ્ત્રી કેળવણીની વૃદ્ધિ થતાં પણ સંસારી હાલત સુધરવાને બદલે બગડતી લાગી છે. આ બધાં વિપરીત પરિણામ હાલની એમ આરોક ધ્યાનમાં લે હાલની જુગલવણી અને સુધારે પકડેજ રસ્તો અતે તુકસાનકારક નીવડ્યો. જે વાત લોકોમાં અજુગમતી છે, જે વાત આર્થ નીતિ રીતિની વિશદની છે તે વાત લોકોમાં માન્ય કરાવવાનો પ્રયોગજ હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ જે જે વાતોના સુધારા કરવા સુધારાવાળાએ હોકાર કર્યા તે રીત તેમણે અદ્ય કરી દેખાડી આપી નહિ. જુના અને નવા વિચારમાં મતભેદ પડ્યા, તેથી બાપ

હીકરા વચ્ચેજ વિરોધ થયો તો મંડળમાં તો સંપ આપજ ક્યાંથી ! સુધારા માટે મત ભેદ, ધર્મમાં મતભેદ, એમ દરેક જાળતમાં ઉલટાં કુસંપનાં ખીજ રોપાયાં.

અતે સુધારાવાળા ડગ્યા અને ઠરીને ઠામ આવ્યા. તેમણે પોતાની બૂલ જાણી. બ્રાહ્મણ જન મંદિરમાં જાય તો સુધારાવાળા હિંદુ દેવતામાં દર્શન કરવા જાય; તે દેશને સુધારાવાળાઓએ પ્રતિજ્ઞા ફેરવી, અને મંદિરમાં જઈ પાથડી ઉતારી લાંગ પડીપડી મૂરતિનાં દરશન કરતા થયા. કોડી વરસપરના સ્વર્ગમાં બેઠેલા મિ. કરસનદાસ મૂળજી જેવા વિચારવંત સુધારાના આગેવાન કદિ હયાત હોત તો આજે તેમણે પોતાના વિચાર ફેરવ્યા હોત. વીરમ્બિ નર્મદ એક વખત નવા સુધારાનો અગ્રેસર થઈ સુધારાનો વાવટો લઈ ધુમ્યો, ગાજ્યો, ને વરસ્યો, પણ બૂલજાણી ત્યારે સુધારાવાળાઓના અપવાદની દરકાર ન કરતાં જે આશ્ચર્યથી તેણે નવો માર્ગ પકડ્યો હતો તેવાજ આશ્ચર્યથી તે માર્ગ મૂકીદષ્ટ જુનો માર્ગ લીધો. ખીજા કેટલાક સુધારાવાળાઓની પેઠે મતામંદી, દુરામંદી નહિ થતાં આ શુદ્ધચુદ્ધિના સરળ નરે બૂલ્યો, ત્યાંથી ફરી મરણ, અને આર્ય નીતિ રીતિ તથા આર્ય ધર્મનેજ પાછો ચઢણુ કર્યો. પણ મતવાદી સુધારાવાળાઓ બૂલ જાણતાં છતાં પકડેલ પૂંછડુ છોડવામાં અપમાન સમજેછે. એ થણું હાની કરતા છે. અપૂર્ણ.

માનવનું મહત્વ.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૧ પી.)

યુધિષ્ઠિરાદિ પંચ પાંડવ, કુરુવંશ ધ્વંસ કરી મહત્ થયા નહિ, પરંતુ અલભ્ય ધર્મ નિયમના વશવર્તી થઈ કુરુસભામાં પ્રાણ પ્રતિમા દ્રોણ-હીના ઉપર જીવન થતો સડન કરી શક્યા હતા તેથીજ તેઓનું મહત્વ છે. આખી ઉમર કૌભાષ્ય મત પ્રતિપાલન કરી સ્વાર્થને પગ નીચે છુદી અંતિ-મે સપશ્યામાં સપન કરી બીજાદેવે મહત્વનું સિંહાસન મેળવ્યું છે. મહત્વ જાણુ જગમાં નથી, મહત્વ હૃદયમાં છે, — મનુષ્યત્વ અર્થે સામાજ્યમાં નથી, મનુષ્યત્વ કર્તવ્ય પરાયણતામાં છે.

આપણે મહત્ત્વ દેવી રીતે યથે શું? આપણે “આમિત્વ” સમજતા નથી. આપણે દિસાળપટું મૂળરાતી જાતિ છીએ, કર્તવ્યનો અર્થ આપણી આગળ મૂખતા છે. શારીરિક સુખમાંજ આપણે મુગ્ધ છીએ, શારીરિક ઉન્નતિ અવનતિના દિસાળમાંજ આપણે લાગેલા છીએ. અનંત કર્તવ્યની પ્રત્યક્ષ બુદ્ધિ, અનંત પરિવ્રતાની લીલામણી, અનંત આનંદનું અમૃત નિકેતન જે આપણા હૃદય અને આત્મામાં છે એ આપણા ચિંતનનો વિષય નથી. હે ધર્મ બંધુ ! આ આત્માનો વિષય એકવાર ચિંતન કરો. મને છોડીને હું કદિ રહી શકનાર નથી, મારો અમર આત્માજ હું છે, આવો મારા વિષય ચિંતન કરીએ. પૃથ્વીનું ધન, માન પૃથ્વીમાંજ રહેશે, પૃથ્વીના આત્મીય બાંધવ ક્યાં રહેશે તે જાણતો નથી, પરંતુ મને એ સર્વ છોડીને જવું પડશે. પોતાને વધ કરીને આપણે રહી શકનાર નથી. આ પૃથ્વીમાં આવી શું સંચય કર્યું છે તેનું એકવાર ચિંતન કરીએ. જે પોતાને દરશીએ તો પૃથ્વી લાઇને શું કરશું? આવા મહાન પુરુષના નીચલા ઉપદેશ વાક્ય યાદ કરીએ. “જો માણસ તેના પોતાના આત્માને દરશી મૂકે, જે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની વાત જાણી જાય તો તેને આખા પૃથ્વીનું ઐશ્વર્ય મળે તો-પણ શો લાભ? તેના આત્માના મુક્યને જદાં તે શું ધન અજાન કરી શકશે ?”

શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર.

ન્યાય.

ન્યાય આ સંસ્કૃત શબ્દ છે અને તે નિઃસંય ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો જણાય છે. જે શબ્દનો સામાન્ય અર્થ કરીએ તો રસ્તો જતાપનાર અગર દોરનાર એવો થાય છે. જે ઉપરથી દરેકને દોરનાર અગર રસ્તો જતાપનાર નિયમ એવો અર્થ નીકળી શકે. જ્યારે ન્યાય એનો આવો વિશાળ અર્થ કરવામાં આવે ત્યારે તેની અંદર તમામ વિષયનો સમાવેશ થઈ શકે. રસા યજ્ઞ, જ્ઞાણ, ખગોળ, જ્યોતિષ, તેમજ કળા કૌશલ્ય વગેરે કોઈ પણ જાણત આ અર્થમાંથી જુદી પડી શકે નહિ. પણ તે ન્યાયનાં અંગ કહેવાય. હવે આ તમામ વિષયપર વિવેચન કરવું અગર તેના નિયમો જણાવવા એ હાલમાં વપરાતા ન્યાય શબ્દનો હેતુ નથી. જેથી ન્યાય શબ્દનો કાંઈ

દહવાળા અર્થ કરવો જોઈએ. માણસોએ જે નિયમને અનુસરી વર્તવું એ-
વો ખાસ દુક્રમ તે ન્યાય અગર કાયદો. જ્યારે આપણે દુક્રમ શબ્દ વાપ-
રીએ ત્યારે તે શબ્દની અંદર હક, વ્યવસ્થાકારી તથા શિક્ષાનો સમાવેશ
યઈ જવો જોઈએ. આવી રીતે ન્યાય શબ્દને રચાવિત કરી જો તેના
વિભાગ પાડીએ તો મોટામાં મોટા બે ભાગ થઈ શકે:— કુદરતી ન્યાય,
અને મનુષ્ય દ્વારા ન્યાય. દરેક પ્રાણીને નિયમમાં વર્તવાનારાં ઇશ્વરી ફરમા-
નો એવાં તો બનવાન છે કે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ, અને તેના હક
તેમજ ફરજો તે નિયમ પ્રમાણે અમલમાં ન લાવીએ અગર અદા ન કરી-
એ તો શિક્ષા થયા વગર રહેજ નહિ. આ ઉપરથી એકજુ તો સિદ્ધ થાય
છે કે કાયદો અગર ન્યાય કોઈ સંસાધરી સત્તા તરફથી જાહેર પડવો
જોઈએ કે તેની સત્તા કોઈથી ઉલ્લંઘન ન થઈ શકે. અને જે તેમકરેતો
શિક્ષાને પણ યાગ. જ્યારે કોઈ પ્રાણી તેની કુદરતી સ્થિતિની અંદર હોય
ત્યારે આ કુદરતી કાયદા વગર તેને ખીજુ કંઈ બંધન હોવું નથી. અને
કુદરતી કાયદાના બંધન સિવાય તે બીજી રીતે સ્વતંત્ર છે. આથી સ્વતંત્ર-
તાની દરેક માણસ આદત કરશે પણ જરા વિચાર કરજું તો જાણાયે કે
આટલી બધી સ્વતંત્રતાને જો આપણે રાખવા ઈચ્છીએ તો ખીજુ તરફથી
પણી મુશીબતો સંઘન કરવી પડશે. જ્યારે એક માણસ પોતાની કુદરતી
સ્થિતિમાં પોતાને માટે ખેડાક બનાવે, લગણે બતાવે, ઘર બનાવે, અને
દુકામાં છંદગીની દરેક અવસ્થની સીંતે મેળવવા ખાતર અમર બનાવવા
ખાતર મહેનત કરેતો જો તે પોતાની આખી છંદગી મુખી તે પ્રમાણે કંઈ
ભય તોરણ તેને અવસ્થની સીંતે પણ મળી શકે નહી ત્યારે તેને કુદરતી
આકુળ દુઃખી મુદતમાં પોતાના જીવનમાં આવવું પડે; પોતાનું રક્ષણ પોતા-
ની મેળે કરવું પડે, અને દુકામાં આ દુઃખી મુદતમાં પણ સગવડના સં-

એમ ઉપરના નિયમથી સિદ્ધ થયું. હવે જો આ નિયમને ધણે લાંબે, સુ-
ધી લાઘુ પાડીએ તો આખી દુનિયામાં વસવાં તમામે માણસોની એકજ
મંડળી થવી જોઈએ. અને તેથીજ સગવડતાની હદે પહોંચાય. પણ આમ
આત્માર સુધી થયું પણ નથી અને યવનો સંભવ પણ નથી; કારણકે પૃ-
થ્વીના ભાગો સમુદ્ર અને હિંગરાથી ઘણા જુદા જુદા પડેલા છે, અને એક
ભાગનાં માણસોને ખીન્ન ભાગમાં જવાની સગવડ નહિ હોવાથી અટકાવ
થાય છે. આ અટકાવ દૂર કરવાં એ અશક્ય છે, જેથી જુદા જુદા ભાગમાં મનુ-
ષ્યોની જુદી જુદી મંડળીઓ જાંઘાઈ. આ મંડળીનાં દરેક માણસો જો
એક ખીન્નને સહાય ન કરે તો ઉપર જતાવેલા નિયમનો ભંગ થાય. હિં-
દમાં મંડળીના દરેક અંગભૂતે ખીન્નને સહાય કરવી આ પણ એક
કુદરતી નિયમમાંથી નીકળતો નિયમ છે. કુદરતી નિયમમાંથી નીકળતો જો
આ નિયમ તે મનુષ્ય કૃત નિયમ કહેવાય. આ નિયમમાં જ્યાં સુધી મારા
આગળ જણાવવા પ્રમાણે હક, જવાબદારી અને શિક્ષા આ ત્રણ વાતનો
સમાવેશ ને થાય ત્યાં સુધી તેને કાયદો નામ આપી શકાય નહિ. આ નિય-
મને સ્વાધીન થવાને માટે આટલા માટે દરેક માણસો પોતાની કુદરતી
સ્વતંત્રતાનો અમુક ભાગ છોડીદેવો જોઈએ. આવી રીતે કુદરતી સ્વતંત્ર-
તાનો અમુક ભાગ છોડીદેવાથી જાંઘાએથી ઉપરની મંડળીને પ્રજ્ઞ અગર
Political Society અથવા Civil Society એવું નામ વિદ્વાનોએ આ-
પેલું છે. કુદરતી સ્વતંત્રતાનો અમુક ભાગ છોડીદેવાથી તેને બદલે તે મંડ-
ળીના દરેક અંગભૂતને શરીર, મિશ્કત અને આખર આ ત્રણ વાનાંતું ર-
ક્ષણ મળે છે. ત્યારે સવાત્ર એ ઉડે છે કે આ રક્ષણ કોના તરફથી મળે ?
કારણ તે મંડળીના તમામ સમ્પત્તિ એક સરખા હક ધરાવનાર છે. આ સવા-
લ ઉઠવાથી પ્રથમ આપણા આર્થ લોકોએ એક મુક્તિ શોધી કાઢી, તે એ કે,
પોતાની મંડળીના અમુક માણસને પોતાની સ્વતંત્રતાનો અમુક ભાગ ઉપર
પ્રમાણે અર્પણ કરી તેની પાસેથી શરીર, મિશ્કત અને આખરતું રક્ષણ
લેવું. પણ સાધનો પૂરાં પાડવાની ફરજ મંડળી ઉપર રહી કારણ કે તે નિમા-
યતા અમુક માણસતું રક્ષણ કરવું એ પાછું તે મંડળી ઉપર રહ્યું. આ
પ્રમાણે મંડળીના દરેક સમ્પત્તિ શરીર, મિશ્કત અને આખરતું સંરક્ષ
કરવા નિમાએલા માણસને સર્વોપરી સત્તા આપી શકત નામ આપ્યું. હવે

આ રાજાના કુંવરો પણ રાજા થાય, આવી રીતનો નિયમ ક્રમે કરીને એટલાજ ઉપરથી પડ્યો કે મંડળીના અંગજૂતો વચ્ચે કયા માણસને રાજા નીમવો આ બાબત વારંવાર વિચરે ન થાય, અને તેમ થવાથી અતે ધા-રેલી મુસદ્દાંસહ થાય આવી રીતે પણ વારંવાર રાજા પોતાની ફરજ બૂલી જવાથી મંડળી તરફથી પદબદ્ધ થએલા ધણી રાજાઓ ઇતિહાસથી સાંભળીએ છીએ.

મંડળીના આવા સમુદ્ધને રાજ્ય એવું નામ આપ્યું. મંડળીમાં આવી રીતનું બંધારણ પહેલુ વહેલું ઉપજાયું હોય એમ જણાય છે. પણ તેની અંદર જેમ જેમ ખામીઓ માત્રમ પડતી ગઈ તેમ તેમ મંડળીના આ-ગેવાન માણસો રાજાની સત્તામાં ભાગ લેતા ગયા અને છેવટ રાજા નામ કાઢી પોતેજ સર્વ સત્તાના ધણી થઈ પડ્યા. આ આગેવાનો અમીરના ના-મથી ઓળખાય છે, અને આવી રીતની મંડળીને અમીરનું રાજ્ય કહે છે. જોકે આનું રાજ્ય હાલમાં નથી, તોપણ ઇતિહાસપર લક્ષ કરતાં તેવાં રાજ્ય ધણ મહેલો જણાય છે. ત્યારે રાજા તથા અમીરો પોતાની સત્તાનો એર ઉપયોગ કરવા લાખ્યા ત્યારે મંડળીએ પોતાની સત્તા પાછી પોતાના હસ્તગત કરી. તે એવી રીતે કે દરેક માણસની અમુક સંખ્યા તરફથી અમુક મેંબર દર વરસે નિભાય અને આ મેંબરો સાથે મળી કામ ચલાવે. આમાં પણ મંડળીના જુદા જુદા જ્યાનું દિન જુદું જુદું હોવાથી ખામીઓ નજરે આવતાં નવો રસ્તો શોધવો પડ્યો; તે એ કે રાજા, અમીર તથા રેયન આ ત્રણે મળી રાજ્ય થઈ શકે એવું રાજ્યનું બંધારણ કર્યું. જોકે આ વાત કાંઈ માણસને મારા ન્યાયના વિષયથી વિરુદ્ધ લાગશે તોપણ ન્યાય અગર કાયદો સર્વોપરી સત્તા તરફથી નીકળે એ જોઈએ, અને તેમાં હક જવાબદારી અને શિક્ષા આ ત્રણે વાતનો સમાવેશ થયો જોઈએ. એ-ટલામાટે ઉપરની વાત ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરની છે. ઉપરનાં તેમજ હવે પ-છીને બંધારણ નવાં શોધી કાઢવામાં આવે તે મુજબ સર્વોપરી સત્તાજ રાજ્ય, તેના તરફથી નીકળેલ દુકમો એ ન્યાય અગર કાયદો, અને તે એજ ન્યાય અગર કાયદો કે જે વિશે હું બોલવા રાજ કરું છું.

અપૂર્ણ.

માનવ જીવન.

માનવ જીવન કોન કહે છે? જન્મથી મૃત્યુ સુધી માણસ આ ભવરંગ ભૂમિમાં જે સર્વ વેશ ભજવે છે, શોક, દુઃખ, હર્ષ વિષાદના આધીન થઈ આ સંસારમાં માનવ જે કોઈ કરે છે, તેનું જ નામ માનવ જીવન છે. પરમેશ્વરે જે શક્તિ સામર્થ્ય આપીને પૃથ્વીમાં મોકલ્યાં છે, જેટલો આપણે તેનો સદ્વ્યવહાર કરશું તેટલા આપણે માનવ જીવન મેળવી શું. આપણે કેવળ ખાવાપીવામાં ફરવા હરવામાં મગ્ન રહેશું અને યથા કાળે મરી જશું, એ વાસ્તે પૃથ્વીમાં આવ્યા નથી. પશુથી આપણું શ્રેષ્ઠત્વ ક્યાં છે? પશુ પણ ખાય છે, પીએ છે, મારામારી કરીને જીવન લીલાનો છેડો આણે છે. હું વિલાસી તમે યાદ રાખજો કે તમે કેવળ શરીરનું સૌન્દર્ય વધારવાને માટે અથવા નાના પ્રકારનાં સુંખ ભોગ્યવાને માટે સૂષ્ટ યથા નથી. આધ્યાત્મિક સ્વાધિનતાનું મનુષ્યનાં શ્રેષ્ઠત્વનું ધરણું છે. આપણી પ્રવૃત્તિઓનાં પ્રતિ આપણી જે આત્મ પરિચ્છાન શક્તિ તેનું જ નામ સ્વાધિનતા છે. ન્યાય અન્યાય, પાપ, પુણ્ય સમજવાની શક્તિ છે તેથી જ માણસ છે, નહિ તો નિકૃષ્ટ જંતુના કરતાં આપણે કંઈ પણ અંશે ઉત્કૃષ્ટ નથી. માનવ જીવનનું લક્ષણ આ છે:—

૧ કર્તવ્ય પ્રિયતા— જે કર્તવ્યમાં ઉદાસી છે, દામિત્વથી અભણ્યો છે, તે કદાપિ મનુષ્ય નથી. શોક, નિંદા, દુઃખ, જીલમને સોનાના મુકુટના પ્રમાણે માયા ઉપર લઈને જે કર્તવ્ય ભજવી શકે છે, તે જ માનવકુળમાં પૂજવા લાયક છે. ખરેખરા કર્તવ્ય પરાયણ મહત્ લોકો પૃથ્વીનું ધન, માન, સ્ત્રી પુત્ર આત્મીય પરિવારનાં કરતાં કર્તવ્ય ને મૂલ્યવાન સમજે છે. જે સધળા મહા પુરુષ સમયની રેતીમાં પગનાં ચિન્હ રાખી ગયા છે, જે જોનાં પવિત્ર ધર્મભાવ પૂર્ણ કાર્ય આપણાં આદર્શ થઈ રહેલાં છે તેઓ કર્તવ્ય બ્રહ્મ નહોતા.

૨ આત્મ સંયમ— ખોતાને ખોતે સંયત કરવો એનું નામ આત્મ સંયમ છે, આ આત્મ શાસનની શક્તિથી આપણે રિપુઓને સંયત કરી તે પાપ પ્રસોજન પૂર્ણ સંસારમાં પવિત્ર રહી શકશું. આ આત્મ શાસન શક્તિ જેમાં નથી, જે જ્ઞાન પરત રિપુની ઉત્તેજનાથી વિચળિત થઈ જાય છે, તે કદિ પણ ખરેખર ધર્મ અને સુખ શાંતિ મેળવી શકતો નથી.

આ સંસારમાં ચારે બાજુએ પ્રલોભન છે, ચારે બાજુએ અપવિત્રતા અને અધર્મનો ભયાનક નરક કુંડ છે, કુટલ આત્મ શાસન શક્તિન આપણને આ નરક કુંડથી બચાવે છે. જે કેવળ ઇન્દ્રિયનો દાસ છે, પ્રવૃત્તિના પદા-નત છે, સુરિયર ચિત્તથી એકાગ્ર મનથી કોઈ મોટા વિષયનું ચિંતન કરવું એ તેના પક્ષે કડવું છે. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે—

કામક્રોધીવશેયસ્યતેનલોકત્રયંજિતમ્ ।

કામ ક્રોધ જેના વશીબૂત છે, તેણે ત્રણલોક છત્યું. વાસ્તવિક મહા-વીર સિકંદરશાહ અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટ બાહુબળથી જેનો જ્ય કરી શક્યા નહિ, તે મુવરાત સિદ્ધર્થે આત્મ સંયમના અભ્યાસથી નિર્વાણ મુક્તિ મેળવીને તે કહ્યું છે. આત્મશાસન શક્તિન ખરું મનુષ્યત્વ છે.

૩ વિવેકની સ્વાધીનતા—વિવેકની સ્વાધીનતાનું માનવનું માનવ-ત્વ છે. ખરી આત્મશાસન શક્તિથીન વિવેકની સ્વાધીનતા હોય છે. આપણે પારકાના હાથનાં રમકડાંની પેઠે વપરાશું તેથી પૃથ્વીમાં જન્મ લીધો નથી. આપણુ -દૃઢ્યમાંની સ્વાભાવિક ધર્મ બુદ્ધિ અનુસારે કામ કરીને ઉન્નતિ મેળવવાને જન્મ્યા છીએ. પરમેશ્વર આપણા પ્રત્યેકના -દૃઢ્યમાં અધિ-ષ્ટિત રહીને જે ધર્મ બુદ્ધિ આપે છે, તેનું અનુકરણ કરવું એ માનવનું કર્તવ્ય છે. તે આપણા -દૃઢ્યમાં ચેત આચાર્ય છે. “આચાર્યચેત્તવપુષા-સ્વર્ગાન્નિવ્યનક્તિ” તે આપણા ચિત્તમાં રહીને સ્વર્ગતિ પ્રકાશ કરે છે. જે પરમેશ્વરની આ આજ્ઞા આજ્ઞાને અવલેખા કરી સંસારના ભુત્રાંગિમાં પરિચલિત થઈને સંસારના મુખ લાભમાં વ્યાપ્ત થઈ પડે છે તે આત્મ-ધાતી મહાપાપી છે. ખરા મનુષ્યનથી ઘણું છેટે છે. કોઈ પાંચનારા આવે, આપણે તમારું માનવ-જીવન મેળવવાને યત્નવાત થઈએ અને સર્વ સિદ્ધિદાતા પરમેશ્વરના ચરણમાં એ વસ્તે પ્રાર્થના કરીએ.

શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર.

જને અને કઠોર વાયુને તજવા. સરીર વાંકું છતાં એટલે સમાન ન બેઠો છતાં છીંક, ઝાડકાર, કે હાંસો આવો નહિ, સુતુ નહિ, અનાદિક, ખાણું નહિ કે મિથુન કરણું નહિ. નદી કે હુગર વગેરેની કસાડની છાયામાં બેસવું નહિ. રાગનો જેનાપર દેવ હોય તેવો માણસ, દુષ્ટ હાથી વગેરે જનાવર, દાઢમાં ઝેરવાળાં સર્પ વગેરે જનાવર, શીંગડાવાળાં જનાવર, એમને તજવાં, તેમનાથી દૂર રહેવું. નીચ, અનાય અને અતિશય નિપુણ, એમની સેવા તજવી, ઉત્તમ સાથે કડાઈ કરવી મૂઢી દેવી. સંધ્યાકાંઠે સોજન, સ્ત્રી સેવા, નિદ્રા, અધ્યયન, અને કોઈ વિષયનું મનન એ છોડી દેવાં. શનુને ઘેર કે તેણે આપેલું યત્રમાંનું, ભાટચારણ, વગેરે જેમાં ભળ્યા હોય તે, ગણિકાનું તથા દુકાનદારનું સોજન તજવું. અંગમુખ, અને નખવડે વાળની પેઠે વગાડવું નહિ. હાથ કે માથું ધુણાવવાં નહિ, બે તરફ પાણી, અગ્નિ, કે પૂજ્યજન. છતાં તેમની વચ્ચે થઈને જવું નહિ. સુડદાનો ધમાડો સેવો નહિ. ગંધની અતિ આસક્તિ તજવી અને સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ. તથા તેમને સ્વતંત્રતા આપવી નહિ.

કવિ ખુલાખી વિરહ બાવની.

સારકો.

- ભયું હસાડકાં ઝેર, અરે દેવ આ શું થયું;
કાળે કાળો દેર, કરી વેર વાળ્યું કયું. ૧
- તિગિર થયું તમામ, સુઝે વિચાર શી વાતનો;
ખુઝમો ખુલાખીરામ, દિવ્ય દિવો દિન રાતનો. ૨
- ઝોમિતો શો આમ, ઘણો ગજળ તૂટી પડ્યો;
ગુણથી કરી ગુલામ, કતુર કવી ક્યાં જઈ ચડ્યો. ૩
- આંશા હતી અનેક, પંવિન પ્રિય તુજ પડ્યો;
થઈ નિષ્ફળ સૌ છેક, શ્રેતા ભરી થઈડ્યો. ૪
- મંહાન પામ્યો માન, રાજકવી પદ રાજનું;
શું તેથી સમરાન, માન્યું સ્થળ મહા મોજનું. ૫
- વિરચી કવિત વિવાસ, સુવાસ સારી મેળવી;
આખર કરી ઉદાસ, ગયો કવી ક્યાં રાજવી. ૬
- પુસ્તક કરી પ્રસિદ્ધ, ભક્ષા વિષય ભરપૂરથી;
સુખીત કાધી સિદ્ધ, સદા સદગુણી શરથી. ૭

- ખીસતો ખરો મુકામ, ખુશી કરી ખુશગોષ્ઠી;
 શુદ્ધ થયો શું આખ, હવા હશે નહિ જોઈતી. ૮
- દેશ દિનાર્થે દોડ, કરી કવી તેં કારમી;
 કયો ન પૂરા દોડ, ગયો ઘડીમાં ક્યાં રમી. ૯
- કરિ કવિ દક્ષપતરાગ, વડો શિષ્ય વિશ્વાસથી;
 હશે હિદારી આમ, પ્રથમ જતાં તું પાસથી. ૧૦
- ખરે શિષ્ય ગણી ખાસ, દીક્ષા દક્ષપતરામ દઈ;
 નિશ્ચ થયા નિરાસ, જતાં તું દુઃખનો ડાંખ દઈ. ૧૧
- ચરુલ હીરો હાથ, દોહીનૂર સમ ક્યાસમાં;
 ગયો કરીને ધાત, અંધ કરી આભાસમાં; ૧૨
- પીતા મુધા સખાઈ, નિત્ય કવિન મકરંદને;
 જતાં કલમ કરમાઈ, રહ્યા જગર જામતા અમે. ૧૩
- જગો જગાએ જાણુ, અન્નથુ સોનો થઈ સગો;
 પગમાં હોડી પ્રાણુ, સ્વદેશને દીધો દગો. ૧૪
- કર્ણુ ઘણું શુભ કામ, ધરી ધારણા ધારમિક;
 સત્વર કરી સલામ, થયો માર એ મારમિક. ૧૫
- કરતાં કોકિલ કીર, કમોલ કવિતા વાડિમાં;
 આજે રહે અધીર, દુઃખિયારા થે દાડિના. ૧૬
- વિધવા કરે વિનાય, પિતૃ વિના પુત્રી રહે;
 સમાય કયમ સંતાપ, જુરે મિત્ર તું નોં જડે. ૧૭
- કરે કાળ જે ધાવ, અરે કાળ જે આકરો;
 ખરે દુરમની દાવ, આજ દાવ જે આં કયો. ૧૮
- ખાશ તારો ખ્યાર, અખાર એ કયમ વીસરે;
 સમરતાં સાંજ સવાર, અમાગી છવ ન નીસરે. ૧૯
- હજિ નયિ વળા નિરાંત, નરમદ સૂર્ય સિધાવતાં;
 અટક્યો નહીં હિરંત, ફૂંતાંત તું ક્યવાવતો. ૨૦

અપૂર્ણ.

પ્રતાપરાય શિવભાસ

જામનગર.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ ભુ. પૌષ. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૩ બે.

ધર્મવિચાર.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૨૦ થી)

પ્રથમ અમારા કહેવામાં આવી ગયું છે કે હાલ કળિયુગના મહાભય-
થી આ પૃથ્વીપર ઘણા જુદા જુદા ધર્મો ફેલાવો પામ્યા છે, તેમાંથી કયો
ધર્મ ખરો અને યથાર્થ કરવા લાયક તથા કયો ધર્મ ખોટો અને ત્યાગ કર-
વા લાયક છે એ સોધી કાઢવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે; અને કેટલાક
મનુષ્યો એ બાબતનો વિચાર કરતાં યાદી ગયા. કંઈ મૂળ્યું નહિ માટે નિ-
શ્ચય કરી બોલી ઉઠ્યા કે:—

શ્રુતિર્વિભિન્નાસ્મૃતયોર્વિભિન્નાઃ

‘નૈકોઋષિર્યસ્વમતંપ્રમાણં’ ॥

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયં

મહાજનોપેન ગતઃ સપન્થાઃ ॥ ૧

અર્થ શ્રુતિનો વિચાર કર્યો, સ્મૃતિનો તપાસ કર્યો, પણ એવો એકે
ઋષિ નથી કે જેનો મત પ્રમાણ થાય. માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ-
નું તત્ત્વ ગુપ્ત રાખેલું છે, અને તેથી કરીને મહાજન (મોટા માણસો) જે
રસ્તે ચાલ્યા હોય તેજ ખરો ધર્મ. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી બેસતાં ઘણી
અડચણો આડી આવતી નજરે જોવામાં આવે છે. કારણ કે મોટાં માણસ
એ નામ પડીતને ઘટે છે; અને હાલમાં કેટલાક પંડિતો દક્ષિણના લોકથી
અથવા તો પગારના લોકથી ધર્મચર્ચા પાસે રહી તેના શુભ કથન કરવા
મંડી મળે છે માટે તેમના બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે જે બતાવે તે ખરો

ધર્મ એમ કહેવું થયું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એટલું જ કે તેઓએ પણ પોતાનો ધર્મ ભૂલી ગયા. અમારા જાણવા તથા સમજવા પ્રમાણે વિદ્વાન લોકોનો ધર્મ એજ છે કે તેઓએ સ્વતંત્ર રહી પોતાના વિચાર લોકોમાં જાહેર મૂકવા. પણ હાલ એમ કાંઈ રહ્યું નથી તેઓ પંચાના લાલચુગ થઈ પરતંત્ર થઈ પડ્યા. અને પૈસો જ પોતાનો ધર્મ માની બેઠા માટે જે-જે પરતંત્ર તેને પુષ્ટિ મળે એવા વિચાર જાહેર કરવાની તેમને ફગ્ગ પડે છે, તેથી એવા વિદ્વાનો પોતાના ખરા વિચારો જાહેરમાં મૂકી શકના નથી; અને એમ થાય તો તેવા વિદ્વાનોના બોલવા ઉપર વિશ્વાસ કેમ મૂકી શકાય, અને તેઓને મદદગર એવું નામ પણ કેમ આપી શકાય. આપણું પ્રાચીન ધર્મ પૂસ્તકોમાં આલેખેલ સ્વતંત્ર રહી પોતાના ખરા વિચાર જાહેર કરે અને તેથી દુનિયાં આડે રસ્તે ચાલતી બંધ થાય તેટલા માટે સ્વતંત્ર રહેવા માટે અને તેઓની આજીવિકા નિર્ધારિત આવી જાય તેટલા સાર થયાં સારાં ધોરણ બાંધ્યાં છે. તેમાંના એક દાખલો એકે તે દાસ્યદાસોએ આલેખેલ માટે શિક્ષોજી વૃત્તિ પસંદ કરી. શિક્ષોજી વૃત્તિ એટલે એટલો જોતો જોતરમાંથી દાંણ વિગેરે ઉપાડી ગયા પછી પછવાડે જે કણ પડી રહ્યા હોય તે તથા દુકાનદારો દુકાન બંધ કરી ગયા પછી જે દાણા પડી રહ્યા હોય તે લાપી પોતાની આજીવિકા ચલાવવી. અથવા નદી કિનારે પોતાનો આશ્રમ બાંધી તેની આસપાસ પોતાનું ગુજરાન આપે તેટલી જગ્યામાં અનાજ વાવવું અને તેથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું. આ પ્રમાણે આલેખોએ ગુજરાન ચલાવવું એવું આપણું ધર્મ શાસ્ત્રોપરથી જણાય છે. આલેખોને માટે ગુજરાન ચલાવવાની આવી રીતિ દર્શાવી તેનું કારણ માત્ર એટલું જ જણાય છે કે તેઓ સ્વતંત્ર બુદ્ધિના માય અને બુદ્ધિ સ્વતંત્ર થાય ત્યારે તેઓ પોતાના ખરા વિચાર લોકોને જણાવી શકે. આ પ્રમાણે પ્રાચીન ધર્મોએ પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિની જે જે ધર્મશાસ્ત્રો બાંધ્યાં તથા તેમાં આલેખાદિ ચાર વર્ણોને માટે જે જે ધર્મ અથવા ફરજ જતાવી છે તે પ્રમાણે હાલમાં વર્તમામાં આવતું નથી. દરેક વર્ણના લોકો પોતાની મરજમાં આવે તે ધર્મો પસંદ કરવા લાગ્યા અને પોતાની ઈચ્છામાં આવે તે પ્રમાણે વર્તવું તેનેજ સ્વતંત્રતા સમજી બેઠા. આલેખો શૂદ્રનો ધર્મો પસંદ કરવા લાગ્યા; શૂદ્રે દુષ્ટનો ધર્મ પસંદ કર્યો અને દુષ્ટોએ આલેખોના ધર્મોપર

પ્રીતિ બાંધી; એ પ્રમાણે તપાસતાં સધળું હાથું થઈ ગયું. આ સધળું પા-
છું પોતાની અસત્ત્વ સ્થિતિમાં આવે, ને સધળી વર્ણુના લોકો પોતાનો ખરા
ધર્મ સમજતા યાંય તેટલા માટે આપણા ધર્મ શાસ્ત્રકારોના દરેક વર્ણુને માટે
જે જે ફરમાનો છે તે સધળાં સહેતુક છે એમ જાનતી રીતે સિદ્ધ કરી
આપયું છે. જો કે ॥ હેતુવાધરહિતધર્મશાસ્ત્ર ॥ આમ પણ વંચન છે, એટલે
ધર્મશાસ્ત્રના નિયમોમાં આ શા માટે અને શું પ્રયોજન છે એમ કદી પણ
કહેવું નહિ, પણ તેમાં જે જે કહેવું છે તે સધળું ખરું છે એમ માની તે
પ્રમાણે વર્તવું, કારણ કે રામની આજ્ઞા જેવી ધર્મની આજ્ઞા સમજવી. પણ
એમ કહેવાથી હાલના જમાનાના લોકોને તે બાગતપર વિશ્વાસ બેસતો ન-
થી. માટે જે જેમ સમજે તેને તેમ સમજવી આખર રસ્તે લાવવા એ
અમો અમારી પહેલે દરજે ફરજ સમજીએ છીએ. તેથી હવે પછી આપ-
ણા ધર્મ શાસ્ત્રોના સધળા નિયમો સહેતુક છે એમ સિદ્ધ કરી આપવા અ-
મારે આ ધર્મ વિચાર વિસ્તારવાની ફરજ પડી છે. આપણું.

હાલનો સુધારો.

(સાંધણું પૃષ્ઠ ૨૪ થી.)

લોકોની ધાર્મિક સ્થિતિ સુધારવી તેની વિરૂદ્ધ અમે નથી. તે શર-
આતમાં કહી ગયા પણ સુધારવાળાઓના મત પ્રમાણે કેવળ પ્રપંચ
ધર્મમાંજ પ્રવૃત્ત થઈ સુખનાં સાધનો મેળવવાં, અથવા આર્થ ધર્મના સિ-
દ્ધાંતોનો અનાદર કરી આર્થની પ્રાપ્તિનો ઉચ્છેદ કરવો અને કેવળ સુખ
વિશ્વાસ અર્થે મહિન પ્રયાત્ન કરવાં તેમાં આપણું આર્થ લોકોનું જુગલું નથી.
માટે અમે કહીએ છીએ કે આપણા પૂર્વજોની જે પ્રાપ્તિ, નિતિ અને
સત્યતા છે, તેને વળગી રહી જેમ સુખ મેળવાય તેમ મેળવવાં. પ્રવૃત્તિવાળા
હોયોથી તાત્કાલિક સુખનો અનુભવ થાય, પણ અતિ ઓવી રીતે મેળવેલું
સુખ દુઃખ રૂપ થવાનો સંભવ છે. લોકોની સ્થિતિ સારી રહેવી એ જેમ
તેમની ફરજી ઉપર આધાર રાખે છે તેમ તેના દેશ, કાળ, કર્મ, સ્વભાવ
ઉપર પણ આધાર રહેલો છે, જે સ્વાભાવિકપણે લોકોનાં પર પોતાનો અ-
મલ મલાવે જાય છે.

લોકો હમેશાં પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે રૂંધે રહે છે. પછી જે બાજુની

ખેત તાણથી એકનો વધારે સહવાસ હોવાથી, યોગાનું બીજી રીતે આકર્ષણ થાય. તેમ પશ્ચિમના લોકોના સહવાસને લીધે આર્ય સ્વભાવ અને આર્ય સતકર્મોને મૂડીબર હિંદુઓ ભૂલી ગયા હશે, યોગ હિંદુઓ દહિં દ્વધમાં પગ રાખતા હશે અને યોગને બંને તરફનું ખેત તાણ થતું હશે. તોપણ તે સંખ્યા ધણી યોગી છે, ને અંતે તેઓને પોતાના વિચારો ફેરવવા પડે છે, એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. ઉંટ ફરી ફરીને અંતે મારવાડ સામું જુએ તેમ સ્વભાવ સુધારાવાળાઓનું અંતે સ્વાભાવિક રીતે પોતાના ઉમદા ગુણો અંદર કરવાનું આકર્ષણ થાય છે ને ઠેકાણે આવે છે. હિંદુઓ સ્વભાવથી જ નિષ્ઠિત ધર્મ પૂજક છે તેથી તેમને તો તેમાં સુખનો અનુભવ થાય—સ્વભાવથી—ઉલટું થાય તો દુઃખ રૂપ છે, તેઓ જુના કાળથી એક ઠેકાણે વસતા આવ્યા તેમણે બીજા લોકોનો યોગ સહવાસ ક્યો, કેમકે તેને બીજાના સ્વભાવ સાથે હમ્યું નહિ. મુસલમાનો નવસે વરસ સુધી હિંદુસ્તાનના ધણી જગા, અને દેશી વસ્તી ધણે જગા, તેમની સાથે પણ હિંદુઓ ભળ્યા નથી. પરદેશીઓની સામા યયા, ને શાન્તું નહીં તો પોતાનો ધર્મ અને પોતાનું ધર જાહી બેસી રહ્યા. તેમના સુખ ભોગમાં કે તેમનાં કર્મોમાં મોહ ન પામ્યા. પોતાના સ્વભાવથી અને પોતાની બુદ્ધિથી પોતાનું શ્રેય કરવાયાગા. હિંદુઓ જેઓ દેશ ધર્મ, કુળ ધર્મના ઔષ્ઠમાં રચી પચી રહેલા છે તેમને જુદી રીતનો બોધ હજેજ કેમ ?

ત્યારે હિંદુઓએ દિનતાથી સંયત્ન સદન કરી બેસી રહેવું અને ઉંડરે માટે પ્રયત્ન ન કરવો ? અથવા બાળકનાદિક કુચ્છાસોથી ને દુઃખો નિપજે છે, તેના નિવાળુ અર્પે પ્રયત્ન ન કરવા ? કરવા. પણ, તે હાલની કહેવાતી સુધરેલી રીતથી નહીં, પણ આર્ય ધર્મની નીતિ ને મોટાઇને વળગી રહીને.

સ્ત્રીઓના સમાન હક અને તેમને અપાતી છુટ બાબત પ્રથમ સુનાયાઓનાં અને અમારા વિચારોનો મુદ્દાબો કરી લોકોની આગળ મુદ્દાઓ છીએ. તે ઉપરથી વાંચનારાઓએ પોતાના વિચાર પહોંચાડવા અને ને રસ્તો સોજા આપનારો હાથે તે રસ્તો ચકાસુ કરવો ઉચિત છે.

પશ્ચિમની પ્રભુ સ્ત્રી પુરુષના સમાન હક ગણે છે અને તેથી પુરુષના નેટમોગ સ્ત્રીને બૂટ અને હક તથા ફરતે આપવામાં આવે છે, તેમ જો-

જી જોઈ સુધારે સ્ત્રીના સમાન હક અને છૂટ વિશે વિચારો બહાર પાડ્યા. અને સ્ત્રી કેળવણીને ગંભીરી મૂકી. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પ્રાણી માનને સમાન હક છે એટલે ઈશ્વરે તેમને સુખ દુઃખના કામ ભાગી કરેલાં છે, તે ખરૂં છે, પણ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ, સ્તરીર રચના, રવાનાવક મનનું બળ અને શક્તિ ઉપર વિચાર કરતાં તે પુરુષની બરાબરી કરવાને ના લાયક છે તે તેના પ્રમાણમાં તેને કામ સોંપાય અથવા થોડી છૂટ અપાય. તેમાં શું અવરોધ છે, તે સમજાતું નથી. સ્ત્રીથી નોકરી થઈ શકેજ નહિ અપવાદ રૂપે કદી અમારે લોકોની સ્ત્રીઓ કે જેમની પાસે ચાકર તરફનાં પૂરતાં સાધનો છે, તેમને એમાં કામ બજા અશક્ય નથી. પણ સાધારણ લોકો. જેની સંખ્યા દુનિયામાં મોટી છે, તેમની સ્ત્રીઓને પુરુષની પેઠે નોકરી કરવાનું કામ થાણું મુશ્કેલ અને અશક્ય કારક માલમ પડશે,

સરાસરી તથા તથા વર્ગ સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરેછે, મહત્ત્વાવ ધાય તે તેનાં અસહ્ય દુઃખો સહન કરવાં તેની સાથે એકથી પાંચ દશ બાલકોનું પોષણ કરવું, એ અશક્યજ છે, અને તેથી સ્ત્રીને પરમેશ્વરે—પુરુષ વ્યાપાર, કરવાને લાયક કરી નથી તે પછી તે બાબતોમાં સ્ત્રીને પુરુષની પાલરીએ મૂકવી એ કેવું બૂલ મહેલુ છે. જ્યારે સ્ત્રી નોકરી કરવાને કે પોષણ અર્થ અર્થ પ્રાપ્તિ કરવાને અશક્ત છે, ત્યારે તેને તેવાં સાધનો મેળવવા લાયક થવાનો દોષક્રમ અમ લેવાની જરૂર નથી એટલે તેને પુરુષના જેવી તે નેટલી કેળવણીની જરૂર નથી. સ્ત્રીને નીતિની કેળવણી, મૂલ્ય ધર્મના નિયમો, બધાં ઉછેરવાનું જ્ઞાન, અને પત્ની તથા માતા તરીકેની ફરજ તથા ધરતો કારભાર કરવાની આવડત—આટલાં વાનાં જાણવાની જરૂર છે. તેટલોજ અતુલ્ય તે જ્ઞાન મેળે એ સ્ત્રી જાતિની કેળવણી છે. સ્ત્રીઓએ ગ્રાહેરમાં જાતી લોકોની સાથે છૂટ છેડે પટપટ વાતો કરવી, મિત્ર મંડળને જ્યાં મંત્રણ દેખાં, સો-બાવમાન સાડી અને બૂટરડોડીંગની ગળ માણવી, એ સ્ત્રી કેળવણી ન હોય—અમે સ્ત્રીઓને યુક્તિમ બનાવવા માગતા નથી. સ્ત્રીઓને ધરતો દેવી તરીકે માન આપવું, તે રાહરહે તેમ તેની સાથે વર્તવું. મન્વાદિ ઋષિઓ પણ લખેછે કે ધરમાં સ્ત્રીએ સ્વતંત્રતાથી કાંઈ પણ કામ કરવું નહીં, પછી તે મહેતેવવની હોય. પુરુષોએ પોતાની સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવી ન જોઈએ. જ્યારે સ્ત્રીઓ મોજશોખમાં પડે, ત્યારે પુરુષોએ તેમને કબજામાં રાખવી

જોઈએ, કેમકે પિતાબાગપણમાં રક્ષણ કરનાર છે, પૂતિ સુવાનીમાં રક્ષણ કરનાર છે, અને પૂત્રો ધડપણમાં રક્ષણ કરનાર છે. સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા જોઈએજ નહિ.” પણ તેની સાથે સ્ત્રીઓનું સર્વ વાતે રક્ષણ કરવા પુરુષોને મનુ બ્રહ્મામણુ કરે છે, માટે અમારો અધિન મનુ જોવો છે કે. સ્ત્રીઓને હવે ઉપરાંત પુરુષના જોઈએ સ્વતંત્રપણું કે છૂટ ન જોઈએ. એની છૂટથી કેવાં માઠાં પરિણામ થાય છે, તે યુરોપનો ઇતિહાસ જાનાવા આવે છે. સ્ત્રીઓની નીતિ સંબંધી બિગાડને માટે કદી યુરોપની પ્રગતિને જાણી લીધે કે-તિરસ્કાર નહીં લાગતો હોય” પણ નીતિ એ આવું મહિમા સમાજનું વલ્લભમાં વડાણું છુપણું છે. તેને કાંઈક લાગે એ આવેના અંતઃકરણને તેમ ઉદ્દેગ, પમાડનારી વાત થાય— અપૂર્ણ.

ન્યાય.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૨૮ થી)

આ વિષય આમજી મલાન્યા પહેલાં મેં ઉપર વાપરેલા “શરીર, મિ-લકત અને આબરના સંરક્ષણ માટે હક, ફરજિ અને શિક્ષાના સર્વોપરી સં-તા તરફથી બહાર પડેલા નિયમો” આવી રીતનાં વાંચનું વિવેચન કરવું અવશ્યનું છે તેમાં પ્રથમ શરીરના સંરક્ષણ સંબંધી તેમજ તે સંબંધી ઉ-ત્પન્ન થતા હકો, ફરજિ તથા શિક્ષા સંબંધી જણાવવું શરૂ કરું છું.

દરેક માણસ પોતાની કુદરતી સ્થિતિમાં પણ પોતાના શરીર સંર-ક્ષણ અર્થે બીજા જાતી કરતાં વધારે નજર રાખશે; કારણ એક જાંગલી માનુસને તમે સોટાવતી મારશે તો તે જો તેનામાં શક્તિ હશે તો તમા-રી સામે થશે અને નહિ તો તે મારથી બચવા લાગના પ્રયત્ન કરશે. જેથી શરીર સંરક્ષણ કરવું એ કુદરતી નિયમ છે. આ માનુસી ન્યારે મા-ણસો મંડળી બાંધીને રક્ષાં ત્યારે આ નિયમ જમાના કરતાં વધારે સચ-વાવો જોઈએ, અને તેમ હોવાથી તે સંબંધીના હક, જવાબદારી તથા શિક્ષા વધારે મોટાં જોઈએ. દરેક માણસે પોતાને કરેલાં અપકૃત્યનું વેર લેવું એ કુદરતી નિયમ જણાય છે. પણ આ વેરની મર્યાદા રાખી સર્વોપરી સત્તાને સોંપવું એ મંડળીના દરેક અંગજૂતની ફરજ છે. જો તેમ ન થાય તો મંડળીના અંગજૂતની સ્થિતિમાં અને કુદરતી રીતે રહેનાર માણુ-

સતી રિયતિમાં કશો તફાવત પડે નહિ અને સંરક્ષણનો હેતુ પાર નં ૫-
 ૩. હવે સરીર સંરક્ષણ સંબંધીના હક, ફરજ તથા શિક્ષા એવાં ત્રેણીઓ
 કે સંરક્ષણનો હેતુ પાર પડે. ઉપર પ્રમાણે જો વૈર લેવાનો કુદરતી નિયમ
 જે કે સર્વોપરી સત્તાને સોંપી દીધેલ હોય તે જો સર્વોપરી સત્તા તરફથી
 અમલમાં ન આવે તો ગમે તે માણસ ગમે તેને મારી નાખી શકે અ-
 થવા બીજી રીતની વ્યથા કરે. ત્યારે આ બાબતનો નિયમ એવો જોઈએ
 કે સદરહુ અપકૃત્ય કરનારની મરણપર અસર કરે અને તે પહેલે દરજે
 તો સદરહુ અપકૃત્ય કરેલ નહિ. આ નિયમનું નામ શિક્ષા. ત્યારે જો શિ-
 ક્ષા ધણીજ સમ્પત્ત હોય તો દરેક માણસની મરણ ઉપર વધારે અસર થા-
 વ અને તે અપકૃત્ય કરતાં આટલે. આ વિચાર દરેક માણસને વાજબી
 લાગશે અને તે વિચારને અનુસરીનેજ આપણા મનુ વગેરે કાયદા બાંધ-
 નામે ભયંકર શિક્ષાઓ કરાવીછે; જેથી કે ચોરનાં કાંડાં કાપવાં વગેરે. આ-
 વી રીતે થવાથી શિક્ષાનો ખરો હેતુ પાર પાડવાને બદલે હિંમતી દુરતા ગ-
 ણાયછે. કાયદાનો મૂળ હેતુ મંડળીના દરેક અંગબૂતના સરીર, મિલકત
 અને આબરુનું રક્ષણ કરવું અને આ પ્રમાણે આખી મંડળીનું સંરક્ષણ
 કરવું એવો છે. હવે જે ચોરનાં કાંડાં કાપવામાં આવે તે પણ મંડળીનો
 એક અંગબૂત છે અને અંગબૂત તરીકે આખી મંડળીનો મદદગાર છે. કાંડાં
 કાપવાથી તે મંડળીને અમુક રીતે મદદ કરતો બંધ થશે, અને મંડળીને મળતી
 મદદમાંથી અમુક મદદ ઓછી થશે. હવે તેણે કરેલ અપકૃત્ય તરફ નજર કરીએ
 તો તેણે 'એક માણસને નુકસાન કરેલું' છે, તેથી એક માણસને નુકસાન અને
 ઉપર પ્રમાણે આખી મંડળીને નુકસાન આ બંનેનાં પ્રમાણ સરખાવતાં મંડળીને
 નુકસાન વધારે જોખમ લાગેલું છે. ત્યારે આ વેરનું પ્રમાણ એવી રીતનું હોવું
 જોઈએ કે એક માણસના નુકસાનના પ્રમાણમાં મંડળીને થતા નુકસાનનું
 પ્રમાણ બરાબર આવે; અને તેને હેતુ એવો હોવો જોઈએ કે તેનો દાખલો
 ચોંટીબીજા મંડળીને નુકસાન ન કરે, તેમજ તેના અંગબૂતને પણ નુકસાન ન
 કરે કારણ કે અંગબૂતને યાએજ નુકસાન પણ મંડળીને થતું નુકસાન ગ-
 ણાય. જે ઉપરથી દરેક પ્રજામાં શિક્ષાના નિયમો ધણા સમ્પત્ત નહિ હોતાં
 ફરીથી એવું નુકસાન ન થવાને દાખલો બેસાડવા ખાતર તેમજ જેનાં
 વિરુદ્ધ અપકૃત્ય કર્યું હોય તેને બદલે (વૈર) મળવા ખાતર અપકૃત્ય કરતા-

રને મારા જલ્યાવેશ પ્રમાણમાં શિક્ષા થવી જોઈએ. આ જગોએ મારે જલ્યાવવું જોઈએ કે તમામ અપકૃત્યના મોટામાં મોટા બે ભાગ છે. દીવાની (Civil) અને ફોજદારી (Criminal) બે કે મારા આગળ જલ્યાવેશ સિદ્ધાંત પ્રમાણે મંડળીના એક માણસને નુકસાન એ આખી મંડળીને નુકસાન છે, તોપણ ન્યાય અને કાયદા કરનારાઓએ ધજોળ પુખ્ત વિચાર કરી દીવાની અને ફોજદારી એવા બે ભાગ પાડ્યા છે. કારણ બે પુખ્ત વિચાર કરશે તો દિવાની એટલે અમુક સખ્સને થએલ નુકસાનવાળી મિલકત તેના કબજામાંથી નીકળી ખીત્તના એટલે અપકૃત્ય કરનારના કબજામાં જાય છે, જેથી પરિણામે મંડળીને તે હિસાબે ટોટા નથી. જેથી આ જાળન ફરીયાદ કરવા અગર ન કરવાનો હક નુકસાન ખમનારને આપેલો છે. જે હક અમમમાં લાવવો તે તેની મરજી પર આધાર રાખે છે. પણ બે એક માણસ ખીત્તની મરજી વગર તેની પાસેથી લઈ લે તો તેમાં પરિણામે આખી મંડળીને ટોટા આવે. કારણ કે બે એમ છૂટ હોય તો દરેક સખ્સના જનમાત્ર આપતિમાં આવી પડે, અને પરિણામે આખી મંડળી નહિ જે રી થય. જેથી એવી રીતના અપકૃત્યને ફોજદારી કૃત્ય અગર ગુન્હો એવું નામ આપેલું છે. ગુન્હો આ રાખ્દની ખીજ રીતે વ્યાખ્યા કરીએ તો મંડળીને નુકસાનકારક કાયદાથી મના કરેલું અપકૃત્ય એવો અર્થ થઈ શકે. આ પ્રમાણે જે અપકૃત્ય ગુન્હો છે તેના કરનારને શિક્ષા કરવાનું કામ મંડળીએ પોતાના સ્વાધીનમાં લીધું છે.

અપૂર્ણ.

ઉષ્ણોદકનો દવા તરીકે ઉપયોગ.

૧. આપણે જાણીએ છીએ કે ન્હાવાથી તેમજ ખસસ કરીને ગરમ પાણીવડે ન્હાવાથી શરીરનો મગ ધોવાય છે, તે તે બરાબર સાદ થાય છે. કેટલાએક એવી ત્વચા રોગ ઉષ્ણોદકથી ન્હાનારા આદમીને થતાજ નથી. ખસ, ખંજવું, છખસ, દાદર, વિગેરે કેટલાએક ચામડીના રોગનું જોર ગરમ પાણીવડે ન્હાવાથી કમી પાવે છે, તથા તેમાંની ચર્બ હઠકી પડે છે. દરેક જાતના ક્ષત, વાંદાં, તથા જ્યાં જ્યાં સડેલો ભાગ વગગેલો હોય છે, તે તે ઠંડાણે ઉષ્ણોદકનો ઉપયોગ ધણો ફાયદાકારક છે; તેમજ ખીજ મી-

કાશદોર દવા લગાડવામાં આવી હોય તે પણ જો ઉના પાણી વડે ધોવાય તો તેનું દુઃખ ઘણું કમતી જાય છે. ઉઠેલી આંખો જ્યાં ગીપડાં ધણું વળજેલા હોય છે ત્યાં કાન વગેરે જોમાંથી પણ ઘણું વહેતું હોય છે, તે પણ ગરમ પાણીથી સાફ કરવામાં આવે છે.

૨. આવી રીતે સાફ કરવાનાં કામ સિવાય તે પાક કરવામાં આવી ઉપયોગી છે. નાનાં મોટાં શુભાં, પાકું, ઝમરો, સાતપડો, પેની પાકવી, સ્તનપાક, જાદ, ગળગાંડ, પીંજેરે જ્યાં સુધી કાચાં હોય છે ત્યાં સુધી તેમને ગરમ પાણીનો શેક કરવામાં આવે છે. ગરમ પાણીની અંદર ફલાલી-નતું કપડું જોણી નીચેંવી સહેલાય એવું દુઃખતા ભાગ ઉપર લગાડવું. આવી રીતે તેની અંદરની વરાળની અસરથી તેનો જલદી પાક થાય છે. તથા દરેક કાચો ભાગ જ્યારે પાકે છે ત્યારે તેમાં કેટલીક ખીડા ધવાનો સંભવ છે. તે ખીડા ગરમ પાણીનો શેક કરવાથી ઘણી કમતી થાય છે. જુદી જુદી જાતની લોપરીઓ (પોલ્ટીસ) અગર ખીજા દવાના લેપોને પકાવવાને વારતે વાગરવામાં આવે છે તેમાંનો એકે ઉપાય પાકક્રિયામાં ગરમ પાણીની તુલનાએ આવે એમ નથી. પાકની સાથે જો સોજો થઈ આવ્યો હોય છે તે પણ ગરમ પાણીથી ઢંઢે છે, ને દરદ થોડી જગ્યામાં આવી લગાઈ રહે છે. પાકનો ભયંકર સોજો પણ બે ત્રણ દિવસની અંદર તદ્દન નાશ પામી જાય છે. જે ગડ પકાવવા જેવા નથી હોતા તેવા ગડને ગરમ પાણીનો શેક પકાવવાને જલ્દી સાંતપણે બેમાડી દે છે. દરદીને ખીડા જોણી જણાય, તેટલા ગાટે અડીણનાં ડાડનાં, અડીણ, કચુંબો, વિગેરે ખીજા ખીડા સામકે દવા ગરમ પાણીમાં નાખવામાં આવે છે.

૩. ગરમ પાણીના શેકથી પેટનો સખત દુખાવો, કોઈ પણ જાતના વરમને લીધે અંદર થયો હોય તો તે) છતી અને પાંસળાની અંદરનું શળ, તથા મુઝારાની ગાંઠની સખત ખીડામાં સારો ફાયદો થાય છે. ઘણું કરીને આવે સમયે ત્યાં પાક મટો હોય છે, અગર લોહીનો જમાવ થયો હોય છે. જેમાં આ શેકમાં અવરય જરૂર છે. જમાવ થએલા લોહીને તે તોડી નાંખે છે.

૪. મગજના કેટલાએક વ્યાધિમાં દરદીને ગરમ પાણીની અંદર જો-સાડવાની જરૂર પડે છે. આંચકી તથા ધનુર રોગમાં દરદીને કમરબુડ આ-

સારે દસ પંદર મિનિટ સુધી ગરમ પાણીમાં રાખ્યો હોય તો તેથી સારો ફાયદો જળાય છે. બાળકને જ્યારે ખેંચતાણ થાય છે ત્યારે આમ કરવાની અવશ્ય જરૂર છે. જોમાઇડ ઓફ પોટેશ્યમ તથા કેન્નારલ હાઈડ્રેટ વખતે કામ નથી કરતાં ને ગરમ પાણી ઘણું સારો ફાયદો કરે છે.

૫. ગર્ભાશયના કેટલાક વ્યાધિમાં ને તેમાં ખસસ કરીને નિઘર્તવ અ- ને પીડિતાંતંત્રમાં જે ઝીઝોના પગ છુટણ સુધી ગરમ પાણીમાં બોળી રા- ખ્યા હોય તો તેને સારી અસર જણાય છે. જરાખર ફાયદો જણાવવાને માટે ગરમ પાણીની અંદર રાક્ષતો ભૂદા નાંખવામાં આવે છે. જતને- દ્રિયના કોઇ પણ ભાગની અંદર જે કાંઈ પાક થતો હોય તો ગરમ પા- ણીનો શેક પેટ ઉપર કરવાથી તેનો તરત પાક થાય છે. તેજ પ્રમાણે, જ- પણના વરમ ઉપર પણ ગરમ પાણીનો શેક કરવામાં આવે છે. થડો પ- વન અગર શરદી ભાગવાથી જે ખૂબ આગનો સંદેશ થયો હોય, પેશાબ ઉતરતો ન હોય, ને પેડુની અંદર સખત પીડા થતી હોય ત્યારે દરદીને નવશેકા પાણીમાં પા કપાક સુધી ખેસાડવાથી પેશાબ છુટે છે. કેટલીક વખતે પેડુ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવાથીજ આરામ થાય છે. પેશાબ છોડાવવા સાર સળી (કેચેટર) નાખ્યા પછી કેટલીક વખતે પેડુમાં સખત દુઃખાયો થાય છે ત્યારે ગરમ પાણીનો શેક કરવો યોગ્ય છે.

૬. ગળાની અંદર અગર આસનગીકામાં જે કાંઈ પણ જતનો પાક માત્રમ પડે અગર ચોરીઆનો તીક્ષ્ણ વરમ જણાય ત્યારે ગળા ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો જોઈએ. જ્યારે મોઢું આવી જાય છે, અવાજ પાડે છે અને મોઢામાં આંધાં પડે છે ત્યારે ગરમ પાણીના કોમળા કરવાથી તેની અંદરની જગતરા શાંત થાય છે. દાંત પડી ગયા પાછા અગર દાંત છોંટી લીધા પછી જે પીડા થતી હોય તો ગરમ પાણીના કોમળા કરવા એ સારો ઉપાય છે.

૭. સફરાના કેટલાકે વ્યાધિને જ્યારે સખત બધેદોષ્ટ માત્રમ પડે છે ને રેચ આપવા છતાં પણ બીજકુલ અસર થતી નથી ત્યારે ગ- રમ પાણીની સારી જલ્તીથી મળ જહાર નીકળી આવે છે. ગરમ પાણી- ની સાથે બીજ રેચક દવા એ પણ મેળવવામાં આવે છે. કેટલીક વખતે પખવાડીઆની અથવા મદિનાદિના સખત અપકોટમાં ગરમ પાણીની જ-

સ્ત્રીથી ફાયદો થએલો આપણા જીવનમાં આવે છે.

૮. પાણી અત્યંત ગરમ કરી, તેની વરાળ લેવાથી શરીરમાંથી પુરક પસીનો છૂટે છે. ત્યારે તાપ સખત બને છે તથા સ્વેદન દવાઓ આપના છતાં પણ ઉતરતો નથી તેવા સંતતજ્વર, સતતજ્વર અને બીજા અણુબીજા તાવમાં ગરમ પાણીનો બાક પસીનો લાવવા ચૂકતો નથી.

૯. રેચક અને વગનકારક પદાર્થો ગરમ પાણી સાથે લેવાથી વધારે સારી અસર કરે છે, તે તેટલા માટે રેચક દવાઓ હમેશાં ગરમ પાણી સાથે અપાય છે.

૧૦. સુવાવડની અંદર અને બીજાં કેટલાંએક દરદોની અંદર જ્યાં થંડું પાણી પીવાથી દાંત કળી પડે છે તે જડખું તણાઇ જવાની ધાસ્તી રહે છે, તેવે સમયે આપણા દેશમાં ગરમ પાણી પીવાનો રીવાજ ચાલે છે.

બાપાન્તર.

બાપાન્તર એ ક્રિયા હાથમાં લોહમાં ધણીજ ખ્યારી થઇ પડી છે, અને અજ્ઞાત તે વિશે ખ્યાર લગાડવો એ અત્યુત્તમ કામ છે, એમ કહેવાને અગો પણ ધણીજ હોંસ ધરાવીએ છીએ. તથા દિન પ્રતિદિન તે કામની વૃદ્ધિ થતી જોવાને ધણાજ આતુર છીએ. આથી લોહને ધણી ફાયદો થવા સંભવ છે. અને તેવાં બાપાન્તર કરનારને ધણું માન થટે છે.

પ્રાચીન કાળમાં બાપાન્તર કરવાનું કામ જુજ હોય કિંવા ન હોય એમ હતું. અને જરૂર કહીએ તો બાપાન્તર કરવાનું કામ અર્ચાચિન કાળમાંજ ધર્મધોષકાર આવતું થયું છે. પ્રાચીન કાળમાં બાપાન્તર કરવાની રીત નહોતી તેનું કારણ એમ કદાપી શકાય છે કે સંસ્કૃત ભાષાનું શબ્દ લોહમાં વિશેષ હતું અને તે 'ધણું' કરીને ફેસ બાપા હતી. તેથી તે વખતે હાલની પેઠે બાપાન્તર કરવાની જરૂર નહોતી. પ્રાચીનકાળમાં બાપાન્તર કરવાની રીત હતી એમ કહીએ તો માત્ર એકલીજ કે મૂળ અર્થ ઉપર તેજ બાપામાં ટિકાઓ કરી તેની મૂળ મતલબ વિસ્તારથી સમજાવતા હતાં. જેમકે વેદના અર્થ સમજવાને માટે સ્મૃતિચર્ચ, સ્મૃતિ યથાર્થ તાત્પર્ય સમજવાને માટે હનિહર, યથા, નિવા કે સમા-

પણ અને મહાભારત, અને ઇતિહાસ ઉપરથી પુરાણ રચાયાં. ભાષાન્તર કરવાનો હેતુ એટલોજ હોયો જોઈએ કે જે ભાષામાં મૂળ ગ્રંથ રચાયો હોય તે ભાષા નહિ સમજનાર લોકોને તેજા અંધોથી ગણીતા કરવા માટે તેઓ સમજી શકે એવી ભાષામાં તેનો તરજુમો કરવો જોઈએ. વેદની ભાષા ઘણી કઠણ અને દુર્ગ્રહ હોવાથી તે અતી વિદ્વાન માણસોથીજ સમજી શકાય, તેથી સાધારણ રીતે વિદ્વાન માણસો સમજી શકે એવા હેતુથી વિદ્વાનોએ વેદનાં ભાષ્યો અને સ્મૃતિઓ બનાવી, અને તેથી પણ સાધારણ બોલેલા માણસો સમજી શકે એવી ભાષામાં ઇતિહાસો અને પુરાણો બન્યાં. તેથી સ્મૃતિને વેદનું ભાષાન્તર અને ઇતિહાસને સ્મૃતિનું ભાષાન્તર કહીએ તો ખટુ અવજનું નથી. અને તેથી ભાષાન્તરની વ્યાખ્યા એવી થઈ શકે કે સંસ્કૃતોદિ ગ્રંથોમાં જે અર્થ રહ્યો છે, તે ભાષાના સારોથી અર્થમાં શું-થણીથી વાંચનારના મનઃસ્થામાં તરત આવે એવું લખાણ કરવું તેનું નામ ભાષાન્તર.

સરજ્ઞાનમો જાણ્યાન્યા પ્રમાણે અમો ભાષાન્તર રસમને પસંદ કરીએ છીએ. પણ યાગવિના નામનું ભાષાન્તર કરવું એ હાલના મુધારાની બાબતને મજનું થવાથી તુલસાનકારક છે. એમ કહ્યા વિના અમોને ચાલવું નથી. કહેવન છે કે “તીમ હદીમ કાલકી બરોજર” એટલે અરધી વેદ તે યમહાર પહોંચાડનાર છે. ખીછ કહેવત “ઉઠ વેદુ” એ સારોથી યોગબાબ છે. તે પણ જગ પ્રસિદ્ધ વાત છે. હવે વિશેષ વેદવાની વાત

નિયાંની અંદર ફક્ત પંચાની ધારણા માટે લોકોનું શું કંઈયેાણ કે અકર્યા-
ણુ થાય છે તે તો જ્ઞેયું નહિ એમ બનાવ બને છે, અને ભાષાન્તર ક-
રવું એ જો કે ખરી રીતે વિચાર કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, તથાપિ જ્યારે તેનો હે-
તુ પાર પડતો નથી અને વખતે અર્થનો અનર્થ થાય છે ત્યારે તેવાં ભાષા-
ન્તરને પણ ઉપર કહેલી કહેવતો લાગુ પડશે.

ભાષાન્તર કરવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં પછી રીતે વિચારવું જોઈએ
કે ભાષાન્તર એ શું ચીજ છે. પ્રથમ તો ભાષાન્તર કરવાને મૂળ ભાષા
અને તેનો જે ભાષામાં તરજુમો કરવાનો હોય તે બન્ને ભાષાનું પૂરતું જા-
ન હોવું જોઈએ. ભાષાન્તર કરવું એટલે એક ભાષાના શબ્દોને બીજી ભા-
ષાના શબ્દોમાં 'ગોઠવી' દેવા એટલુંજ નહિ પણ મૂળ ભાષામાં જે ખુંખી
અને અંધકારની મતલબ રહેલી છે તે મતલબ આબેદુજ ઉઠવી જોઈએ;
પણ તેને ફેંકી દેવી અથવા ચુપીને મારી નાખવી એમ નથી. ભાષાન્તર
કરનારને ભાષાઓનું પૂરતું જાન હોવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તે વિ-
ષયનો પણ પૂરો અતુલ્ય જ્ઞેયો હોવો. ધારે કે એક માણસ ટ્રેનિંગકા-
લેજમાં પાસ પડેલો સારો મેહેતાજી ગુજરાતી ભાષામાં વિદ્વાન, અને દર
વરસ-સારા વિદ્યાર્થીઓને ભણાવી તૈયાર કરે એવો છે, તથાપિ તે એમ કહે-
વા અથવા કરવા માગે કે હું જુદાર, સુતાર, દરજી, વગેરે દરદોઈ ધંધા-
દારીનો ધંધો શીખવી શકું અથવા કરી શકું, તો તેમ બનેજ નહિ. શું
તે તેમની કૃતિ બાણી શકે? શું તે વિષે જે કૃતિનું તેણે બ્યાન કર્યું તે
પરથી લોકોને પૂરતો અતુલ્ય થાય? નહિજ. તેમ વૈદ વિદ્યા ન જાણના-
રે વૈદકનું ભાષાન્તર કરે તો પછી તે કંઈ ખરેખર યમદાર જવાની છૂ-
ટીની ચીડીજ થાય તેમાં નવાઈ શી; અથવા જ્યોતિષ વિદ્યા ન જાણના-
રે જ્યોતિષના અંધનું ભાષાન્તર કરે તો પછી તે ભાષાન્તર યમદાર જ-
વાનું શું સુદૂત સચવનાર પત્રિકા થાય એમ કહેવામાં શું ખોટું? તેમ-
જ પુરાણ જાણનારે તેવા અંધનું ભાષાન્તર કરી લોકોનો કાળ ગુમાવી અં-
કર્યાણુ કરનારી અને બિગાડ ઉપજાવનારી વાતને લોકોના દીકરાં જન્મ
આપે એમ શા માટે નહિ બનાવ.

અમો ફરી બહામણુ કરીએ છીએ કે આવી રીતે ભાષાન્તર કરી
જાતાને પણ ચૂંચી નાખવી તથા લોકોને દુઃદગમાં નાખવા તે ધણું ખોટું

છે. ; માટે ઉપરની બાબનો ધ્યાનમાં રાખી ભાષાન્તર કરવું જોઈએ અથવા તેમ ન બને તો બગાડવા કરતાં બહેતર એ છે કે તે સદા અમર કીર્તિ-વાળા અથો તેમના તેમજ રહેવા દેવા. હાલમાં વેદક, પુરાણ, જ્યોતિષ, વિગેરે ગ્રંથોનાં ભાષાન્તરો ધણાં જોવામાં આવે છે. કેટલાક માણસો તેના ગ્રંથોનાં ભાષાન્તરો ખીજા પાસે તૈયાર કરાવી એપાનીયાદ્વારા તથા અંધારા પ્રસિધ્ધ કરે છે, જે કે આમ થવાથી ખીજા કાંઈપણ જ્ઞાતની હરકત નથી, પણ ભાષાન્તર કમગતાર અને કરનાર ફક્ત પૈસાના લોભથીજ તે પ્રયત્ન આરંભે અને લોકોનાં હિતાહિતનો વિચાર ન કરે તો તેના જેવું ખીજું કાંઈ પણ વધારે હાનિકારક નથી. એક ગ્રંથને તેની મૂળ ભાષામાંથી ખીજા ભાષામાં મૂકવો એ વાસ્તવિક તપાસતાં ધણું કઠણ કામ છે, અને વૈદિક જેવા ઉપયોગી ગ્રંથો કે જેનાપર માણસ માનના જીવતરનો આધાર છે, તેમાં જરા પણ ઉપદ્રુ' થાય તો કેટલો બધો અનર્થ થાય. માટે જેવી રીતે સરકાર આમુક પરીક્ષામાં પસાર થએલા એટલે તે કામને લાયક થ-એલા તરજુમા કરનારને 'ટ્રાન્સલેટર'ની સનદ આપે છે, એટલે પછી ખી-જાથી તરજુમા થાયજ નહિ, તેમ સંસ્કૃત જેવી ગ્રાંથ ભાષાનાં ગ્રંથોનું ભા-ષાન્તર કરવાનું લોકોની મરજી ઉપર ન રાખતાં આમુક વિદ્વાનોની મંડળી-નેજ તે કામ સોંપવામાં આવે તો કાંઈ જ્ઞાતની હાની ન થાય એમ અ-મારું માનવું છે.

કવિ બુલાખી વિરહ બાવની.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

છંદ ઉપત્તતીની આલસ.

કવી કુજે દિવ્ય પ્રકાશી દીવો, મયો થઈ શુભ ધણું ન હંબો;
અધારી આ આર્ય જમીન રાખી, જતાં બુલાખી શુજરાત ઝાંખી. ૨૧
કવીવ કિરણો સધજે પ્રસારી, પતીત જોઈતી કરી જ્યોત ભરી;
સુજે ન સાચું બુઝતાં બુલાખી, જતાં બુલાખી શુજરાત ઝાંખી. ૨૨

- કરી રવી દેશ વિદેશ કરો, શુ જાણીજો ક્યાં થઈ અસ્ત હોયે; .
- દ્રષ્ટી વિનાની કરી સુદૃષ્ટી આખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૩
- રૂડી કવિતારૂપિ તાર આંધી, પ્રદેશીઓમાં પણ પ્રીત સાંધી; .
- લઘુ વયે માન મહાન આખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૪
- સુનકં સિંધુ તરી જાય તેનો, સમાજની લાજનું ઝાઝ જેવો;
- વીમાઘ ગયો નાંગર તોડી નાંખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૫
- ગભારને મારી સુભોધ બાણ, સુમ્માર વોળા કરવા સુખણ;
- ઉપાયમાં કાયમ નામ રાખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૬
- અતૂરમાં અંદ્ર ગણાઈ ચાર, હરી ગયો દુર નદી અમારં;
- અરે ખાખ જૂંસાવી ખાખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૭
- ધડી ગયો ક્યાં ધડ કોતરીને, વડી ગયો હેવટ હેતરીને;
- લેટી ગયો ક્યાં લટકાવી રાખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૮
- વરી ગયો કોણુ સ્વદેસ વીરો, હરી અયુ હાથથી કોણુ હીરો;
- કોણે કયું કામણુ મૂંઠ નાંખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૨૯
- ખખી ગયો ક્યાં ખટકો કરીને, છપી ગયો ક્યાં છત આદરીને;
- ટપી ગયો ક્યાં કવિ ટાંપ રાખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૦
- અરે ગયો ક્યાં અમતે રઝવી, ખરે કરી ચાર ઘટે ન આવી;
- ફરેખ ફઈ મિત્ર મણાં ન રાખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૧
- અતી અમારી કરવા ખરાખી, અતી ગતા દૂર ગયો તું દાખી;
- ગતી કરી ક્યાં તછી સુદૃષ્ટી આખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૨
- અપાર આપી દિક્ષથી દિક્ષાસા, સિષારસે પ્યારથી પૂરી આશા;
- આત્મારથી હામ હરાવી નાંખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૩
- પુરે પુરાં પાપ મળ્યાં અમારાં, જરૂર જો નિત્ય ન થાય ન્યારાં;
- અમાપ નૈકટ રાકાય સાંખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૪
- પ્રસાદીથી ટાળા સદા પ્રમાદી, આમારો કીધાં જાદુ મદદ મારી;
- નહિ વીસરે ઊમર કોઈ આખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૫
- સુધારવા સર્વ રીતે સ્વદેશી, જાદુ કયું કામ રહ્યો ન બેરહી;
- તે તું ગયો તુર્ત ત્રણોડી નાંખી, જતાં જુલાખી ગુજરાત ઝાંખી. ૩૬
- રડો ગણી રમ્ય ગુલાખી રોપો, ઉખેડવા કેમ તુ કાળ કાખો;

દોહાડી કાં તાની ન લાંબી નાખી, જતાં યુવાખી યુગરાત ઝાંખી. ૩૭
 છગી ગયો ક્યાં કરીને તમાસો, વળી ક્યો ક્યાં દિન રાત વાસો;
 રળી ગયો રંમન ધીખી નાખી, જતાં યુવાખી યુગરાત ઝાંખી. ૩૮
 સવીત્ર જેવો સા મિત્ર માને, પરીતતા વારિ ધુરી પિછાને;
 અમાસની રાત અમારી રાખી. જતાં યુવાખી યુગરાત ઝાંખી. ૩૯
 વીચારતો દ્રાટવી છેક ઢાલી, થતી ઉપાધી ઉરમાં ન માંતી;
 અંધીક શુ' ઈશ્વર એક સાખી, જતાં યુવાખી યુગરાત ઝાંખી. ૪૦

અપૂર્ણ.

પ્રતાપરાય શિવસાહ.

ભગનગર.

પરચુરણ.

યુવાળ વારંવાર યુવાળપણ આપવા નહિં, તેમ કરવાથી યુવાળની ટેવ પડી જાય છે, અને ફાયદાને બદલે ગેરફાયદો થાય છે. યુવાળપણ બનતાં મુધી હલકોળ આપવો. યુવાળ લીધા પહેલાં અને લીધા પછી એક ટંક અથવા એક દિવસ હલકો બોરાક લેવો ભારે તથા વાધુ કરનાર પદાર્થોને યુવાળને લીધે હલકાં થએલાં હોજરી તથા આંતરડાં પાચન કરી શકતાં નથી તેથી બગાડ થાય છે.

હજમત—માથું લોડાવવાં ઉઘટો (આડો અસ્ત્રો) લેવરાવવાથી કેટલું બહુ નુકશાન છે તે ઘણા લોકો સમજતાં નથી. ઉઘટો લેવરાવ્યો તો મગજને ને આંખને ઘણીજ હજા યાય છે. માટે કોઈએ કદિપણ ઉઘટો લેવરાવી શોભા માટે સરીરની સુષ્કારીના ભોગ આપવો નહિં જોઈએ.

આંચકી—જાણકની આંચકીને માટે સર્વોત્તમ ઈલાજ અજમાવી જોવો હોયતો પ્રકત આજ છે—જાણકને આંચકી યમ હોયતો પાડીયો ટંકણુ ખાર દેવના પર દૂધાથી લેમાંથી વાલ ૧ માત્ર ધાવણુ સાથે મેળવી બાળકને આપવો ખાતરી છે કે એક વાલથી આંચકી સાંત થશે—પણ કદિ ન ફેર પડેનો એક કલાક પછી ખીન્ને અરધો વાલ એજ પ્રમાણે આપવો.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧-છું. માહા. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૪ થી.

ધર્મ વિચાર.

(સોધણ ૫૯ ૩૫ થી)

હવે આ સંસારમાં શુભ અને અશુભ કર્મના પરિપાકથી હંચ અને નીચ યોનીમાં ફરતાં સઘળાં મનુષ્યો સ્વભાવથીજ દુઃખનો દેસ કરનારાં અને સુખની ઇચ્છા રાખતાં જાણાય છે. એ સઘળાં મનુષ્યોને માટે મન-એકમાં સુખનું સાધન આ પ્રમાણે બતાવેલું છે:—

‘હવિર્મિરેકેસ્વરિતઃ સર્વતે સુન્વંતં એકે સર્વને પુત્રો માન ।

દાચીર્મિદન્ત ઉત્તદક્ષિણાભિર્નેજિહ્વાયન્તો નરકં પતામૈતિ ॥

અર્થ—કેટલાક સત્પુરુષો વિધિ પ્રમાણે હોમેલા પુરોહતશાદિ હવિના સાધનથી આ લોકમાંથી સ્વર્ગને પામે છે. અને કેટલાક અગ્નિષ્ટોમાદિ યજ્ઞને વિને સોમવહ્નિને ખાંડીને સ્વર્ગને પામે છે. અને કેટલાક પુરુષો દક્ષિણારથી યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગને પામે છે. અને પાપને આચરણ કરનારા પુરુષો નરકમાં પડે છે. વળી બૃહદ્વરણ્ય ઉપનિષદમાં સુખનું સાધન એ બતાવવામાં આવેલ છે કે:—તરતિ શોકમાત્મચિત્ત । અર્થ—આત્માને જાળખનાર પુરુષ શોકને તંત્રી બાંધે, અર્થાત્ સુખને પામે છે. વળી તૈત્તરીય શાખાના બ્રહ્મવર્ણી ઉપનિષદમાં, આનંદં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્નવિષેતિક-દાચન ॥ બ્રહ્મના આનંદને જાળખનાર પુરુષ કદી ખીતો નથી; અર્થાત્ સુખ પામે છે. આ પ્રમાણે વેદે બતાવેલ કર્મમાર્ગ અને સાતમાર્ગમાં ચાલેલાં મનુષ્યો દુઃખથી વિરક્ત યજ્ઞ સ્વર્ગ અથવા અપવર્ગને પામે છે. બલે એમ હોય. પણ આ દેશાણે ત્રીજા એટલીજ સંકલ ઉઠે છે કે દેવળ સુખને માટેજ માન કરતાં છતાં કેટલાક મનુષ્યો કુર્વેયથી દુઃખનાજ બાગી યાય છે,

અને કેટલાક મનુષ્યો સુખને માટે યત્ન નહિ કરતાં છતાં ભાગ્યના જળથી રાંભાઓ પણ જેની ઇચ્છા કરે એવા સુખના ભાગી થાયછે. ત્યારે પ્રાણીઓને જે સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાયછે તેમાં કેવળ દૈવેચ્છા એજ પ્રમાણ છે કે શું ? ના ત્યારે એમ કહવાના થઈ શકેછે કે સત્કર્મ કરનારાં પ્રાણીને દુઃખ ઉત્પન્ન થાયછે, તે જન્માન્તરનાં અસત્કર્મનાં ફળની પ્રાપ્તિ હોવી જોઈએ; અને સુખની ઇચ્છા પણ જેને થતી નથી, છતાં પણ તેને અતુલમ સુખ મળેછે, તેમાં પણ જન્માન્તરનાં સત્કર્મનું ફળ હોવું જોઈએ. અને એમ પણ સિદ્ધ થાયછે કે ધણાં દુષ્ટતેજોના નાશ ધણાં સત્કર્મોથી થાયછે. અને તેનેજ મળતું ભાગ્ય પરિચ્છેદમાં કહ્યું છે કે:-

સુखंतुजगतामेवकाम्यंधर्मेणजन्यते ।

अधर्मजन्यंदुःखंस्वात्मनतिकूलंतुचेतसां ॥

અર્થે—આપણું જગત્ જેની ઇચ્છા કરેછે તે સુખ તાત્ત્વ ધર્મથીજ પ્રાપ્ત થાયછે, અને તેથી ઉદ્ધટું જે દુઃખ તે અધર્મથી ઉત્પન્ન થાયછે.

ઉપરના શ્લોકમાં એમ લખેલ છે કે સુखंधर्मेणजन्यते ॥ ધર્મથી સુખ ઉત્પન્ન થાયછે. ત્યારે ધર્મ એટલે શું તેનો વિચાર કરવાની આ ઠેકાણે આવશ્યકતા છે. ધર્મ એ શબ્દ માનવની સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. કારણ કે શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યથી ઈતર પ્રાણીને ધર્મોદિ સાધન સંપત્તિની આવશ્યકતા છે, એમ કોઈપણ ઠેકાણે કહ્યું નથી. અને ધર્મ શબ્દના યોગથી માનવ એ શબ્દ પણ મનુષ્યને કહેવાવાળો છે. જે કે માનવ એ શબ્દનો અર્થ મનુના વંશમાં ઉત્પન્ન થનાર છે, અને તેથી માનવ એ શબ્દ મનુથી ઉત્પન્ન થએલાં સર્વ પ્રાણીઓને લાગુ પડેછે. તેટલા માટે અહિં માનવ એ શબ્દ ધર્મ શબ્દના યોગથી મનુષ્ય જાતિનેજ લાગુ પડેછે એમ વિદ્વાન પુરુષોએ સમજવું.

મનુષ્ય બે પ્રકારનાં છે. એક આર્ય અને બીજાં અનાર્ય. હવે આર્ય સકળ જગત્ને ઉપકાર કરનારાં છે અને અનાર્યથી ઉત્પન્ન થતા પરામર્ષને ફર કરનાર છે. તેટલા માટે પ્રથમ તેનો ધર્મ જતાવવો જોઈએ. જે આર્યોનો ધર્મ જતાવવાને અમો અહીં શરૂ કરીએ છીએ, તે આર્ય જાતોની મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન વિગેરેનાં વર્ણનનો જુનો ઇતિહાસ આ ઠેકાણે થોડો લ-

ખવામાં આવે તો વધારે સાર એમ અમારું માનવું છે. જેથી આપણે આર્થ જતો કાણુ છીએ, એ જરોજર આપણા જાણવામાં આવે. જો કે મહર્ષિયી માંડી આજ પર્યંત સુધી આયોજીત અવિહિત ઇતિહાસ મળે એવો કોઈ પણ અંચ નથી. જો કે ઇતિહાસ મિશ્રિત શ્રુતિ, સ્મૃતિ પુરાણાદિ ધર્મ શાસ્ત્રો છે, તોપણ તેમાંથી જેવો જોઈએ તેવો ઇતિહાસ મળતો નથી. કારણ કે શ્રુત્યાદિમાં સુખ્યવે કરીને ધર્મ નિરૂપણ કરેલું છે. પણ શાસ્ત્રકારોનો એવો નિધય છે કે અપ્રકૃત વિષય પણ જો પ્રસંગોપાત આવી અરે તો તેની ઉપેક્ષા ન કરવી, પણ મૂળ વિષયને મજબૂત કરવા જેટલો અડણ ધધ શકે તેટલો અડણ કરવો. માટે જો અહીં સનાતન કાળમાં આવતો એવો આર્થનો ધર્મ લખવામાં આવે તો તે વખતના આર્થો નામનો ધર્મ, બ્રહ્મવાર, રીતિ, વિગેરે આપણા જાણવામાં આવે, અને તેથીજ તેનો ઇતિહાસ પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે. પણ આ ઠેકાણે કેટલાકનું એમ માનવું હોય કે જે વાત-તમો અહીં લખવા ધારેછો તે શ્રુત્યાદિ અંચ તપાસવાથી જણાઈ આવે છે, અને તેથી આ તમારો પ્રધાસ વ્યર્થ છે, પણ એમ નથી. જો કે દહીંમાં માંખણ રહેલું છે તોપણ તેના મંધનની જરૂર છે, તેમ આ પ્રયત્નની પણ જરૂર છે. કારણ કે દહીંના કરતાં માંખણમાં વધારે સ્વાદ રહેલો છે. તેમ અમોએ આ આરંભેલ સરંજમાં રસ વિશેષ રહ્યો હોય એમ અમારું માનવું છે. અને વિશેષમાં એ દેશ બાપમાં લખવામાં આવે છે.

હાલનો સુધારો.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૩૮૫.)

કેટલાક સુધારાવાળા માનેછે કે મૂર્તિપૂજા એ ઢોંગજે, અને મૂર્તિની પૂજા કરવાથી ઈશ્વરનું મહાત્મ્ય ધંટેછે. આ જાણત અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે નિરાકાર એકેશ્વરની ઉપાસના કરવી એ ઉપાસનાનો ઉત્તમ પદ છે પણ નિરાકાર પરમેશ્વરની માનસિક ઉપાસનામાં વિરક્ત લોકો સિવાય બીજાઓનું ચિત્ત ચોંટી શકે નહીં. જે લોકો માનસિક ધ્યાન એક ધારણાથી ધરી શકે, તેમને તો મૂર્તિપૂજા કરે યા ન કરે તે બધું સરખું જ છે. પ.

જુ સંસારમાં લુપ્ત થએલાં મનુષ્યોનું ચંચળ ચિત્ત માનસિક ઉપાસનામાં લાગી શકતું નથી, માટે તેમને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા થેસવા માટે મૂર્તિપૂજાની ધણી જરૂર છે. ઇશ્વરોપાસનામાં શ્રદ્ધા એજ મુખ્ય કારણ છે. પણ આ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી એજ મુશ્કેલ છે, માટે મૂર્તિપૂજા દ્વારા ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાની રીત અલાવવામાં ધણું ઉદાપણ વાપર્યું જણાય છે. મૂર્તિપૂજા વડે ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા થેસે તો તેમ કરવામાં શું દોષ છે તે અમે સમજી શકતા નથી. મૂર્તિ હમેશાં ઇશ્વરની, ધાતુની કે લાકડાની કરવામાં આવેછે, અને જ્યાં સુધી તેમાં ઐશ્વર્ય આપણે શ્રદ્ધાથી માની નથી ત્યાં સુધી તો તે ઇશ્વર, ધાતુ, કે લાકડું જ છે, તે અમે પણ કબુલ કરીએ છીએ. પણ જેમ લોડવેનિંગ્ટનનું આવકું તેણે કરેલાં લોકપ્રિય કામો વડે જેનારના મનપર પ્રીતિની પ્રતિમા ઓળખી તેને લોડવેનિંગ્ટનજ પ્રતીત કરાવેછે, તેમ ઇશ્વરનું કે ઇશ્વરાંસ અવતારી પૂજ્ય પુરુષનું મૂર્તિમાં નિરૂપણ કરી તેને શ્રદ્ધાથી માનીએ છીએ ત્યારે તે સાક્ષાત્ ઇશ્વર કે અવતારી પુરુષ છે એવું પ્રતીત થયા વિના રહેતું નથી.

શિવની મૂર્તિને લિંગ કહેછે તેને માટે ટટલાક મૂર્ખ લોકો એવી કલ્પના કરેછે કે લિંગ એ મહાદેવનું ઉપરચંદ્રિય હશે. પણ તે કલ્પણ ખોટી કલ્પના છે. ઉપરચંદ્રિયને લિંગ નામ આપવાનું એવું કારણ છે કે ઉપરચંદ્રિય શબ્દ બિભત્સ છે માટે બાળમાં ન વપરાય તેથી તેને ઠેકાણે લિંગ શબ્દ વાપર્યોછે. લિંગ શબ્દનો ખરો અર્થ 'ચિન્હ' છે, જેમકે સ્ત્રીલિંગ, પુરુષલિંગ, ભગ્નની દરેક આકૃતિને લિંગ નામ આપવામાં આવેકુંછે, તેપરથી લિંગ એટલે દેવ અથવા અવતારી પુરુષનું ચિન્હ એમજ સમજવું. માટે જે લોકો લિંગ શબ્દનો અર્થ બિભત્સ શબ્દના જેવો કરેછે, તેઓ પોતાનું નાસ્તિકપણ ખતાવ્યાની સાથ મોટો અનર્થ કરનારા હશે.

દેવ એ શબ્દમાં દિવ્ ધાતુછે, તેનો અર્થ પ્રકાશનું થાયછે. ઇશ્વરની સદિમાં જેટલા જેટલા પ્રકાશમાન એટલે મહાન શક્તિવાળા પદાર્થો છે, તે બધાને વેદમાં દેવ કહ્યેલાછે. એવા ૨૩ દેવો એટલે બળવાન શક્તિઓ છે, કે જેને જોઈને નિરાકાર પરમેશ્વરના અસ્તિત્વનો અને તેની શક્તિના આપણા મનપર તાબેને તાબે આભાસ અને ચાદગીરી રહે છે. તેમજ જે પદાર્થોમાં વધારે શક્તિ તેમ તેમાં વધારે ઐશ્વર્ય એટલે ઇશ્વરાંસ છે, તેથી-

જ તેમને અંશાવંતારી-પુરુષો કહેછે. આપણે તેમને ઈશ્વરના અવતાર માનીએ છીએ તેમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી, કેમકે તેઓ ઈશ્વરારા ધારણ કરી પૃથ્વીપર પ્રગટ થાયછે ને ચોનાનાં ઐશ્વર્યના પ્રભાવ અને બળ વડે દુષ્ટ પ્રાણીઓનો પરાજય કરી અનાચારનો અટકાવ કરી જગતનો ઉદ્ધાર કરે છે. આ કારણથી તેઓ ઈશ્વર તુલ્ય પૂજ્ય છે. અંગ્રેજ લોકો પણ મહાન પુરુષોનાં બાવજાં ઉભાં કરેછે તે શા-માટે? તેમણે મહાન કાર્યો કર્યા અને દેશની સેવા બાળથી લોકોની પ્રીતિ મેળવી તેની દરેક નવી પ્રજ્ઞના મનપર તાણ અસર થાય તે તેવા મહાન પુરુષોનું સ્મરણ ઘણાદારપ કાયમ રહે. તેજ પ્રમાણે રામ કૃષ્ણાદિ અવતારી પુરુષોની પ્રતિમા જોઈને મૂર્તિઓ તેમના સ્મરણ કરી રાખેલી છે. જે પ્રમાણે તેમણે સિંહાસને બેસી લોકોને સંભાળ્યા રૂપમાં બોધ કર્યો અને તેમને સન્માર્ગે ચાલવા પવિત્ર આસ્થાઓ આપેલી. તેજ પ્રમાણે તેવાજ આકારમાં તેમની મૂર્તિઓને અધ્યક્ષ સ્થાને પધરાવોને આગળ મંડપની ગોઠવણ કરીછે તે સભ્યાર્થાનની પ્રતિમા સમજવી. અને તેમને ઓતા જોઈને ભક્તજનોએ જેવીરીતે પ્રીતિથી પુષ્પ ચંદનાદિ સુગંધી સુકત પદાર્થો અર્પણ કરેલા, તેજ પ્રમાણે તેમની પ્રીતિથી સેવા કરવામાં આવેછે. તેમણે જે બોધ કર્યો તે વેદ પ્રતિપાદ્ય ધર્મ સમજાવે. હાલમાં દેવ મંદિરોમાં પુરાણાદિ કથાનાં કીર્તન થાયછે, તે તેમણે આપેલ બોધનીજ નકલ છે. આ મૂર્તિઓ દેવજ સ્મારક પ્રતિમાઓ છે, જેમને જોઈને તેમના અદ્ભુત કાર્યો અને પવિત્ર આસ્થાઓ યાદ આપવાથી લોકો તે તંત્ર વલેછે. જે લોકો પ્રતિમાઓનો દેવ કરતા નથી અને પુષ્પ ચંદનાદિ પદાર્થો વડે તેમની પૂજા કરવાનો નિયમ રાખેછે, તેમની, દરવાના બાગબગીચામાં સુંદર પુષ્પો, તુળસી વગેરે દ્રષ્ટિએ પડવાથી તેમને તે અવતારી પુરુષોનું તેમનાં ચરિત્રોનું તથા તેમણે કરેલાં ઉપદેશોનું પૂજા નિમિત્ત સ્મરણ થાયછે. પણ નાસ્તિક લોકો જેઓ મૂર્તિને કે અવતારી પુરુષોએ પૂજ્ય ગણતા નથી, તેમને પુષ્પ વગેરે જોઈ મોજશોખ અને વિવિધ સુખતુલ્ય સ્મરણ થાયછે. માટે મૂર્તિપૂજા એ લોકોને સન્માર્ગે દોરનાર અને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રખાવનાર પ્રબળ સાધન છે.

જગતમાં વિચિત્ર પ્રકૃતિના ચાલુસો છે, તેમની જુદી જુદી પ્રકૃતિને અનુકૂળ ધર્મોચાર અને આદાર વિહારાદિ કાર્યો કરવાથીજ સુખપામ થાય

હું સંસારમાં હુમ્મ યએલાં મનુષ્યોનું ચંચળ ચિત્ત માનસિક ઉપાસના-
માં લાગી શકતું નથી, માટે તેમને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા એસવા માટે મૂર્તિપૂજા-
ની ધણી જરૂર છે. ઇશ્વરોપાસનામાં શ્રદ્ધા એજ મુખ્ય કારણ છે. પણ આ
શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થતી એજ મુશ્કેલ છે, માટે મૂર્તિપૂજા દ્વારા ઇશ્વરની ઉપાસના
કરવાની રીત ચલાવવામાં ધણું ઉદાપણ વાપર્યું જણાય છે. મૂર્તિપૂજા વડે
ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા એસે તો તેમ કરવામાં શું દોષ છે તે અમે સમજી શકતા
નથી. મૂર્તિ હમેશાં પથ્થરની, ધાતુની કે લાકડાની કરવામાં આવેછે, અને
ત્યાં સુધી તેમાં ઐશ્વર્ય આપણે શ્રદ્ધાથી માની નથી ત્યાં સુધી તો તે પ-
થ્થર, ધાતુ, કે લાકડું જ છે, તે અમે પણ કબુલ કરીએ છીએ. પણ જેમ
લોકોને સિંગનું આવડતું તેણે કરેલાં લોકપ્રિય કામો વડે જોનારના મનપર
પ્રીતિની પ્રતિભા જોળખી તેને લોકોને સિંગનજ પ્રતીત કરાવેછે, તેમ ઇ-
શ્વરનું કે ઈશ્વરંશ અવતારી પૂજ્ય પુરુષનું મૂર્તિમાં નિરૂપણ કરી તેને
શ્રદ્ધાથી માનીએ છીએ ત્યારે તે સાક્ષાત્ ઇશ્વર કે અવતારી પુરુષ છે એવું
પ્રતીત થવા પિતા રહેતું નથી.

શિવની મૂર્તિને સિંગ કહેછે તેને માટે કેટલાક મૂર્ખ લોકો એવી ક-
લ્પના કરેછે કે સિંગ એ મહાદેવનું ઉપરચોદ્રિય હશે. પણ તે કેવળ એટલી
કલ્પના છે. ઉપરચોદ્રિયને સિંગ નામ આપવાનું એવું કારણ છે કે ઉપરચોદ્રિય
શબ્દ બિભત્સ છે માટે બાળકમાં ન વપરાય તેથી તેને કેદારજી સિંગ શબ્દ
વાપર્યોછે. સિંગ શબ્દનો અર્થ 'ચિન્દ' છે, જેમકે સ્ત્રીસિંગ, પુસ્તિંગ,
જાગતની દરેક આધુતિને સિંગ નામ આપવામાં આવેલુંછે, તેપરથી સિંગ
જેટલે દેવ અથવા અવતારી પુરુષનું ચિન્દ એમજ સમજાયું. માટે જે
લોકો સિંગ શબ્દનો અર્થ બિભત્સ શબ્દના જેવો કરેછે, તેઓ પોતાનું
નાસ્તિકપણું જતાન્યાની સાથે મોટા અનર્થ કરનારા દરેકે.

દેવ એ શબ્દમાં દિવ્ પ્રાપ્તુએ, તેનો અર્થ પ્રકારનું થાયછે. ઇશ્વરની
સૃષ્ટિમાં જેટલા જેટલા પ્રકારાશક્તિ એટલે મહાન શક્તિવાળા પદાર્થો છે, તે
અધાને વેદમાં દેવ કહેવાયાછે. એવા ૩૩ દેવો એટલે જગતના શક્તિજો છે,
કે જોને જોઈને નિરાશર પદ્મેશ્વરના અસ્તિત્વનો અને તેની શક્તિના આ-
પણા મનપર તાન્ને તાન્ને આભાસ અને યાદગીરી રહે છે. તેમજ જે
પદાર્થોમાં વધારે શક્તિ તેમ તેમાં વધારે ઐશ્વર્ય એટલે ઇશ્વરંશ છે, તેથી-

ન્યાય.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૪૦ થી.)

એટલે તમામ અપકૃત્ય અગર શુદ્ધમાં પોતાને નુકસાન થતી રક-
મનો બદલો લેવાનો અપ્યત્યાર જ્ઞાનગી અગર મંડળીના દરેક અંગભૂતનો
હક રાખેલો છે, જે ઉપરથી એવો સિદ્ધાન્ત નીકળી શકે કે—દરેક શુદ્ધ-
ગાર જે જ્ઞાનદારીમાં આવે છે. એક મંડળીની અને બીજી જ્ઞાનગી સ-
ક્ષની આમાંની પહેલી જ્ઞાનદારીમાંથી તે મુક્ત થઈ શકતો નથી અને
બીજી જ્ઞાનદારી વિષે સદરહુ જ્ઞાનગી સક્ષની મરજી ઉપર આધાર રહે
છે. આ ઉપરથી વારંવાર વપરાતા હક શબ્દની વ્યાખ્યા એવી થાય છે કે—
‘કંઈ કૃત્ય કરવું’ અગર ન કરવું એ મરજી ઉપર રાખેલું હોય તો તે હક ક-
હેવાય અને જ્યારે કંઈ કૃત્ય મરજી પર ન હોય પણ કરવુંજ જોઈએ ત્યારે તે
જ્ઞાનદારી કહેવાય. આ પ્રમાણે હક અને જ્ઞાનદારી આ શબ્દોમાં તદ્દા-
વત છે. અપકૃત્ય શબ્દની અંદર કરવાનું ન કરવું અને ન કરવાનું કરવું આ
જન્મે વાતનો મુખ્યવેશ થાય છે. શરીર મિલકત અને આબરૂના સંરક્ષણ સં-
બંધીના હકો તથા જ્ઞાનદારી તથા શિક્ષા સંબંધી વાત અલાવતાં તે હકો
તથા જ્ઞાનદારીમાંથી ઉત્પન્ન થતાં અપકૃત્યમાં હમેશાં ત્રણ વાતને કૃત્ય થતાં
રહેલાં ઉત્પન્ન થાય. અપકૃત્ય કરનારનો ઈરાદો, તૈયારી અને દોશીશ. આ-
માંથી છતાં અને તૈયારી એ વાત અપકૃત્ય નથી. જ્યારે દોશીશ અગર
કૃત્ય થાય ત્યારેજ અપકૃત્ય થાય. દુકામાં જ્યારે કૃત્ય થાય ત્યારે ઈરાદો,
આમાં ઈચ્છા, કસુર, બેદરકારપણું, અગર ઉતાવળમાં તૈયારી એ તે કૃત્ય-
નું કારણ થાય છે, જેને કામદાની બાધામાં દાવાનું કારણ કહે છે. જે છતાં,
કસુર, બેદરકારપણું, ઉતાવળપણું અગર તૈયારી ન હોય તો દાવાનું કાર-
ણ ઉત્પન્ન થાયજ નહિ, જેથી જો કે કૃત્ય થયું હોય, તોપણ કૃત્ય કર-
નાર જ્ઞાનદાર નથી. આમાં વાપરેલા શબ્દોના અર્થનો સંબંધ તત્વજ્ઞાન
ઉપર આધાર રાખે છે, તોપણ તેનું દુકામાં વિવેચન કરવું અવશ્યનું છે.
વિચાર કરવાની શક્તિ અગર મન દ્વચ્ચે દરેક મનુષ્યને અર્પણ કરેલ છે.
જ્યારે આ શક્તિનો ઉપયોગ કંઈ કૃત્યનું પરિણામ શું થશે એમ લક્ષમાં
લઈને કરે ત્યારે તે છતાં કહેવાય. જ્યારે આ શક્તિનો ઉપયોગ કંઈ કૃ-

નારી સત્તા કહે છે. કેટલીક મંડળીમાં આ જન્મે સત્તા એકજ સત્તામાં સ-
માવેલ હોય છે. અને બીજાં જન્મને મંડળીએ સંપૂર્ણ સત્તા સંપેદવી હોય
ત્યાં ધણું કરી આવે. નિયમ જોવામાં આવે છે. પણ કાયદોનો ખરેખરો
હેતુ, મારા ધારવા પ્રમાણે, જો મેં જુદી જુદી સત્તા હોય, અને તે એક
બીજીથી કેવળ સ્વતંત્ર હોય, તો વધારે સારી રીતે પાર પડે છે. પણ આ
વાત વિશે વિસ્તારથી નહિ જણાવતાં મારા ધારેલા હેતુની ખાતર કાયદા
બાંધનારી સત્તાએ કયા ધોરણને અનુસરી કાર્ડપણ કૃત્યને અપકૃત કરાવવું,
એ ધોરણ જણાવવું અવશ્યક છે. કારણકે તે ધોરણ ઉપરથીજ દરેક
કાયદો બહાર પડેતોજ તે મંડળના કલ્યાણ અર્થે કહેવાય. મેં આગળ જ-
ણાવ્યું તે પ્રમાણે માણસોએ મંડળી બાંધીને રહેવું અને એક બીજાને
સંહાયતા કરવી. એ કુદરતી રીતે દરેક માણસની ફરજ છે. આ ઉપરથી
એક એવો સિદ્ધાંત નીકળી શકે કે કુદરત સર્વ પ્રાણીનું સુખ ઈચ્છે છે, અને
આ સિદ્ધાંત ઉપરથી ત્રીજો સિદ્ધાંત એ નિકળે કે આખી મંડળીને
સુખ સંપાદન થાય એવો નિયમ આખી મંડળીએ ગૃહણ કરવો જોઈએ.
આ ઉપરથી એમ કહે કે આખી મંડળીને જે કૃત્યથી દુઃખ અથવા નુકસાન
થાય તેવાં કૃત્યથી દૂર રહેવું જોઈએ. પણ મંડળી ધણાં માણસોની બનેલી
છે. ભારે જો તેમાંના દરેક માણસ તેવાં કૃત્યથી દૂર ન રહે તો મંડળીને
સુખ થાય નહિ. આ ઉપરથી દરેક માણસનાં એવાં કૃત્યો કયાં કે જેથી
આખી મંડળીને સુખ થાય. આ સિદ્ધાંતને અનુસરી દરેક કાયદો થવો
જોઈએ. હુંકામાં આખી મંડળીને સુખરૂપ કૃત્યો કરવા દરેક માણસને દક
આપવો અને આખી મંડળીને દુઃખરૂપ કૃત્યો અટકાવવા ફરજ નાખવી.
દાખલા તરીકે-જુએ મરતું માણસ બીજાનું લાંબ ખાંધ જાય તોપણ તે કૃ-
ત્ય હાલ ચોરી કહેવાય છે. એટલે, અપકૃત્ય અગર ચુંદો કહેવાય. બીજી
તરફ જોવા જઈએ તો દરેક માણસને વાળખી લાગે કે જુએ મરતું મા-
ણસ કોઈનું અનાજ હાથ પડ્યું તે ખાઈ લીએ તો કાંઈ ખોટું ન કહેવાય.
પણ જો આગળના સિદ્ધાંતને અનુસરી જોઈશું તો આ વાત તરતજ
ખોટી પડશે. કારણકે જ્યારે જુએ મરતાં માણસને એ પ્રમાણે હૂંટ આપે
ત્યારે બીજાં ધણાં એવાં યાય. કારણકે બીજા પણ વિચારે કે જો એકને
જુએ મરવી સ્થિતિમાં હોવાથી મરત મળે છે તેમ આપણને પણ મળશે.

એ પ્રમાણે એક પછી એક એવું ધારે તો હેવટ આખી મંડળી એક સ્થિતિમાં આવી પડી મંડળીનો હેતુ રદ જાય. તેમજ એક ધનાઢ્ય માણસના પૈસા ગરીબને વહેંચી આપવાનો નિયમ પણ તેવીજ રીતે પરિણામે ખોટો જણાયો. દુકામાં ઉપરના સિદ્ધાન્તને અનુસરી દરેક કૃત્ય અપકૃત્યનો કાયદો બાંધનારી સત્તાએ નિર્ણય કરવો જોઈએ. જે તે નિયમને અનુસરી કાયદો બાંધવામાં ન આવે તો તે કાયદો ઘણાજ જુલમ ભરેલા, ગેરવાજાની, અને તુકસાન કારક ગણાય.

જ્યારે કાયદો બાંધનારીજ સત્તા કાયદો અમલમાં લાવનારી સત્તાપણ હોય, તો ઉપરના સિદ્ધાન્તને અનુસરી કાયદો બાંધવામાં આવ્યો હોય તોપણ મંડળીનો હેતુ પાર પડે નહિ. કારણ કાયદો અમલમાં આવતો બંધ કરવાને આગર અમલમાં લાવવાને અમે તે વખતે અને ગમે તેવી રીતે તે વર્તી શકે અને તેથી એકની બાબતમાં એક તો તેજ બાબતમાં બીજો એ પ્રમાણે એકજ બાબતમાં જુદા જુદા સંપ્રસોપર જુલમનો વરસાદ વરસે માટે જે જુદી જુદી સત્તાઓ દેવાજ એક બીજાની રવતમ જોઈએ. ખ્રિષ્ટિય સત્તાનું ધોરણ હાલ તે પ્રમાણે છે, અને તેટલાજ માટે તેમનું કાયદો તથા કાયદો વખણાય છે.

અપૂર્ણ.

અફીણ.

અફીણ અત્યંત ઉપયોગી દવા છે. તેનો શુભ્ર માઢી, પીકાશામેક, ત્રિ-કાલાવનાર, રેવેલ તથા પુરુષત્વ આપનાર છે ખસખસના હોડના ડોડવાં જ્યારે કાચા હોય ત્યારે તેમાં છરકા દેવાથી તેનો રસ બહાર નીકળી જાય તો તેને અફીણ કહે છે. આપણા કરતાં તુર્કિસ્તાનનું અફીણ કૃત્ય આ- છે. આપણા દેશમાં અફીણનો મોટો પાક માળવા, પટના તથા હિમાચલની તળાટીમાં થાય છે. અફીણ અત્યંત ઝેરી પદાર્થ છે. ને આત્મઘાત કરવામાં લોકો તેનો ખડુ ઉપયોગ કરે છે. થોડું અફીણ લેવાથી શરીરમાં કાંટો રહે છે, ને તેથી કેટલાક લોકોને દિવસમાં જે ત્રણ વખત અફીણ લેવાની ટેવ હોય છે. આપણા દેશના લોકોમાં અફીણ ખાવાની ટેવ બહુજ છે. ચીનની અદર અરીણને લોકો હુકામાં ખીંચે છે. કેટલીક માતાઓ બાળ-

કેને બાળગોળી ખાવાની ટેવ પડે છે, અને બધી જાતની બાળગોળીમાં અફીણનો ભાગ આવે છે, ને તેથી જરૂર વખર આવી ટેવ પાડવી એ અત્યંત ગુહ્યસાધારક છે.

અફીણની અસર—થોડી માત્રા દેવાથી પ્રથમ શરીરમાં કંટો આવે છે. અહોરો પ્રક્રિયિત રહે છે. આંખો સનેજ રહે છે અને મગજ ખુશતુમય વિચારથી ભરપૂર થાય છે. પાછળથી જ્યારે અફીણની અસર જતી રહે છે ત્યારે માથું ભારે થઇ રહે છે. આદમી હાડવા માંડે તો તેને ચકરી આવે છે. ભૂખ લાગતી નથી તથા ઝાડો કબજ થઈ ગયેલ હોય છે.

જો માત્ર જરા વધારે સાથ તો શરીર પ્રક્રિયિત થાય છે પણ તે સ્થિતિમાં માણસ ધણી થોડીવાર રહે છે, ને એકદમ ઝાઝા ખાવા માંડે છે, તેને કંઈ જ્ઞાન રહેતું નથી ને બેસવાની શક્તિ પણ તેનામાં રહેતી નથી. અને દરદી લાંબો થઇ પડવા માંડે છે. ને જો અફીણ ધણુંજ વધારે લીધેલ હોય તો દરદી એવો બેભાન થઈ પડે છે કે તેને રાડાપાડી પોકારવાથી અગર તેને અત્યંત હાવવાથી અથવા નાક ઉપર કોઇ પદાર્થ ઘસવાથી અથવા બીજો કોઇ કામ ઉપર મારવાથી પણ બોલતો નથી. આંખની કીકી સાંકડી થઇ જાય છે, ને તેને અજવાળા અધારાતું જ્ઞાન રહેતું નથી.

કોઈ માણસને ઝાઝું, કોઈને થોડું અફીણ ખાવાથી આવું ઝેરનાં ચિન્હ યંધું આવે છે. બાળકને અફીણનું જોર સહન કરવાની શક્તિ ધણીજ થોડી હોય છે.

અફીણ ધણી દરદી ઉપર લાય પડે છે, અને ખીજી કેટલીક જુદી જુદી દવાઓની સાથે મળવાથી તેની અસરમાં કેટલોક ફેરફાર થાય છે. જે સેકોને અફીણ ખાવાની ટેવ નથી હોતી તેમને ધણું થોડું અફીણ આપવાથી પણ દવાની અસર જણાઈ આવે છે. બાળકને અફીણ વાળી દવા આપતાં ધણી સાવચેતી રાખવી પડે છે.

ઉપયોગ—ઝાઝામાં અફીણ સૌથી ઉપયોગી છે. અફીણ ઝાડો કબજ કરે છે, એ વાતથી ધનું થોડું માણસો અમરણમાં હશે. તીક્ષ્ણ મરડો, છળું મરડો, સંમદણી, અતિસાર, રક્તાતિસાર, કાંતેરામાં અફીણનો બહુજ ઉપયોગ કરવામાં અફીણની સાથે ખીજા આડી પદાર્થો પણ મેળવવામાં આવે છે. આવાં દરદોમાં અફીણ આપવાથી કેટલાક વખતે ઝાડો ક-

બજ યઈ પેટ ચડી આવે છે તેથી તેની સાથે પાચન અને દીપન પદ-
 થો મેળવવાની જરૂર પડે છે. તીક્ષ્ણ અણુમાં જ્યારે ઝાડો પ્રાપ્ત છે ત્યારે
 અશીષુની સાથે વિલાયતી એરડિયું અથવા ખીજાં ટાઈ સારક દવા મેળ-
 વવામાં આવે છે. પેટમાં ચૂંક આવવાથી શુભ નીકળતું હોય અગર સખત
 વાદ થતી હોય તો એકડું અશીષુ દેવાથી દરદીના દુઃખમાં કેટલેક ફા-
 મદો થાય છે. જે સખત પેટ પીડની સાથે થોડો ધણો તાવ હોય અગર
 પેટમાં ટાઈપણુ જગોએ વરમ છે એમ માલમ પડે તો અશીષુને પાસની
 ટાઈ દવા સાથે મેળવી આપવાથી ફામદો થાય છે. આ સિવાય વાંસામાં,
 પડખામાં, કમરમાં, ખભામાં, અગર ગમે તે જગોએ શુભ નીકળતું હોય
 તો અશીષુ તેને દબાવે છે. પેટમાં ગમે તેવું શુભ નીકળતું હોય, અગર શા
 કારણથી પેટમાં દુઃખે છે તે નક્કી ન થાય ત્યાંમુધી અશીષુ દેવાનો રીવાજ છે.

ઉન્માદ રોગમાં અશીષુ ધણી સારી અસર કરે છે. ઉન્માદની શરૂઆ-
 તમાં અશીષુ થોડા વજનસર આપવામાં આવે તો વખતે ઉન્માદ થતો
 અટકે છે. ઉન્માદમાં જ્યારે દરદીને પોતાના સરીરની ધારતી રહે છે, અને
 જેમાં વખતો વખત જોરસો ચડકતર થાય છે, ને જ્યારે આપધાત કરવા
 મન ખેંચાય છે, તેવા ઉન્માદમાં અશીષુ ધણો ફામદો કરે છે. આવી વખ-
 તે જોણામાં જોણું એક ધડકાર અશીષુ આપવું જોઈએ. ઉન્માદ જેમાં
 ચહેરા લાલચોળ થઈ આવતો નથી અગર કપાળની અને મોઢાની નસોં-
 ગાં લોહી ચડતું નથી, ચહેરા ફિક્કા તથા નાડી મંદ ચાલતી હોય, અને
 ઉબગરાને લીધે સરીર લીધુ ચડું હોય તો તેવા ઉન્માદમાં પણ અશીષુ
 સારો ફામદો કરે છે, આંચકી, ખેંચતાણુ, ધનુર, વિગેરે દરદોમાં અશીષુ
 ખવાય છે.

કડીચળ, મરતકચળ, અધારીશીમાં અશીષુ આપવાથી પીડા સ્થાન-
 થાય છે. ઝામરો, જગલું, પાકાં, અરમરી, અણુંદ, વાગવાની વિગેરેની અ-
 સહ વેદના દરદીને ન જણાય એટલા માટે અશીષુ આપવામાં આવે છે.
 જે શાગમાં દુઃખાવો હોય તે ભાગ ઉપર અશીષુ ચોપડવાથી આરામ થા-
 ય છે, અથવા તેને ગરમ પાણીમાં નાખી તે ગરમ પાણીનો શેક કરવાથી
 પણ આરામ થાય છે. અશીષુ ચોપડવામાં એટલી સંજાળ રાખવાની છે કે,
 આગી અગર છોલાએલી જગોપર તે ચોપડતું નહિ. આવે દેઝણે ચોપડ-

વાધી તે લોહીમાં એકદમ પેસી જાય છે, ને પછી તેની ઝેર તરીકે અસર થાય છે.

પાર્શ્વશળમાં અફીણુ કામ કરે છે. ઉધરસ, શ્વાસ, દમ, ક્ષય, દબાવવા અફીણુ કામે લાગે છે. રક્તપિત્તમાં જ્યારે ઉધરસની સાથે લોહી પડે છે ત્યારે અફીણુ ઘણું સરસ ફાયદો કરે છે. તંગોળીઆ જેનમાં અફીણુની અસર ઘણી વખણાય છે. આ દરદમાં અફીણુને આકાશનાં રવાયડાં તથા વડાગરોં મીઠાંની સાથે ગોળી કરી આપવાથી અત્યંત ફાયદો થાય છે. રાત્રે સખત હેરાન કરતી ઉધરસ જે એકદમ ગ્વેસજનક આવે છે ને પાછી બંધ થઈ જાય છે તથા પાછી આવે છે તેવી ઉધરસનાં અફીણુની કઠી દીવે શેફી ખાવાથી ઉધરસ જરા હલતી પડે છે. ગર્ભિણી સ્ત્રીને ગર્ભાશયનાં ચાનતંતુ ઉપર દગ્ગાણુ થવાને લીધે કેટલીક વખત એટલી સખત ઉધરસ આવ્યા કરે છે કે તેવી વખતે ઉઘટી થઈ જાય છે, તથા દરદીને ઉધ આંખવા દેતી નથી. તેવી ગર્ભિણી સ્ત્રીની ઉધરસ ઉપર, ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અફીણુ શેફીને આપવાથી ફાયદો થાય છે. અફીણુ જ્યારે ઉધરસના દરદની સાથે આવ જાય હોય ત્યારે તેને આપવું ન જોઈએ. ઉધરસ, શ્વાસ, દમ, અફીણુની જ્યાંસુધી અસર હોય ત્યાંસુધી જોર કરતાં નથી, તેથી કેટલાક આવવા રોજથી પીકાતા માણસોં નિરંતર અફીણુ સેવે છે.

પીડિતાર્તવ તથા અત્યંતાર્તવમાં અફીણુ વપરાય છે. પીડિતાર્તવમાં પેંડુની પીડ તથા વાંસાની ફેટને અફીણુ દબાવે છે. તથા અત્યંતાર્તવમાં ઘણું લોહી જતું હોય તેને બંધ કરે છે. ગર્ભિણી સ્ત્રીને ત્રીજે અગર ચોથે મહિને જ્યારે લોહી વહેવા માંડે કે તરતજ જો અફીણુનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ગર્ભપાત થતો અટકે છે. તેમજ સ્ત્રીને જણતી વખતે અર્ધવાં જણવા પહેલાં અગર જણવા પછી જો અત્યંત લોહી વહેતું હોય તે બંધ ન થતું હોય તો અફીણુ આપવાથી તે બંધ થાય છે. સાદી ઉઘટી અગર ગર્ભિણી સ્ત્રીની ઉઘટી દબાવવામાં અફીણુ કામે લાગે છે. પ્રમેહમાં જ્યારે ઈંદ્રિ વાંકી થઈ જાય છે ને વચમાં ખાંચ પડી રહે છે ત્યારે અને જ્યારે ઈંદ્રિ જાત્રત થાય ત્યારે અત્યંત પીડા થાય છે ત્યારે આ દરદમાં અફીણુ ને કપુર સાથે આપવાથી પીડા દબાય છે એટલુંજ નહિ પણ આવી વાંકી થઈ ગયેલી ઈંદ્રિને સીધી કરે છે.

આંખો ઉડી હોય ત્યારે અહીંથી ને અજાગની પોટકીથી શેક કરવા-
માં આવે છે, તથા અહીંથી અને ધુન્નાવેલી ફટકડી બેમાં કરી તેનું દીપુ
આંખમાં નંખાય છે કેણું સગની અંદર ખેલુ અહીંથીનું દીપુ નાખવાથી
ચક્કા બંધ થાય છે. દાંત દુઃખનો હોય અમર અંદર કાતર પડયું હોય
તો અહીંથીની ફટકી દાંત ઉપર તુજસીનાં પાંદડાંની સાથે મોઢામાં રાખવા-
થી ફાયદો થાય છે. જ્યારે મોઢામાંથી યુક જલુ આવે છે ત્યારે ત્યાં મોઢું
આંખનામાં આવે છે ત્યારે યુક બંધ કરવાનાં તથા મોઢું પાછું વાળવામાં
અહીંથી કામે શામે છે. વાતરત, કંદરનું ઝેર, કુટ તથા વિચચિકા જેવાં
મહા અસાધ્ય તરફે પ ઉપર અહીંથી ફટકો ફાયદો કરે છે એમ લોકોના
માનવામાં છે. આવા ફટકાક મહા રે.ગીઓ નેટલા સાર, અહીંનું બંધા-
ણ કરે છે. જો કે અહીંથી આવાં ફરદો મટે છે એમ હું કહી શકતો ન-
થી, તોયજી એટલી નો મારી ખાતી થઈ છે કે અહીંથી આજ્ઞા રોગને દા-
બમાં રાખી વધવા આપતો નથી.

પિંડીની અંદરની સખર કળનર અહીંથી ખેસાડી દે છે. માથાંની ઉં-
દરી ઉપર અહીંથી લીંચુના રસમાં મેળવી ચોપડનામાં આવે છે. અહીંથીની
અંદર વૃષ્ય (પીચ વૃદ્ધ કરવાનો) યુગ નથી પણ તેમાં સ્તંભન યુગ હો-
વાને લીધે તે ટકાય દરી રાખે છે. આટલા સાર ફટકાક વિપવી . પુરૂષો.
(અધુર.)

કવિ બુલાખી વિરહ વાવની. (સાંધણુ પૃષ્ઠ ૪૮ થી).

સાદૃશ્યવિક્રોડિત છંદ.

આંખી સંખિ બુલાખી આંખી દુનિયાં કુટે ગયો ક્યાં રમી;

દાખી ખાર અપાર યાર અમને કામી પીડા કારમો;

ચોડી ઉમરમાં કરી ન સિયરતા આણી ઉરે આંચકો;

દોડી દૂર ગયો જરૂર, જગથી થાંધા વિના દર્ઠ થકા. . . ૪૧

પુખ્ત ગ્રા છંદની આલ.

ચક્કાતિ ફિરતી ચતૂર તાની, ચક્કાતિ તે કવિતા કરી વધારી;

ચક્કાતિ મતીથી મુજબી સંધુ, છવ કરી ક્યાં છપિ ગયો બુલાખી બધુ. ૪૨

ધડીધડી ધરના ધટીત કીધી, ધણિધણિ રીત યવા સદાય સિદ્ધિ;

—ભણિ ભણિ તરીઆ અસાર સિંધુ, છલ કરી ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૩
 અટપટી દુનિયાં તણ ઉતારો, અટપટ ત્યાં જઈને થરો શુ? તારો;
 ખટપટી જગ આ ખચીત ખધું, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૪
 વગ કરી વધનો લાભ ન લીધો, જગત હિતાર્ય કૃતાર્ય જન્મ કીધો;
 લગતી વિગતથી લાખી નિબધુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૫
 રહિ દિન જનને દયા જણાવી, કુડિ રીનથી કરવી ઘટે ન આવી;
 શુણિહિંણુ જગ સૌ જરૂર અંધુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૬
 ગરુણ તીગુચ્છ બોધો તોપ તારો, ધરડતી રાવદ્વેષજી મુગ્ધવનારી;
 હડડ હાવતી શીતર રંદુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૭
 વતન તણ ગયો વીરા તું બાગી, રતન છતાં અમને ક્યાં અજાગી;
 કતલ કરો રંદુ શું કામ કીધું, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૮
 સમગતી સગડી શરીર સાથે, વલતી નિરાંત નથીજ દીનરાને;
 ચલકી ચપલ થઈ ઉગેલ છદ્દિ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૪૯
 ધલં ધણું ગણું થઈ ધણુંક દાએ, જલજલવતું દિલમાં નવાર સાંજે;
 સરસ શુણી ગ્રહી ધણી સનંદુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૫૦
 અરર દુઃખ આ નથી ખમાતું, ધરે ગરતાં અધર અતી જણાવતું;
 સરસ સર્વથા હપાવી છંદુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૫૧
 હરહર હરી તે હરેલ હારો, કરકરથી જખરીશ કે ખુરીશ;
 શરણ થઈ સદા પ્રતાપ વંદુ, છલ કરિ ક્યાં છપિ ગયો ખુલાખી બંધુ. ૫૨
 પ્રતાપરાય શિવલાલ માંકડ.

પરચુરણ.

સુવાવડ—સુવાવડી સ્ત્રીની જરોગર માવજત ન રાખવાથી ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાયછે; અને સુવાવડમાં થએલા રોગો ઘણું કરીને દુ નાશ હોયછે. સુવાવડી સ્ત્રીને ફરી રજો દર્શન. એટલે ઋતુપ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી તે સુવાવડ સંજોગથી બેયથી મુક્ત છે એવું સમજવું નહિ. ગાટે સુવાવડી સ્ત્રીએ સાધારણ સુવાવડના જે જે નિયમો પાળવાના છે તે દોઢ માસ સુધી અથવા ફરી ઋતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી પાળવા ચૂકવું નહિ.

ગર્ભસ્થાવનો અટકાવ કરવાના ઉપાય:—

૧મે મહિને ગર્ભસ્થાવ થતો હોય તો—જેડીમધ્ય, સાગનું બીજું, ક્ષીર-કોકાણી, અને દેવદોરડું ચૂર્ણ (બૂકો) દૂધ સાથે પીવો.

૨૯ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—ધમત્રાવક, કાળાતરા, મહાક અને રાતાવરીનું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું.

૩૦ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—કમરો, દ્ધીરકાકોદ્ધી, ગંધપ્રિયંશ અને કાળી ઉપત્તસરીનું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું.

૪ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—ધમાસો, ઉપત્તસરી, રાસના, પદ્મા અને નેહીમધનું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું.

૫ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—એ જાતની રીંગણી, કાસમીરી, વડની ટીશીઓ તથા બાક અને ધી, દૂધ સાથે પીવાં.

૬ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—પમ્પિપર્ણી, બદા, સરખો, ગોખર અને ગજો તેવું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું.

૭ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—શુંગારક, કમળનું બીજું, કામ્બ; કસોર (એક જાતનું ખડ) નેહીમધ તથા સાકરનું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું.

૮ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—કાકડનું મૂળ, પીકીનું મૂળ, ભોરીંગણીનું મૂળ, પટાળનું મૂળ, શેરડીનું મૂળ, અને રીંગણીનું મૂળ, દૂધ સાથે ઉકાળી પીવાં.

૯ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—સારીવા, દ્ધીરકાકોદ્ધી, અને નેહીમધ દૂધમાં ઉકાળી પીવાં.

૧૦ મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તો—દ્ધીરકાકોદ્ધી અથવા નેહીમધ, સુંદ, અને દેવદાર, દૂધમાં નાખી ઉકાળીને પીવાં.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

નીચે લખ્યાં પુસ્તકો તેમના ક્રમાં તરફથી અમને બેટ મળ્યાં છે. તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવેલ છે.

‘સિવગીતાનું બાયાન્તર’—છપાવનાર સુબેના દા. એધપછ વડાલજ અને કંપની કિમ્બ ૨. ૧. આ પુસ્તક ક્રમાં પાસેથી તેમજ અમારી પાસેથી રોકડી કિંમતે મળશે.

‘ગનેરંજક પ્રતાપકાવ્ય’—ક્રમાં જ્વમનમરના કવિ પ્રતાપરાય શિવભાષ માંકડ. કિંમત ૨૦-૧૦-૦૦

‘અંબીતરખડનું બાયાન્તર’—છપાવી પ્રગટ ક્રમાં જ્વમનમરના વિશ્વનાથ ગોવિંદજી કિમ્બ ૩૦-૧૨-૦૦

બાયાન્તર કરવાની દ્રષ્ટિ પદ્ધતિ વિશે અમે ગયા અંકમાં વિવેચન આપ્યું છે, તે વળી પણ તે સંબંધી પ્રયોગોમાં લખવા ચૂક્યું નહિ.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ ભું. ફાગણ સંવતં ૧૯૪૩. અંક ૪ ૫

જીવની આસકિત.

શાદ્દલ વિહિતિત ઇંદ.

જેથી યાવ અપાર ખેદ તુમને શાંતિ ન લેસે મળે,
ચિંતાથી ચક્રચૂર આ હૃદયનો જેથી અતિશે બર્ણ;
વિશ્રાંતિ ધડિ એકની મણુ કદી પામી સુખે ના ઠરે,
તોયે તે વિષયો વિષે મન ધકી શું જીવ આસકતરે. ૧

સ્વપ્નાની સમ આ બધું દિશવિષે દેખાય દ્રષ્ટિ ધકી,
શાસ્ત્રોથી મણુ તેમ સર્વ મનમાં બાસે હમેશાં નકી;
જેથી દુઃખ ધકી ધકી નગરની પાસેજ આવી ફરે,
તોયે તે વિષયો વિષે મન ધકી શું જીવ આસકતરે. ૨

આધિ બ્યાધિ ઉપાધિથી સ્મરણનો જેથી પ્રભુનું જરા,
શાંતિમાં રહિને નહિ બનીશકે આવે તથાપિ જરા;
જેથી જન્મ વિનાશનો ભય વધે આનંદને જે હરે,
તોયે તે વિષયો વિષે મન ધકી શું જીવ આસકતરે. ૩

આદિમાં સુખરૂપ હોય તદ્દપિ જે દુઃખ અતે કરે,
જેથી દુઃસ્વૈ સૌ વધે શુભ ગુણો જેથીજ પાછા ફરે;
જેથી તલ ખરું જણાય નહિ ને જેથી ન કાંઈ સરે,
તોયે તે વિષયો વિષે મન ધકી શું જીવ આસકતરે. ૪

ધિકારે જન જેથી દુર્જન તણુ દુર્વૈભ્ય બાણો પડે,
જેથી અંતર દુઃખ યાવ અતિશે જેઓ હમેશાં નડે;
સાચા માર્ગ વિષે જવા પણુ ખરે, તું મૂર્ખ જેથી ઠરે,
તોયે તે વિષયો વિષે મન ધકી શું જીવ આસકતરે. ૫

વારંવાર જવાબમાં બહકતાં દુઃખી થતાં ને યકી,
 કમોના ફળ આપતાં મનુજને જેથી જીવે તું. નકી;
 જેથી ગાદી સૌજની આવનિમાં સત્કૃત્યને ત રમરે,
 તું તેના વિષયો વિષે મન યકી શું જીવ આસકતરે. ૬
 જેનો મોહ મહાજનો પણ કદી પૂરો ન મૂકી શકે,
 જાણે દુઃખદ તોય ધીરજ કદી જંની ન પાસે ટકે;
 જેથી થાય ખુવાર માર ધમના આવી મને આખરે;
 તોયે તે વિષયો વિષે મન યકી શું જીવ આસકતરે. ૭
 જેમાં ત્યાગિ જનો ધણા પણ વળી નિત્યે દુઃખાર્થ રહે,
 જેની અદ્યુત જળથી નહિ જનો મુક્તિ થવાને ચહે;
 જાણે મનમાં અવશ્ય કદિ જોગાંથી નહિ તું તેરે,
 તોયે તે વિષયો વિષે મન યકી શું જીવ આસકતરે. ૮

શાસ્ત્રી કેશવલાલ વિ. દેવાશંકર.

જામનગર.

ધર્મ વિચાર.

(સાંધણુ ૪૯ પા થી)

આપણા પ્રાચીન આર્યોની રીતભાત કેવી હતી, તેઓ કેવી રીતે વ-
 ર્ત્તના હતા, તે જાણવાથી હાલમાં આપણી અને તેઓની રીતભાતમાં શો
 તફાવત પડેછે, તથા કેવી રીતે વર્તવું તે વધારે સારું છે, તે સમજી રચક
 જણાઈ આવેછે. પ્રાચીન આર્યોની રીતભાતના જ્ઞાન પહેલાં, તેઓની મૂળ
 ઉત્પત્તિ સ્થાનનું જ્ઞાન થવા માટે આ જગતે ઘોડું ધન્યામાં આવે તો તે
 અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય. આર્યજનોનું મૂળ ઉત્પત્તિ સ્થાન કુરુક્ષેત્રાદિ જુ
 ગદેશ છે એનું મનુષ્યો સોતાના મનિ અધ્યાયનાં કહેણું છે. જેમકે

કુરુક્ષેત્રં ચમત્સ્યાશ્વપંચાલાસૂરસેનકાઃ॥

एष ब्रह्मर्षिदेशाऽयं ब्रह्मावर्त्तादनन्तरम् ॥ ૧ ॥

एतद्देशमसूतस्यसक्तोशाहप्रजन्मनः ॥

स्वस्वंचरित्रंशिक्षेरनृथिव्यांसर्पमानवाः ॥ २ ॥

અર્થ—કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્યદેશ, પાંચાળ દેશ, સુરસેન દેશ, બહ્મવર્તની નજીક અહ્મરિનો દેશ. એટલા દેશમાં ઉત્પન્ન થએલ બ્રાહ્મણ-પાસેથી પૃથ્વીમાં રહેલા સર્પ મનુષ્યોએ પોતપોતાના સદાચાર શીખ્યા. વળી કુરુક્ષેત્રાદિ ભૂપ્રદેશની પ્રશંસા વેદમાં પણ છે. શતપથ બ્રાહ્મણના પ્રવચ્ય કાંડમાં કહ્યું છે કે:—तेपांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमाप्त ॥ તેઓમાં કુરુક્ષેત્ર દેવોના યજ્ઞ કરવા લાયક થયું. આ વાંચે તથા બીજાં દેહકાંડેક વેદ. વાંચેથી જણાય છે કે ગંગા તથા યમુના નદી વચ્ચેના ભૂપ્રદેશ આર્ય લોકોનાં નિવાસ સ્થાન છે. આ દેહકાંડે દેહકાંડેક એમ કહે છે કે આર્યોનું હિંદુ એવું નામ છે, તે ઉપરથી તેઓ દ્રાહ બીજા દેશના મૂળ રહેનારા હોવા જોઈએ. આ વાતની પુષ્ટીમાં નીચે પ્રમાણે વાત આવે છે.

આમળ દ્રાહ વખતે મોટા જલ પ્રલય થયો, તેમાં સઘળાં મનુષ્યો ડુબી મર્યા. પણ કાકેસસ નામના પર્વત ઉપર દ્રાહ એક સખમ છવતો રહ્યો. કાળે કરી વૃદ્ધિને પામેલ તે પુરુષની સંતાનરૂપ લતાનો એક તંતુ યુરોપમાં જઈ વસ્યો, અને બીજે તંતુ યુરશી દેશમાં જઈ રહ્યો. ત્યાંથી દેહકેક કાળે વૃદ્ધિ પામેલ તે બીજે વંશ સિંધ નદના બન્ને કાંઠાપર આવી રહ્યો. તેના વંશના લોકોને બીજા લોકો તે દેશના નામ પ્રમાણે હિંદુ એવા નામથી જોડાવવા લાગ્યા. તે આ ભૂખંડમાં વસનારા આર્ય લોકો છે; પણ તેઓનું મૂળ ઉત્પત્તિ સ્થાન ભરતખંડ નથી. આ કદપના બધી રીતે મળતી આવતી હોય એમ જણાયું નથી કારણકે એ મહાજલ પ્રલય સમયે દેહકાંડે થયો અને તેમાં તે એકજ પુરુષ જન્મે એ સંભવતુ નથી. અને તે પુરુષે જેનો આશ્રય કરી પોતાના પ્રાણ જાળાયા તે એકજ પર્વત પ્રલયના સપાટમાં ન આવ્યો એમ કહેવું તે કેવળ અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરનાર છે પણ હિંદુ નામ આર્ય લોકોનું કેમ પડ્યું તેનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે પોતાનો દેશ છોડી ભરતખંડમાં આવી રહેલા અનાર્ય લોકોનો પ્રથમ પરિચય સિંધુ દેશમાં રહેનારા આર્ય લોકો સાથે થયો. તેથી તે દેશના

નામથી આર્યોનું અનાય લોકોએ હિંદુ નામ કહ્યું. હવે મહાબલ પ્રલયની વાત કટલોક દરને મળતી આવેછે. કારણ કે શતપથ બ્રાહ્મણમાં તથા ભારત રામાયણાદિ ગ્રંથોમાં મત્સ્યાવતારની કથા જોવામાં આવે છે. તેમાં લખેલું છે કે તેપ્રલયના વખતમાં બગવાને મત્સ્યાવતાર ધારણ કરી પોતાના એક શિંગાંથી એક વહાણને પ્રલય પયોધિના^૧ પ્રચંડ^૨ તરંગ^૩ તાંડવ-માંથી^૪ બચાવ્યું. તે વહાણમાં મનુ પોતાના પરિવાર સહિત બેઠા હતા. પછી પ્રલય કાળ શાંત થયો ત્યારે પરમેશ્વરની કૃપાથી પ્રામ થએલ છે સકળ સમૃદ્ધિ જોને એવા મનુ પુત્ર પાંચાદિ વંશ પરંપરાથી બધા મનુષ્યોનો મૂળ પુરુષ થયો; અને તે ઉપરથી બધા દિગ્વિતિ જનનાં મનુજ, મનુષ્ય, માનવ વગેરે નામથી સનાતન લોક બ્યવહાર ચાલતો થયો.

હવે કટલાએકનું એવું કહેવું છે કે હિમાલય ગિરિનો ઉત્તર ભૂપ્રદેશ એમ આર્યોનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન છે કારણ કે ત્યાં તિબેટ એવા નામનો દેશ છે અને તિબેટ એ ત્રિવિષ્ટપ રાજ્યનો અપભ્રંશ છે. અને ત્રિવિષ્ટપ એ સ્વર્ગનો પર્વાય^૫ રાજ્ય છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે એ દેશ આર્યોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. જો કે તિબેટ એ ત્રિવિષ્ટપ રાજ્યનો અપભ્રંશ છે તોપણ પૃથ્વી ઉપર આવેલ તે દેશ સ્વર્ગ છે એમ આર્યોનું માનવું નથી. કારણ કે ભૂલોક અને અંતરિક્ષ લોકથી સ્વર્ગ લોક જુદોજ છે એમ આર્ય લોકો માનેછે. કારણ કે શુતી સ્મૃત્યાદિ બધા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં તથા ટોરા કાબ્યાદિ અગ્રાચીન ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ જતાયેલ છે કે હિમાલયના ઉત્તરદેશ એ આર્યનાજ દેશ છે, અને અનાયના નથી એમ આર્ય લોકોનું માનવું છે, કે-મકે ત્યાં આર્ય લોકોનાં પવિત્ર ધર્મક્ષેત્ર છે, અને તેથીજ મહાભારતાદિક ગ્રંથોમાં એનગિરિ કંલાસ, માનસગૃહ વગેરે ઉત્તરકુશ-નામના દેશો તી-યંજનાના પ્રસ્તાવમાં^૬ દેવતાના આકીર્ણ^૭ સ્થાન છે, એમ લખ્યું છે. આ ઉપરથી એ પવિત્ર સ્થળો એમ સ્વર્ગ છે, અને એથી જુદું દેવતાઓનું સ્થાન સ્વર્ગ નથી, એ પ્રમાણે શ્રુતિ નિદાની છે એમ કહી શકાતું નથી. અને એનેજ સ્વર્ગ કહીએ તો આ શ્રુતિ સાથે વિરોધ આવેછે. ગ્રંથકે:-

૧ સમુદ્ર. ૨ બપોર. ૩ મોનાં. ૪ ઉછાળા. ૫ ખીજો રાજ્ય. ૬

પણું. ૭ રમવાનું.

મજાપતિરકામયતમજાયેયધુયાનસ્વામિતિમંતપેતપ્યતતપ્ત્યે
માનલોકાનમૃજતપૃથિવીમંતરિદ્ધાંદવં ॥ આ શ્રુતિનો જ્ઞાવાર્થ એવો છે
કે પ્રજાપતિ, પૃથિવી, અંતરિક્ષ અને સ્વર્ગને સરજતો હશે. આ દેહાણે
પૃથિવી રાખેલી સ્વર્ગને જુદું પાડેલ છે, તેથી પૃથ્વી ઉપર આવેલ તે તિ-
બેટને સ્વર્ગ કહી શકાય નહિ. જો કે આર્યોની ઉત્પત્તિસ્થાન તે દેશ છે એ-
મ ગાનવાનાં ખીન્ન કેટલાંએક કારણો મળી આવે છે.

હવે બરતખંડમાં આવેલા દેશોનાં નામ અક્ષાવર્ત, આર્યાવર્ત, અક્ષા-
પિંદેશ વગેરે છે. તેમાં અક્ષાવર્ત રાખેલી વ્યુત્પત્તિ કરતાં તેનો અર્થ એમ
નિકળે છે કે અક્ષણો જેમાં ઉત્પન્ન થયા તે અક્ષાવર્ત. તેમજ આર્ય સોદો
જેમાં ઉત્પન્ન થયા તે આર્યાવર્ત; અને અક્ષપિંદેશ દેશ તે અક્ષપિંદેશ. આ
ઉપરથી તેમજ ખીન્ન કેટલાંએક કારણો ઉપરથી સ્પષ્ટ બહુમત છે કે બ-
રતખંડ એજ આર્ય સોદોનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન છે. અપૂર્ણ.

હાલનો સુધારો.

(સાંધણ ૪૫ ૫૪ થી)

પુનર્વિવાહ સંબંધી હાલમાં કામ કામ ચરચા થઈ રહી છે, અને
ધણે ભાગ પુનર્વિવાહ કરવો એમ કહેવાને તત્પર દેખાય છે. પરંતુ જે ના-
તોમાં આ રીવાજ નથી તે નાનવાળા પુનર્લેખની પક્ષમાં બોલનારા છતાં
દેવ જોમથી તેમજ એવો પ્રસંગ આવે તો બોલે છે તે પ્રમાણે કરી બ-
તાવે કે નહિ, તેનો તો આપણને અનુભવ થયો છે. ધણા સુધારના આ-
ગેવાનો પણ એવે વખતે જાદાનાં જતાની લોભાવવાને લીધે અખાડ કરી જતાં
આપણે આપણી હયાતીમાં જોયા છે, તોપણ ખીન્ન લેખાગ્ર બોધીને પાલે
નહિ તેમાં શું નવાઈ! ધણે ભાગ બોલે છે તે પ્રમાણે વરતી શકતો નથી,
કેમકે નાન જાતની અડચણ નડે છે, અથવા ધણે ભાગતો પોતાને સુધરેલા
કેમકે નવાળા દોડીને ગાત્ર બોલે છે, પણ જાદાર પડવાને અંતરમાં શણ
હોતા નથી, બૂલમાંજ પુનર્લેખની તરફેણમાં બોલનારા થોડા છે, તો તે પ્ર-
માણે વરતનારાની સંખ્યા તો ગણીમાંની જોવી જોઈએ. તેથી પુનર્લેખનો
વજરો પોદાર ઉડી નીકળ્યો છતાં પણ વિરૂદ્ધ મનનું માનવું નીચું ને ની-

મુંજ રહેલું છે. બોલવા પ્રમાણે અમરનો મુકીબર લોકોથીજ યજ્ઞોત્તે છે, પુનર્જન્મની રીતે આયં લોકોની નીચી રીતિને હજે એવી છે કે નદિ તેનો વિચાર કરતાં કેટલાક મુધરેલા વિચારના લોકો પણ વિચારમાં પડ્યા છે, ને તેનો અમલ કરતાં આંચકા આપ છે, તેથી પુનર્જન્મનો વિગય લાંગો કાળ થયાં ચરચામાં ને ચરચામાંજ રહ્યો છે. પણ કાંઈ પરિણામ આપ્યું નથી, ને આગવાનો હજુ તો કાંઈ સંભવ લાગતો નથી.

. એક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે પુનર્જન્મ ન ચલાવી વિધવાઓ વધી પડી છે, ને વ્યભિચારની રુદ્ધિ થઈ છે. બીજી તરફથી એવી દલીલ થાય છે કે વિધવાઓ વધી પડી છે, ને વ્યભિચારની રુદ્ધિ થઈ છે એ વાત તકરારની ખાતર કમુલ રાખીએ તોપણ તેમ થવાનું કારણ પુનર્જન્મનો અભાવ એજ છે એમ નથી પણ બાળ લગ્નને લીધે તે કડવા પરિણામો આપ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓના સમાન હકની દિમાપતી થવાથી ચંચળ મનની સ્ત્રીઓને અધરિત છૂટ મળે છે એ પણ અનર્થનું એક બીજું કારણ છે. આ બીજી દલીલ (જાળસન અને સ્ત્રી છૂટક) અગને વધારે વજનદાર લાગે છે; અને તેથી જે વાતનો અટકાવ થવો જોઈએ તે ન થતાં બીજી વાતને વગળી રહેવાથી એક વાત પાર પડતી નથી, અને માયું દુઃખનાં પેટ ફૂટ્યા જેવું થાય છે.

આર્ય ધર્મશાસ્ત્રોમાં લગ્નને પવિત્ર ધર્મની ક્રિયા માની છે તે લગ્ન એકજ અને અખંડિત હોવું જોઈએ. બધારે લગ્નને ધર્મની ક્રિયા માની છે, ત્યારે, ધર્મનાં જોટલાં ટુક એટલાં બધાં હમેશાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારાં છે, એટલે તે દુઃખ વડેજ થઈ શકે છે; તેથી લગ્નને એકજ વખત કરાવતાં દૈવેચ્છાથી વૈધવ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તો આર્ય નીતિ રીતિને અનુસરીને દુઃખના દિવસ ચંત્રરે છૂટકે; કેમકે દેખીતું દુઃખ લાગે છે પણ આંતરે તેજ નીતિ પરમોક્ષમાં મુખ્ય મેળવી આપનારી છે. વૈધવ્યપણાનું દુઃખ વિચારતાં કેટલીક વખત ગ્રાસ છૂટે છે, તે દૂર કરવાં પુનર્જન્મની આવશ્યકતા જણાય, તે કરતાં દુઃખકારક પણ સખી નીતિ પાળવાની અધિક આવશ્યકતા છે, ને તેથી અધિક દુઃખની આશા છે. વળી પવિત્ર પ્રેમથી બંધાયેલું જોડું અખંડિત થયેથી પણ પછવાડે રહેત સ્ત્રી અથવા પુરુષની બીજી વૃત્તિ ચંત્રી નથી; અને જે થાય તો તે લગ્ન બંધાવામાંજ ખાંગી છે, જે સંતિ.

માં પુનર્જનનો આગ્રહ છે, તેમાં પણ પૂર્ણ પ્રેમથી બંધાઓમાં જોડામાંનું દોષ ખંડિત થાય તો સ્વાભાવિક રીતેજ બીજાપર સ્નેહનું આકર્ષણ થતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ હલકી અદેખાઈ આવી પોતાનાં શુદ્ધ શરીરને અભાગવ્યા બરાબર સમજી આવેલા ખાયછે. ત્યારે પ્રેમનું આવું કારણ છે, ત્યારે પ્રેમ પાકે બંધારાને વારતે જોડાં પ્રથમથીજ દીર્ઘ વિચારથી સવિધ્યમાં દંપતી ધર્મમાં જોડાવાનાં સ્ત્રી પુરુષના ઉભયના પરસ્પરના શુભનું જ્ઞાન થયા પછી પસંદગી કરીને પણ વડિયોની સંમતિ વિના ન બંધાવું જોઈએ. જે બાળજન દૂર થઈ આ પ્રમાણે જોડાં પ્યારથી બંધાય તો જે ફરીયાદો થાયછે તે ફરીયાદોનું કારણ રહે નહિ. પુનર્વિવાહને કોઈ એકાદ સ્મૃતિકારના લખવા પ્રમાણે સાત્ત્વસંમત ગણીએ તોપણ તેથી લાભ ફટકો છે ને હાની ફટકી છે તે જાને જાણતોને જાણને સ્વયં તોજ કરવેજોઈએ. પુનર્જનના અભાવથી સુધારાવાળાઓ જે હાનીઓ ખતાવે છે, અને પુનર્જન થવાથી જે હાનીઓ દૂર થવાની તેઓ આશા રાખેછે તે આશા પૂર્ણશે ફળીજૂત થાય એમ અમારું માનવું નથી. બાળજનનો અટકાવ થવાથી સઘળી અડચણો દૂર થઈ શકે એમછે, માટે પ્રથમ આળા મંડળે ગળીને અગર નાતે નાતમાં બાળજનનો અટકાવ થવો જોઈએ. જ્યાંસુધી બાળજનનો અટકાવ ન થાય ત્યાંસુધી વિધવાઓની વૃદ્ધિ, પ્રાપ્ત નગણી, અને વ્યભિચારની વૃદ્ધિ એ બધા અનર્થો આગણી નમ્મરે વૃદ્ધિ પામતા દેખાશે. જ્યાંસુધી બાળજનનો અટકાવ ન થાય ત્યાંસુધી વિધવાઓને પુનર્જનનો અટકાવ કરશે એ પણ ન્યાયની રીતથી ઉગરું લાગેછે ખરું, પણ અમારું માનવું છે કે પુનર્જનનો નવો રીવાજ આગનો કરવામાં જેટલી સુરકેલી છે તે કરતાં બાળજનનો આગ્રહ બંધ કરવામાં એટલી સુરકેલી છે, તેમજ પુનર્જનની રીતથી જે અનર્થો દૂર થઈ શકેછે તે કરતાં બાળજનની બંધી થવાથી વધારે અનર્થોનો અટકાવ થાયછે. પરણતું તે સુખ માટેજ માટે પુનર્જન થતું જોઈએ એમ જોધ કરેનું તો એક ધણી પસંદ નહિ પડે તો બીજો કરવાની વૃત્તિ યશ્ને, અને ધણીની હયાતીમાં તો તેમ થઈ શકે નહિ માટે ધણીને દૂર ધનો જોવાને પણ ફટલીક કુલટા સ્ત્રીઓ ધન્યશે અને ગણિન પ્રવજો આદરશે એ જોતાં પણ પુનર્વિવાહની રીત ન્યાયની રીતે ઉપર ઉપરથી સારી લાગેછે તોપણ તેમાં પણ ફટકાક અનર્થો સમાજોક્ષા છે તે સ્પષ્ટ વિચારતાં જણાશે. અપૂર્ણ.

ન્યાય.

(સાધેશ્વ પૃષ્ઠ ૫૮ થી)

હવે મારે શરીર સંરક્ષણ સંબંધીના દરેક, જવાબદારી, તથા શિક્ષા-
ઓ તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. આને માટે દરેક સમ્પત્તિના જ્ઞાનગી દર,
જ્ઞાનગી જવાબદારી તથા જ્ઞાનગી શિક્ષા—મંડળનો દર, જવાબદારી તથા
શિક્ષા; એટલે કે દીવાની અને ફેમલારી જે જુદા જુદા ભાગ આગળ જ-
ણાવ્યા પ્રમાણે પાડી તેમાંથી દીવાની દરેક, જવાબદારી તથા શિક્ષા જા-
નત રહે કરે છે.

દરેક સમ્પત્તિના દરેક, જવાબદારી અને શિક્ષા, એકસોટી લગ્ન અને ક-
શર ઉપરથી ઉત્પન્ન થાય છે. એક સોટીમાં મુખ્ય વારસો છે. વારસાની જા-
નતમાં આપણા હિંદુ શાસ્ત્રમાં કાયદા બાંધનારાઓએ ધણીય વિસ્તારથી
દરેક દર, ફરજ અને શિક્ષાનું વર્ણન કરેલું છે. આ વિશે આગળ જણા-
વતાં પહેલાં મારે એક વાત જણાવવી જરૂરની છે. દરેક માણસને સાધાર-
ણ રીતે સવાસ હોય છે કે હિંદુશાસ્ત્ર, મુસલમાની સરેલ, વગેરેના નિયમો
સર્વોપરી સત્તા તરફથી બહાર પડેલા નથી; માટે તે કાયદો નં કહેવાય,
સર્વોપરી સત્તાએ આ વાત જુદા જુદા લોકમાં જુદી જુદી રીતે, રીતે આ-
ને રીવાજને લીધે નિર્ણય કરવાને આશ્રય દેવાથી મારા આગળ જણાવ-
વા પ્રમાણે કાયદો બાંધવાના મિદાંતને અનુસરીને નિર્ણય કરવાનો અખ-
ત્યાર કાયદો અમલમાં લાવનારી સર્વોપરી સત્તાને સ્વાધીન કરેલો છે, એ-
ટલે સર્વથી ઉપર દરજ્જાની કોર્ટ આ વાતનો નિર્ણય કરે છે. જ્યારે આવી
રીતે અખત્યાર આપવાથી સદરજ્જુ સર્વથી ઉપર દરજ્જાની કોર્ટના ફેસલા-
ઓ ઉપરથી અમુક નિયમો નીકળી શકે. આ નિયમ ખરી રીતે બેતાં
સર્વોપરી સત્તામાંથીજ નીકળે છે પણ જુદા જુદા ફેસલાપરથી આવી રી-
તના નિયમ કાઢવા એ કામ ધણીય વિદ્વાનને તેમજ મુસ્લિમ છે. અને
આવી રીતના નિયમોના કાયદાનો તેટલા માટે જુદોજ ભાગ પાડેલો છે. તેનું
નામ જરૂરનો બનાવેલ કાયદો એનું રાખ્યું છે. ખીજી રીતનો વિચાર ક-
રતાં તે કાયદો કાયદા બાંધનારી સત્તા તરફથી બહાર પડેલા કાયદાના ને-
ટલોજ બગવાન છે, અને તેને આધીન સર્વે માણસોને રહેવાના ફરજ છે.

હવે જડજ તરફથી બહાર પડતા કાયદા વિષે જીજ્ઞાસુ પ્રસંગે જણાવવું મુલતવી રાખી ચાલતા સંબંધનો વિચાર કરીએ.

ઉપર જણાવેલ કારણોથી હિંદુશાસ્ત્રની બાબતમાં વારસા સંબંધી યજ્ઞેના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કોઈના ફેસવાપરથી નીકળતા નિયમો કાયદો છે. હિંદુશાસ્ત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ, યજ્ઞ ઉત્પત્તિ તથા સંપ આ બે છે. હિંદુ શાસ્ત્રવેદાના ગત પ્રમાણે દરેક કુટુંબે સંપુર્ણ રહેવું જોઈએ, અને એક બીજાને ગદદ કરવી જોઈએ. વારસાના હકો વગેરે શરીરપરથી મિલકતપર નાવળે. પણ મિલકતની બાબત આપણે થોડો વખત મુલતવી રાખવાની છે. વારસાથી ઉત્પન્ન થતા શરીર સંબંધીના હકોમાં મુખ્ય હક ગુજરાન વગેરે છે. કુટુંબના મેનેજરને (વ્યવસ્થાપક) પોતાના કુટુંબીઓનું ગુજરાન ચલાવવાની ખાસ ફરજ છે. જે આ ફરજનો ભંગ કરેતો શિક્ષા યામ. આ વિષે ફક્ત લખવા તરીકેજ આ જગ્યાએ સૂચવવું યોગ્ય ધારી લખ સંબંધનો વિચાર કરીએ. આ સંબંધનો ખરેખરી રીતે કરાવેલ આધાર રાખેલો છે, કારણ કે કરાર વગર લખ થાય નહિ. લખ સંબંધથી શરીર સંબંધીના ઘણા હકો, જવાબદારી તથા શિક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજો કરાર આ ઉપરથી પણ મળ્યા હકો વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. કરાર એ શબ્દનું વિવેચન આગળ ઉપર કરવામાં આવશે.

શરીર સંબંધીના ખ્યાનગી અગર દીવાની હકો, જવાબદારી અને શિક્ષા વિષે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઘણુંજ ટુંકામાં બતાવી એજ વાત સંબંધી સાધૈનિક અગર મંડળીનો કે ફાજદારી હક, ફરજો તથા શિક્ષા વિષે સાર કરું.

આગળ જણાવવા પ્રમાણે શરીર સંરક્ષણ એ કુદરતનો મૂળ હેતુ છે. આ સંબંધી અપકૃત્યમાં પ્રથમ સાપરાધ બળ છે. હાલના આલતા પેનલ કોડમાં સાપરાધ બળ આ શબ્દની વ્યાખ્યા ઘણીજ સારી આપી છે એટલે આ જગ્યાએ લખવા ફરજત ધારતો નથી. સાપરાધ બળપરથી હુમલાનું અપકૃત્ય થાય. અને આ બે ગુન્હાઓ ઉપરથી શરીર સંબંધીના કાયદામાં વર્ણવેલા તમામ ગુન્હા બને છે. તે ગુન્હાઓનું બહુ બહુ વર્ણન આ જગ્યાએ કરતો નથી. કારણ આ બાબત હાલના આલતા કાયદાઓમાં ઘણીજ ખારીટીથી આપેલી છે.

આગળ જે ન્યાય અગર કાયદાની શુદ્ધી શુદ્ધી શાખાઓ ખતાવી છે, તેમાંની દરેકનું વિવેચન કરી તે હાજરના ચાલતા ધોરણને અનુસરે છે કે નહિ એ બનાવવું તે પરીણામે ચારે હેતુ છે. જેથી તેમાંથી સંબંધી સત્તા તરફથી સંપાદ્યે કાયદા વિષે હું લખું છું.

પાછળે જણાવ્યા પ્રમાણે આખી મંડળીને સુખ યાચ એનાં કૃત્યો કરવાનો દરેક માણસને હક આપવો. અને આખી મંડળીને દુઃખ યાચ એનાં કૃત્યો કરનાર ઉપર જવાબદારી નાંખવી. આ સિદ્ધાંતને અનુસરી કાયદાનું બંધારણ હેતુ જેઈએ. આ સિદ્ધાંતમાં વાપરેલા દુઃખ અને સુખ શબ્દોનો જે ચાલતી બાબાથી જરૂર વિસ્તારવાનો અર્થ લીધેલા છે તે એકે સુખ શબ્દની અંદર માણસને પોતાના શરીર, મિલકત અને આખર જે વિષે વિવેચન કરવું એ દરેક કૃત્ય અપકૃત્યનું કામ છે, તેના સંરક્ષણનો સમાવેશ થાયછે; અને જ્યારે આ તથેનું સંરક્ષણ હોય એટલે જીવન રીતે જ્યારે માણસનું શરીર અને મન સુખમાં હોય ત્યારે તે સુખ કહેવાય. જીવન તરફથી જ્યારે શરીર, મિલકત અને આખર આપત્તિમાં હોય ત્યારે તે દુઃખ કહેવાય. યાદ રાખવું જેઈએ કે આમાંથી સુખ દુઃખ શબ્દોની વ્યાખ્યામાંથી ઈશ્વરી અગર કુદરતી સુખ દુઃખનો ભાગ બંધ કરવો જેઈએ; કારણ કે કુદરતી કાયદાની સાથે સંબંધ રાખે છે. મિલકત અગર વસ્તુના જે પ્રકાર છે. સાકાર અને નિરાકાર. સાકાર વસ્તુઓ કે જે આપણી આંખે જેઈ શકાય તે. અને નિરાકાર એટલે જેનું જ્ઞાન આંખથી નહિ પણ દ્રવ્ય સ્પર્શેન્દ્રિયથીજ યાચ તે. દરેક હક કેમ પણ સમજાસની અંદર સમાવેશ હોય છે અને તે કોઈ જીવન સમ્પત્તિ અગર વસ્તુની ઉપર અસર કરે છે. ન્યાય કરતાઓએ આ જીવન સમ્પત્તિનો સમાવેશ પણ વસ્તુ અગર મિલકત શબ્દની અંદર કરેલો છે જે સમજાસની અંદર હક સમાવેશ હોય તે સમ્પત્તિ વ્યાકરણની બાબામાં બોલીએ તો તેનો 'કર્તા' કહેવાય. અને જે વસ્તુ અગર મિલકતને અસર કરે તેને તેનું 'કર્મ' કહેવાય. જે દ્રવ્ય જીવન સમ્પત્તિને બળે કે તે વસ્તુ હોય તેથી રીતે અસર કરે તેના દાખલામાં આગળના વખતમાં શુદ્ધાગમીરીનો આત્મ હોય ત્યારે શુદ્ધાગમીરીનો દ્રવ્ય સુખ્ય ગણાતો. પણ શુદ્ધાગમીરીનો નિયમ ઉપર જણાવેલા ઈશ્વરી અગર કુદરતી, સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ હોવાથી હાલ સરકારે બંધ

કરેજો છે. માયાપના પોતાના હોકરા પ્રતિ વાણીપેણના હક, પુરવનો પો-
તાની સ્ત્રીપ્રતિ તેના ધણીપેણનો હક વગેરે ખીજ ધણા હકો આવી રી-
તના હોયછે. ત્યારે આવા હકોને દુકામાં માણસના શરીરને અસર કરતા
હકો એવું નામ આપી શકાય. અને વરતુ અગર મિલકત સંબંધીના હકો
મિલકતને અસર કરનારા હકો એમ કહેવાય. આ પ્રમાણે હકના બે ભાગ
થયા. આ બન્ને ભાગના હકો પહેલા દરજ્જાના હકો કહેવાય. કારણ તે
એક લોહીના સગપણથી લગ્ન સંબંધીથી અગર કરારથી ઉત્પન્ન થાય છે.
હવે આ હકો જે સપ્સના શરીરને અગર મિલકતને અસર કરે તે સ-
પ્સની જવાબદારી ઉત્પન્ન થાયછે. આ ઉપરથી જ્યારે એક સપ્સની અંદ-
ર હક હોય ત્યારે ખીજ સપ્સની અંદર જવાબદારી હોય. ધણા હકો એ-
વા હોય છે જે કોઈ પણ જવાબદારીને તરત અસર કરતા નથી. જોગકે
દરેક માણસને પોતાના શરીર, મિલકત અને આપણના સંરક્ષણનો હક છે.
પણ આ હકની જવાબદારી આમુક સપ્સમાં સમાવેશ નથી. જ્યારે શરી-
ર, મિલકત અગર આપણના સંરક્ષણના હકનો કોઈ તરફથી ભંગ કરવા-
માં આવે ત્યારેજ સદરહુ ભંગ કરનાર સપ્સમાં. જવાબદારી ઉત્પન્ન થાય
છે. આવા હકો ખીજ દરજ્જાના હકો કહેવાય છે. કારણ કે તે હકો ખરી
રીતે જવાબદારીમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે. એટલે આ ખીજ દરજ્જાના હકોમાંથી
જવાબદારી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ તે હકો જવાબદારીમાંથી થાય છે. ખી-
જ રીતે બોલીએ તો જેને જે પહેલા દરજ્જાના અને ખીજ દરજ્જાના હકો
એવું નામ આપેલું છે તે સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થએલા હકો અને જવા-
બદારીમાંથી ઉત્પન્ન થએલા હકો કહેવાય. સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થએલા હકો
એક લોહીના સગપણથી, લગ્ન સંબંધથી અને કરારથી ઉત્પન્ન થાયછે, અ-
ને જવાબદારીમાંથી ઉત્પન્ન થતા હકો એક લોહીના સગપણ, લગ્ન સંબંધ
અને કરારથી ઉત્પન્ન થતી જવાબદારી તે જવાબદારીનો ભંગ થવાથી ઉત્પન્ન
થાયછે. આમાંના પહેલા દરજ્જાના હકો હમેશાં દીવાની અગર ખાનગી હો-
યેછે, અને ખીજ દરજ્જાના હકો દીવાની તેમજ સાર્વજનિક હોય શકે. જ્યારે
આ ખીજ દરજ્જાના હકો દીવાની હોય ત્યારે તેના બે ભાગ થઈ શકે. પ-
હેલા ભાગમાં હાલના આલના કરાર આકટમાં કરાર તોડવાથી થતા પેરિ-
ણાગના નિવર્તો વિગેનો ભાગ આવી જાયછે. તેમાં આવી રીતના હકો તેમ-

જ તે ઉપરથી. પાછી ઉત્પન્ન થતી જવાબદારીનું સારી રીતે વર્ણન કરેલ છે. ખીજા ભાગમાં ટાઈ શાસ્ત્ર અગર અપકૃત્ય શાસ્ત્રનાં તમામ નિયમો આવી જાય છે. આ બંને વિશે આગળ લખવામાં આવશે.

અપૂર્ણ.

દેશી વૈદુ.

હાલમાં મનુષ્ય જાતનું જીવિત ધણું ટુંકું થયું હોય એમ અનુભવ થી કાળનો યુગાન્તો કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ટૂંકું ટુંકું થયું છે તેનો અડસટો પણ નીકળી ચુક્યો છે. તથા નવા નમરનું મૃત્યુપત્ર લખાસતાં માણસની સરાસરી આવરદા ૨૨ વર્ષ, ૪ માસ, ૧૨ દિવસ, ૧૧ કલાક, ૩૨ મિનીટ અને ૧૫.૫ સેકન્ડ આવી રહી છે, તે જોઈ ખરેખર ધણો ખેદ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. આ સરાસરી આવરદા ઉપરથી આખા હિંદુસ્તાનના વાસીઓની સરાસરી આવરદાનો આંકડો રૂપ કરતાં વધારે એક નહિ એમ અમારું માનનું છે.

આ પ્રમાણે ટુંકી આવરદા થવાનાં કેટલાંક વ્યવહારિક અને સંસારિક બંધનોને લગતાં કારણો છે. તે સિવાય આ દશકાનાં ટીંગસેટમ વેદો પણ, લોકોની આવરદાને આડખીલીરૂપ થતા અમારી નજરે જોવામાં આવે છે. લોકો શરીર સંરક્ષણના નિયમોથી ઘણી રીતે અજાન હોય છે, તેની સાથે હાલમાં ખીજા ધંધાની પેઠે અમારા વૈદકના ધંધામાં પણ ધણા પ્રકારનો ગડગડટ દાખલ થયો છે. જેથી લોકો ખરીવાત સમજવાને અરામત થયાં છે, અને ધણા લોકો જીટવેદાંની કમાઈ ના જોમ થઈ પડે છે. અંગ્રેજી વૈદ્યામાં સરકાર પસંદ કરીને (ડાક્ટરને) નીમે છે તેથી તેમાં બિગાડ થવાનો થોડો સંભવ છે, પણ દેશી વૈદોનું કાંઈ પ્રમાણ રહ્યું નથી, અને કેટલાક વૈદ નહિ હતાં વૈદનું નામ ધરીએ છે, અને થોડાં ઓસડીઆં મેળવી દવા ખનાવી પ્રસિદ્ધ કરે છે, અને પોતાની દવાનાં મીઠાં માવા મંડી જાય છે. પોતાની દવા ઘણી સારી છે, એવો લોકોમાં વિશ્વાસ બેસાડવા માટે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી મલિન પ્રયત્નો વડે સર્ટિફિકેટો મેળવી બહાર પાડે છે. કેટલાક વગસગધી મોટાં માણસોનાં સર્ટિફિકેટ મેળવે છે, અને કેટલાક ખુશામતથી

ખુશી કરી સર્વિશ્વિકેટ મેળવેછે, અને ખુશામતથી ખુશી થવારા મોટા માન-
 હુસો પણ પોતાની મોટાઈને જૂલી જઈ લોકોને "દમવાનું" સર્વિશ્વિકેટરૂપી
 સાધન આપવામાં આંચકાં ખાતા નથી. આમ થવાથી એવું બનેછે કે દે-
 ટલાક સારા વૈદો ઢંકાઈ જાયછે અને નામના વૈદો એક વખત કદિ ધાવી
 જાયછે, પણ અતે અવિશ્વાસ બેસતાં સારા વૈદોપણ તેમની સાથે અવિ-
 શ્વાસના ભોગ થઈ પડેછે. દેશી વૈદોની પરીક્ષા લઈ લાયકી પ્રમાણે વૈદાનો
 ધધો કરવાની છૂટ આપવામાં આવે તો આ બધો ગોટાળો દૂર યાય. આ
 વાત મોટાના આગેવાન માણસોએ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ અને છેવટ સ-
 રકાર દરમીયાન બદોબસ્ત થવો જોઈએ. આવો કાંઈ બદોબસ્ત ન થાય
 ત્યાંસુધી લોકો વૈદોની દગાઈમાંથી મુક્ત થઈ શકે એમ નથી. રીતસર દે-
 શી વૈદાનો અવિશ્વાસ કર્યો વગર તથા અનુભવ મેળવ્યા વિના વૈદ બની
 બેસવાથી લોકોને હવે દેશી વૈદાં ઉપર વિશ્વાસ કમ થતો જાયછે, તે જોઈ
 અમને ખેદ થાયછે; કેમકે દેશી લોકોને માટે દેશી વૈદુજ વધારે અનુકૂળ છે,
 અને ધણી વખતે અંગ્રેજી ડાક્ટરોથી ને કમ નથી થઈ શકતું તે દેશી વૈદો કરેછે,
 તે દેશી વૈદાંની આવી સ્થિતિ થાયછે. સરકારે મોટાં મોટાં શહેરોમાં અંગ્રેજી વૈ-
 દાંની દવાશાળાઓ (ડિસપેન્સરી) ઉઘાડી છે. ને લોકોને મફત ઔરાડ આપ-
 વામાં આવેછે પણ ત્યાં ડાક્ટરો તરફથી તથા તેમના તાજાતાં માણસો તરફથી
 દેશી લોકોના કેવા ભાવ પૂછાયછે, તેનો અમને અનુભવ થયોછે, અને 'ને
 લોકો ડિસપેન્સરીને બારણે ચડ્યા હશે તેમને ઘણો અનુભવ થયો. હશે.
 અમુકન બધા ડાક્ટરો એવા બેદરકાર હોતા નથી પણ ઘણે ભાગે જ્યાં અ-
 મલકારોની અને મોટાં લોકોની જટલી સંભાળ લેવાય છે તેટલી બીજા લો-
 કોની સંભાળ લેવાતી નથી; અને દેશી વૈદો પૈસા લઈને પણ દરદીની વાત
 ધ્યાન દઈ સાંભળે અને જનતી સંભાળ લેજ, તે જોતાં દેશી વૈદુજ લોકોને વ-
 ધારે પસંદ પડેજ. પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દેશી વૈદામાં થતો ગોટાળો દૂર
 યાય. સારા અનુભવી વૈદોના હાથથીજ કામ લેવામાં આવે અને દેશી વૈદુ
 ઉત્તમ સ્થિતિએ પાહુ પહોંચે, એવા ઉપાય લેવામાં આવે તેમાં અમે ધણી
 હાંસ ધરાવીએ છીએ.

અમારી શાળાની દવાઓ ઘણો અનુભવ કરી ધણી સંભાળથી બ-
 નાવવામાં આવેછે તે પરદેશમાં પણ બહુ ફેલાયછે, ને લોકોને પસંદ પડે

છે. તેમ સૌ વૈદોએ લોકોનું કલ્યાણ ઇચ્છી સારી દવાઓ અનુભવ કરી-
નેજ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરવા અમે નમતા પૂરંક વિનંતિ કરીએ
છીએ, જેથી આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે દેશી વૈદોની હલકાઈ ન થાય. જે
વૈદો પોતાની બનાવેલી સારી દવાઓ અમારી શાળામાં અજમાવેશ કરે-
વા માટે મોકલશે તો અમે ઉપકાર સાથે તેનો અમારાં દરદીઓ ઉપર ભ-
ષમોગ કરી તેના ગુણની ખાતરી કરીશું અને સારી નીવડેથી તેનો ફલાવ
થવા માટે અમે અમારાથી જનશે તેટલો પ્રયત્ન કરી એવી ઉત્તમ દવા
બનાવનારાઓને ઉત્તેજન આપશું, એટલુંજ નહિ પણ તેમને અમારી
શાળા તન્મૂલ્યી મોગ્ય સર્ટિફિકેટ આપશું, જેથી સારી દવા ઉપરજ લો-
કોનો વિશ્વાસ બેસે, સાન વૈદોને ઉત્તેજન મળે ને લોકો દગાતા મટે. અ-
મે આગા રાખીએ છીએ કે જે દવાઓનો અનુભવ કરી અમારી શાળા
તરફથી સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે તે દવાઓથી કઠિપણ દાઈને કાંઈ
નુકસાન થવાનું નથી. ને લોકો અમારાં સર્ટિફિકેટ ઉપર વિશ્વાસ રાખી દ-
વા મગાવશે અને તે દવાથી તેને કાંઈપણ જાતનું નુકસાન પડે તેના ક-
ષકના પાપ અમે ધણશું.

ઠેકઠાક વૈદો પોતાની બનાવેલી દવાની જાહેર ખબરો અમારા ચોપા-
નીઆમાં છાપવા મોકલે છે, પણ તે દવાનો અનુભવ ક્યાં વિના તેની જા-
હેર ખબર પણ અમારા ચોપાનીઆમાં લઈ શકતા નથી, કેમકે તે દવા
સારી ન હોય તો અમારા ચોપાનીઆમાં છાપવાથી નહારી દવાને ઉત્તેજન
મળે ને તેથી લોકો દગાય તેમાં અમે એક જનનું પાપ સમજીએ છીએ.
સારી દવા હશે તે અમારા અભિપ્રાય સહિત અમારા ચોપાનીઆમાં દા-
ખત કરશું.

શીતોદક.

ઘડું પાણી પણ બિના પાણીની પેઠે દવા તરીકે વપરાય છે. ટાઢાં
પાણી વડે નડાવાથી ગરમ પાણીની પેઠેજ શરીરનો અગ ધોવાય છે. ઉ-
નાળાની ઝલમાં તનદુરંત માણસોએ હંમેશાં શીતોદકથી નડાવું શોખ
છે. તેથી શરીરની ગરમી શાન્ત થાય છે, તથા શરીર ઘંટું થાય છે. આ-

વી રીતે જે ત્રણ વખત નહાવાથી અર્જાઈ, સુરત વિગેરે પિતાધિક્મત્વક દોષ^૧ થવાનો ઉતાળામાં જે સંભવછે તે દૂર યાવછે. બીજી ક્રમમાં પણ મનુષ્યો-એ શીતોદકથી સ્નાન કરવું જોઈએ. પણ જે અતિ ક્રમ કૌવતીને લીધે શરીરમાંથી ધ્રુજ છુટતી હોય અગર ઘણી થંડી રતુમાં જે સ્વભાવીક રીતે ધ્રુજ છુટવા સંભવછે ત્યારે ખાલુસોએ ટાઢા પાણી વડે નહાવું નહીં, બર્બેપેટે અગર પુષ્કળ જમ્યા પછી ટાઢા પાણી વડે નહાવું એ અયોગ્ય છે; જેથી જઠરાગ્ની મંદ થાયછે. તથા ખાધેલું અનાજ પચતું નથી.

૨. ગ્રુણ=ગરમી શામક, સંક્રાયકૃત, રક્તસ્તંભક^૨ તથા સંશ્લેષાપક^૩.

ઉપયોગ=ગરમી શામક તરીકે ટાઢા પાણીનો ઉપયોગ ઘણી રીતે કરવામાં આવેછે. આંખે ચડેલી ગરમીને પણ થંડુ પાણી સાન્ત કરેછે. હરે-ક વખતે ઉઘી ઉડ્યા પછી આંખે ટાડુપાણી છાંટવાનો રીવાજ રાખવો એ મધ્ય કાયદા કારક છે, તેથી સુસ્તી દૂર થાયછે, તથા આંખની અંદર થતો દાહ શાન્ત થાયછે. ઘણાખરા અભ્યાસ કરનારાઓને આંખે પાણી છાંટતાં આપણે જોઈએ છીએ. આ રીત દૃષ્ટિને ઘણી મજબુત કરનાર છે. ખડુ ધાંચવાથી ચડેલો યાક તે ઉતારેછે; તથા મગજની ગરમીને તે હરેછે. હાથ પગમાં તેમજ શરીરના બીજા ભાગમાં જ્યારે સખત દાહ થાય છે ત્યારે ટાડાં પાણીના પેતાં મુકવાથી આરામ થાય છે. આવા દરદીને વખતે તો વખત લીકી વનરપતી ચોપડવાનું બતાવવામાં આવેછે પણ વનરપતી કરતાં દાહ શમન કરવાને માટે તેની અંદરનો રહેલો ટાડો રસ વધારે ઉપયોગી થઈ પડેછે. વાતરકતમાં દરદીને ઉતાળામાં જ્યારે સખત દાહ થાયછે. ત્યારે તેના ખાટલા નીચે દશવીરા બેડાં પાણી છાંટવાથી અગર જે બાજુ તરફથી પવન આવતો હોય તે બાજુ તરફ પાણીથી છાંટેલ ઘાસની વાળાની અગર પોલેરાંની તરી રાખવાથી દરદીનો દાહ શાન્ત થાય છે. તાવના દરદમાં જ્યારે સખત તાવ ચડેછે ત્યારે દરદીને ટાડાં પાણીના કપડાં શરીરપર લીટવામાં આવેછે. અને કેટલીક વખત તેના મસ્તક ઉપર ટાડાં પાણીના ગાબા બાંધવા પડેછે. સખત સતતજ્વરમાં, અને મગજના

અધિક.

પરચુરણ.

વસંત ઋતુમાં—શરીરમાં કફનો સંચય થાય છે માટે, ભારે, થડું, ચીકણું, ખાટું અને મીઠું બોજન ન કરવું. દિવસે સૂવું નહિ.

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં—ખાર, તીષ્ણ અને ખાટું અનાજ, દસરત તથા સૂ મનો તડકો એટલાં વાનાનો ત્યાગ કરવો. તથા એ ઋતુમાં હલકું, ચીકણું, ઠંડું, પાતળું તથા મીઠું અન્ન ખાવું.

વર્ષા ઋતુમાં—અગ્નિમંદ થાયછે, તેથી ખાટું, ખાર, ચુકું, મધ મેળવેલું તથા હલકું બોજન કરવું. તથા એ ઋતુમાં નદીનું પાણી પીવું નહિ, દિવસે સૂવું નહિ અને તડકાનો ત્યાગ કરવો.

શરદ્ ઋતુમાં—શૂષ્ક ખુબ લાગે ત્યારે સાજના ચોખા, મગ, સાકર તથા કડવું, મધુર તુરં અને હલકું ખાવું.

હેમંત તથા શિશિર ઋતુઓમાં—મધુર, ખાટા તથા ખારાં પદાર્થોનું સેવન કરવું.

જેને ચાટું થયું હોય, રક્તપિત્તનો રોગ થયો હોય, આંખો દુઃખતી હોય, વિષ, મૂંઝા કે મીઠો અડવાથી જેને પીડા થતી હોય, જેને શોષ-રોગ થયો હોય તે બધાએ તાત્કાલ (નાગર વેલનું પાન) ખાવું નહિ.

ઠંડુ પાણી પીવાથી મદાત્મક (કેશી પદાર્થ ખાવાથી ધણો મદ થયે તે) ગાની, મૂંઝા, બકરી, ચાક, ફેર, તરસ, બગતરા, પિત્ત અને શોષીના વ્યાધિ દૂર થાય છે.

ઉનું પાણી જહરાગ્નિને દીપન કરનાર, અદારને પાચન કરનાર, કંઠને સુખારનાર, હલકું, ગરમ, તથા મૂત્રની શુદ્ધિ કરનાર છે.

હેડકી, પેટનું ચડવું, નવો તાવ, દાસો, અજીર્ણ, પીનસરોગ, શ્વા, એ રોગોમાં ગરમ પાણી પીવા આપવું.

નડાવામાં જેટલું અમી શકાય તેટલું ગરમ પાણી કરી નહાવું. પણ વધારે ગરમ કરેલા પાણી સાથે ઠંડુ પાણી મેળવી કદિ નડાવું નહિ, તેમજ સૂર્યના તડકાથી ગરમ થયેલ પાણીથી પણ નહાવું નહિ, કારણ કે તેથી શરીરમાં કેટલીક જાનના વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાયછે.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ લું. વૈત. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૬: ઠો.

આત્મવૌર્ય.

માલની છંદ.

ભજ ભજ પરમાત્મા, હવ ભતું મરીને;
નવ નવ કદિ રેવું, જાતૃભાંતો ફરીને;
નહિ નહિ નહિ કીધું, પાપનું માપ ભૂલી;
કદિ કદિ નહિ છોડે, કામ તારી અમૂલી. ૧
'કળિ કળિ કળિ પ્રાણી, નહિ ખાશે કળીને;'
પછિ ચરણ પ્રજૂતે, હવ ભશે છળીને;
દિન દિન દીનને તું, અર્પિત લલિત તારી;
દર દર નિજ કૃત્યો, 'કર્ષિ આ દેહ ધારી. ૨
તજ તજ નિજ રતેલી, કુમ્ભના છાંડિ પાપી;
સજ સજ પ્રભુતાઈ, ક્ષેત્રને મુકિ કાપી;
મરણુ ભય ન રાખી, પ્રશને સર્થું જાને;
હરિ હરિ પર માયા, સેવ કૃત્યું જાને. ૩
રઝનિ દિવસ ત્યાગી, 'પ્રીતની રીત કાચી;
ગજ ભય દરનારા, સાદાની જાંઠ સાચી;
ભયભિત થઈ જાઈ, કયાં ગયા રંકે જાઝા;
'જય' વિજય નરેશે ના રહ્યા લંકે રાજા. ૪

ધર્મવિચાર.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૬ થી.)

હવે હું આપણા પ્રાચીન ગ્રાંથોની રીતભાત વિષે લખવાનો છું, જે જાણવા વાંચનારાઓ ઉત્કંઠિક થઈ રહ્યા હશે, એમ હું ધારું છું. આ વિષય નીચે જે કાંઈ લખવામાં આવ્યું છે, તે હવે ગ્રાંથોની રીતભાત વિષે જે લખવાનો છું તે સઘળું દૂત સંદેશન્યાય પ્રમાણેજ લખવાનું છે એટલે દૂતનું કામ ફક્ત સંદેશો લઈ જવાનું છે, અને તેમાં તેને પોતાના ધણીનું તથા સામા ગાણસ બંનેનું હિત ધ્યાન એવું સમાધાનીવાળું અને યુક્તિસર બોલવાનું છે. તેજ પ્રમાણે આ ઠેકાણે હું પણ જે કાંઈ લખું તે સઘળું આપણા ધર્મશાસ્ત્રના ધોરણપરજ લખું છું, જેથી ધર્મશાસ્ત્રને વિશેષ ન આવે અને વાંચનારાઓને પણ કંટાળો ન આવે. પ્રાચીન ગ્રાંથોની રીતભાત લખવાનું કારણ એ છે કે હાલમાં આપણા લોકોમાં જે ધોરણથી વર્તવામાં આવે છે, તે ધોરણો કેવાં ને કેટલાં નુકસાનકારક છે, તે પ્રાચીન ધોરણો કેવાં સારાં હતાં, તથા તે પ્રમાણે ન ચાલવાથી આપણે કેવી માફી અવસ્થામાં આવી પડ્યા છીએ તે ખુદ્દુ જણાઈ આવે. પ્રાચીન ગ્રાંથોની રીતભાતનું વિસ્તારથી વિવેચન આ ઠેકાણે કરવાનું ખીણું કારણ એવું પણ છે કે હાલમાં કેટલાક ટોંગી ધર્મગુરૂ, વિદ્યાગુરૂ અને વખંડગુરૂ થઈને લોકોને ધર્મ, નીતિ તથા સદાચારનો ઉપદેશ કરે છે, અને પોતે અધર્મ અને અનીતિમાં કેવા મગેલા હોય છે. તે પણ પ્રાચીન ધર્મગુરૂઓની રીતભાતથી મુકાબલો કરી જોવાનું બને. આવા હાલના ટોંગી ધર્મગુરૂઓ મારા ધારવા પ્રમાણે જાણે મસાલગીનો ધધો કરતા હોય ની. મસાલગી પોતે અધારામાં આવે અને ખીજને અજવાળામાં ચલાવે. પણ વળી એવા ધર્મગુરૂઓ મસાલગીથી હવડા દરજ્જાનો હોય એમ મારું માનવું છે. કેમકે તે પોતે અધારામાં આવી ખીજને અજવાળામાં ચલાવતાં તેઓને પણ ખાજમાં નાખતા જણાય છે, એટલે કે તેઓને નીતિનો ઉપદેશ કરતાં સ્વાધ્યક્ષિ હોવાના સળગથી પરમારાં અનીતિનો ઉપદેશ થઈ જાય છે. જેમકે ગુરૂનું ઈશ્વર સ્વરૂપ છે, માટે તેનું બોલવું સર્વ સત્યજ છે અને ગમે તેવું ગુરૂ કરમાવે તેને આગ્રહી હુકમની માફક શ્રદ્ધાપૂરઃસર શ્રદ્ધા કરવું અને.

જરા પણ આનાકાની કરવી નહિ. આ પ્રમાણે સ્વાયે લેપટ ધર્મગુરુઓ તેઓને પહેલેથીજ સમજાવી રાખે છે. ઘણી એમ પણ સમજાવે છે કે અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકો પાંચમાં નહિ, આપણા સનાતન ધર્મનું ખડન કરનારા બહિર્મુખ પુરોહતો કંઈપણ બાપણ સાંભળતું નહિ. એવી રીતે શરૂના ભોંધ તેના કાળજામાં સજ્જડ કોતરાઈ જાય છે. તેથી તેઓ એવું સમજે છે કે જો આપણે અન્યધર્મીઓનાં ધર્મવિવેચન સાંભળશું તો અન્યાયપદોપનું મદા પાતક આપણા શિરપર ચોંટવાથી આપણે નરકના અધિકારી થઈશું. આવી તેની દૂધમંડૂક (દૂધાનું દેડકું) ના જેવી સમજણથી પોતાનું જ ખરું અને તેમ આ લોકમાં જુકિન તથા મુકિનનું સાધન છે એવું માનવાથી તે જિયારા ખાગર પ્રાણીઓ મેંઠાં માર્ગે આદ્યાં જાય અને એવો વલિકટ ચાલુ રાખવાને પોતાના સંબંધી અને લાગતા વળગતાને ઉપદેશ કર્યા કરે તેથી તેઓના ગુરુ તરફથી સાચાદારી તથા પ્રસાદી મળે. આવી રીતે લાક લકાગણ જન્મે મળવાથી તેઓ મનમાં મક્કલાય. આ પ્રમાણે ગોઠાઓ આજ દિવસ સુધી ધણા સંપ્રદાયોમાં જારી રહેલો છે, તે દરેક સંપ્રદાયોનું વિવેચન કરવા ખેસીએ તો મહિનાના મહિના તથા વર્ષોનાં વર્ષો આવી જાય તોપણ ખાર આવે એમ નથી, તેમ એવા સંપ્રદાયો વિશે હાજના વખતમાં ધણા વડતા તરફથી ભાવણો થયાં છે અને થાય છે. માટે એ પ્રકારની કુપલી કરી કોઈ સંપ્રદાયનું નામ આપી મુખ્યત્વે કરીને નિંદા કરવી એ અમારો અભિપ્રાય નથી. અને એમ કરવું એ રીતી પણ આંચં સદ્ ઉપદેશની નથી. એવા કટલાક હેતુથી આ જગોએ અમે સૌવંનનિક રીતનો સંકલ્પ રાખી લખતું શરૂ કર્યું છે. પ્રાચીન આયોની રીતભાત વાજવાનું ચીલું કારણ એ છે કે આપણા દેશીઓમાંથી ગજોનું સ્વાભાવિકમાન પાછું આવે અને ત્રિવ્યાભિમાન દૂર થાય. એથું કારણ આપણે સધળા અચાન નિદ્રામાં ઘોરીએ છીએ, અને તે અચાન નિદ્રામાં ધોરવાથીજ સડન કર્યું ને કરીએ છીએ તેમાંથી ધર્મરૂપાથી મુક્ત થઈએ. પ્રાચીન આયોની રીતજ્ઞાન જાણવાનું પાંચથું કારણ એ છે કે આજમરૂપી શત્રુથી દગાએલા આયોજી તેઓના પૂર્વજોનાં પરાક્રમ જોઈ સતેજ થાય. હિંદુસ્તાનની પ્રજાનાં આત્મરૂપ વિશે બાપુ શિવપ્રસાદ પોતાના 'ભૂગોળ' દસ્તાવેજમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે.

“આ દેશના લોકો ગરમ મૂલકને લીધે ગદેનૂત કમ કરે છે પણ આ-
ળમુ તો એટલા બધા છે કે કંઈ વાત નહિ. ગાંધના હોય તો જાત્રે હિ-
લા રહીએ, અને હમા હોય તો જાત્રે બેસી જઈએ, અને બેઠા હોય તો
જાત્રે ચૂંટ રહીએ અને ચૂના હોય તો જાત્રે મરી જઈએ તો હીંદુ કે આ
સંસારની કામગાંથી છૂટીએ. અને એટલા બધા આળમુ છે કે સંપ કરી
એક ઠામ મોટા પાયાપર લાવવું હોય તો નથી લાવતા.”

પ્રાચીન આર્યોની રીતઝાત લખવાનું છઠું કારણ એ છે કે આ હિં-
દુસ્થાનમાંથી સંપ મળે અને તેની સાથે સરસ્વતી રીસાધને ગાલ્યાં મળ્યાં.
હુનરનો નાશ થયો અને તેની સાથે મહાદેવી દેવીએ શુરમે થઈ પોતા-
નાં પગલાં આર્ય ભૂમિપરથી પાછાં ફર્યાં અને પોતાની સાથે દેશોનિતિ-
નાં જે જે સાધનો હત્યાં તેને પણ તે દેવી તાણ્યાં મળ્યાં; તે બધી પ્રાચી-
ન આર્યોની રીતઝાત જણી તેને પુનઃમદલુ કરવાની પાણી મેળવી શકા-
શે. વળી સાતમું કારણ એ છે કે તેઓની રીતઝાતના આજ્ઞાપણથી
હાલના જમાનાના આર્ય જાત્રુઓની મતિ જામિન થઈ અને તેની સાથે
દયા તથા ધર્મ એ શું બીજું છે તે જાણી ગયા, અને એવા કાળ મન-
વાળા થઈ બેઠા કે બીજા અનુર લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકો વાંચી પોતાના ધર્મ
પુસ્તકોપર અનારથા પડી. પર ધર્મ શસ્ત્રો વાંચવાની આજ્ઞા ધર્મ
સાધનાં મનાઈ કરી છે, તેનું કારણ માત્ર એટલું જ જણાય છે કે પોતા-
ના ધર્મ વિશે તો કંઈ જ્ઞાન ન હોય તેમાં વળી બીજાં આસુરો ધર્મ-
શસ્ત્રો વાંચવામાં આવે તો તે ધર્મ શસ્ત્રોની તેમના મનપર ખોટી અ-
સર થાય તેમાં શું નવાઈ! માટે જે આપણાં શસ્ત્રો તથા પ્રાચીન ધિ-
તિનું જ્ઞાન માત્ર તો જામિન થએલાં મન શુદ્ધ થાય. અને ખરું બોલું
પારખવાની શક્તિ આવે. આઠમું કારણ એ છે કે આ આર્યવર્તમાં અનેક
ધર્મો જેવા કે વૈષ્ણવ ધર્મ, રાવ ધર્મ, શાક્ય ધર્મ, શ્યામિ નારાયણનો ધર્મ,
મૈત્રી જંગમનો ધર્મ, ગિયા, સુની, ખ્રિસ્તિ, દેવીગમ વગેરે અનેક
ધર્મો ફેલાયા, તે સપજા ધર્મોનું ખરું તત્ત્વ શું છે, તથા જુનામાં જુના
અને જોને આધારે પુરાણો ધર્મ શસ્ત્રો તથા વેદક શસ્ત્રો વચ્ચે છે, તે
સદેશશક્તિ આર્ય ધર્મ આપણા જગતમાં આવે. નવમું કારણ એ છે કે
આપણો ખરો ધર્મ જાણવાની આજ્ઞા દરેક મનુષ્યના મનમાં હોવા પ-

ઈ છે, અને તેટલા માટે તે વિશે વિચેચન આપવાનો આ ચોથા પ્રસંગ આવ્યો છે. કેમકે આગળના જગાનામાં ધર્મ સારા ખુબ મરડી આવતી. મુસલમાન પોતાના ધર્મમાં તકલિફ સારા હિંદુઓને વટાવતા. એક દાસમાં તરવાર અને એક હાથમાં ફરાન રાખી ધર્મ સ્વીકાર કરાવતા. પણ એ સઘળો વખત મર્યો. માટે આ ચોથા કાળને અનુસરી મનુષ્યના ખરા ધર્મ વિશે લખનામાં આવે તો તે સાર્વજનિક ઉપયોગી થઈ પડે. ફરામું કારણ એ છે કે તેઓની રીતમાન જાણવાથી સંસાર સુખ રૂપ છે એ વાત પ્રત્યક્ષ નંદરે આવે. કારણ કે હાલમાં ઘણા ધર્મો ફેલાવાથી મનુષ્ય ધર્મ મૂક થઈ પડી સંસારને અસત્ય માને છે. સંસારને અસત્ય માનવો એ કેવું મુશ્કેલ બરેલું કૃત્ય છે, સંસાર નાશો અને દુઃખરૂપ કહેનારા મનુષ્યો ઈશ્વરથી પણ વધારે હઠાપણુ ધરાવે છે, એમ માય છે. આપણે દા-ઈની કારીગરીને અવખોડીએ આવ્યા તેમાં દોષ કાઢીએ તેમાં કારીગરની કસુર કાઢી એમ ગણાય. તેમ અપાર હઠાપણુવાળા ઈશ્વરે રચેલા આ જગતને દુઃખ મય કહીએ તો તે ઈશ્વરનીજ ખામી આપણે બતાવી એમ કહેવાય. સંસાર દુઃખરૂપ માનવામાં મનનું દુઃખ એજ દુઃખરૂપ છે. જો મનનું દુઃખ દૂર થાય તો સંસાર દુઃખરૂપ છે, એમ કહિ કહેવાય નહિ. મનનું દુઃખજ દુઃખ રૂપ છે તેના લખનામાં એક નિશાળીઓ હમેશા નિશાળમાં હાજર રહે પણ તે પોતાનો પાક બરોબર તૈયાર કરે નહિ, અને તેથી તેના મહેતાજી તેને શિક્ષા કરે એવી રીતે ઘણી વખત શિક્ષાથી કંટાળી નર્થ આપી નિરક્ષણને દુઃખરૂપ માની છોડી આપે તેમાં કાની ખૂલ? તેમ આ સંસારમાં આપણું કર્તવ્ય જૂનિ જવાથી સર્વજ્ઞ ઈશ્વર શિક્ષા કરે એટલે દુઃખી થઈ આખા સંસારને દુઃખમય કહેનારા મનુષ્ય તે કાચી બુદ્ધિવાળા નિરક્ષણીઆ જોયોજ ગણાય, આ પ્રમાણે પ્રાચીન આર્યોની રીતમાત લખી જણાવતાં અનેક કારણો છે, પણ તે બધા લખવાથી વાંચનારને કંટાળો આવે તેથી આટલેથીજ બંધ રાખીએ છીએ. હવે તે પ્રાચીન રીતમાત લખવી રાક કરતા પહેલાં આપણું શું શું કર્તવ્ય છે, જે ન કરવાથી સંસારની પિટજાણમાં પડી સંસારને દુઃખરૂપ માનીએ છીએ, તે આ દેકણે લખવું વિષયની જગાર નહિ ગણાય એમ ધારી લખવું રાક કરીશ.

આપણું.

હાલનો સુધારો.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૭૨ થી)

હાલના 'સુધરેલા' કહેવાતા જુવાનો ધર્મની દરેક ખામતપર ઉપ-
હાસથી જુવે છે. મૂર્તિ પૂજા ખામત અને અમારો વિચાર આગળ જ-
ણાવેલો છે. પણ આપણા સુધરેલા જુવાનોને આપણું કાંઈ ગમતું નથી.
સ્નાન સંધ્યાદિક ખટકર્મ જે વેદનાંજ અંગ ઉપાંગ છે; અને જે ક્રિયામાં
ઈશ્વરની પ્રાર્થના અને શરીરના રક્ષણ સિવાય બીજું કાંઈ નિરૂપયોગી ન-
થી તોપણ સુધરેલા જુવાનીઆઓને દોષ જેવું લાગે છે. સ્વધર્મ ઉપર
નવી પ્રજાની આવી રીતે અનારથ વધતી જતી જોઈ સ્પર્દેશી સ્પર્દેશા-
ભિગાની ધાર્મિક પુરોએને દુઃખ લાગે છે, ને આ પ્રવાહને પાછો ક્રમ વા-
ળવો તેના વિચારમાં પડ્યા છે. પારસી છંદ બાપામાં, મુસલમાની અર-
બી બાપામાં અને અંગ્રેજ ઈંગ્લીસ બાપામાં પોત પોતાના ધર્મના મૂળ
પુરોએ જતાવેલી ક્રિયા પ્રમાણે ઈશ્વરોપાસના તથા કર્મ કરે છે, તેજ
પ્રમાણે આપણે આપણા શાસ્ત્રોમાં આપણા આચાર્યોએ જતાવેલી ક્રિયા
પ્રમાણે વેદના મંત્રોવરે પ્રાર્થના કરીએ તે આપણે ધર્મ કહેવાય. અંગ્રેજ
મણેલા સમજી પારસીઓ, મુસલમાનો અને અંગ્રેજો પોત પોતાના કુ-
ળનો ધર્મ અને કુળાચાર છોડતા નથી. તેઓ પોતાના ધર્મ ઉપર અને
ધર્મનાં માણસો ઉપર ઘણી મમતા રાખે છે, ત્યારે આપણે આપણા વેદ
ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા અને મમતા રાખીએ નહિ તો આપણી મોટી ભૂલ સ-
મજવી.

સ્વધર્મ ઉપર અનારથા ધરાનાં કેટલાંક દારણો છે. દિંદુ સોદા દિવ-
સે દિવસે સ્વધર્મની વિધામાં ષઠાત પડ્યા ગયા, ને પોતાના ધર્મશાસ્ત્રોથી
અજાણ રહ્યા. આ પ્રમાણે સ્વધર્મથી અજાન રહી નવી પ્રજાની નવી રીત
ભાતનો મોઢ લાગ્યો. સ્વધર્મ કર્મનું રહસ્ય નહિ સમજવાથી સ્વધર્મ ઉ-
પર આશંકાઓ ધરા લાગી અને સર્વ મિથ્યા ગપાટા બાસવા લાગ્યા, તે-
થી તે પડતું મૂકી પારકું મંડળ કહ્યું. ખિંડાનથી શું કળ ચાલે? સર્વને
અર્ધ નાખવાથી શું લાભ છે? અને તે કર્મ ને કેને પહોંચે છે? સંધ્યાની
જતાવેલી રીત પ્રમાણે સંધ્યા ન કરતાં મરણ ગારક કરીએ કે એક ક-

વિતા બેડી ધધરની સ્તુતિ કરીએ તો શું જોડું? આવા આવા કૃતકો કરી રોળી મારવા લાગ્યા અને એક પછી ખરે રસ્તો લઈ શક્યા નહિ. કેટલાકે નવોજ ધર્મ સ્થાપવા ધાર્યું; પણ શાસ્ત્રના આધાર વિના પોતાના મનના ઉઠાવથી મનસ્વી મત ઉભો કરવો તે તો કલ્પિત ધર્મ કે પાખંડ કહેવાય. કહ્યું છે કે:—

સ્વવર્ણશ્રમધર્મોય : સદાતત્પોનકેનચિત્ ।

પરધર્મોનચાચર્યો નચપાસંદકલ્પિત : ॥

પોતાનો વર્ણશ્રમ ધર્મ કદિ કાઠીએ લગવો નહિ; પારકો ધર્મ આચરવો નહિ, તેમ પાખંડ કે કલ્પિત ધર્મ પણ આચરવો નહિ. વેદ વિરુદ્ધ ને આચરણ ધાય તે પાખંડ ધર્મ કહેવાય. માટે આપણા વેદશાસ્ત્રમાં જે જે ધર્મ કર્મના નિયમો બતાવ્યા છે તે નિયમોને અનુસરીનેજ આશ્રય તેમાંજ આપણા હિંદુ સોડાની શોભા અને મોટાઈ રહેતી છે, અને સ્વદેશભિમાન અને સંપ પણ સ્વધર્મને લીધેજ જળવાય તેમ છે. માટે સુધારાવાળાઓ જે સ્વદેશનું કલ્યાણ ધ્વજતા હોય તો તેમણે પ્રથમ પોતાના સ્વધર્મને દૃઢ કરવો જોઈએ. તેમણે સમગ્રજીવ જોઈએ કે વેદ ધર્મનો કદિ લોપ થવાનો નથી. હિંદુ ધર્મની જે જે શાખાઓ છે તે બધી વેદ ધર્મના પ્રમાણથી થએલી છે. જૂદી જૂદી રચીનાં માણસો પોત પોતાની રચી પ્રમાણે વેદના મંત્રોના અર્થ કરી વર્તવા લાગ્યા અને કાળે કરીને વેદાદિક શાસ્ત્રના અધ્યયનનો લોપ થયો અને ભ્રાંતિ યુક્ત થવાથી વેદનો ખરો અર્થ ન સમજી અનેક પુરોહોએ પોતાની કલ્પનાથી અનેક પ્રકારનાં મત મતાંતર પ્રગટ કર્યું; તથાપિ તેઓથી વેદના અંધોતું અપ્રમાણ કહી શકાયું નથી. વેદ એ આપણા અચળ અગર કીર્તિ પામેલા રૂપિઓની પુનિત પ્રાવર વિદ્યા છે. તેનો કદાપિ લોપ થયો નથી ને થવાનો નથી; જેની કીર્તિ એક અવાજે પૃથ્વીના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ગાજ રહી છે. જે વિદ્યાળજથી બ્રહ્મજીએ આપે જૂગિપર અખંડ કીર્તિ મેળવી અને એવો અવિચળ જય પ્રાપ્ત કર્યો કે તેઓ આજ પતિત સિથિતિમાં પણ સંસાર ન્યવદારમાં સરોપરી સત્તા લોગવે છે ને પૂજાય છે. અનેક નવા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા ને લય પ્રાપ્ત, અનેક રાજ્યો ઉદય પામ્યાં થયાં પણ

રૂપિઓનો ધર્મ જે સદા સર્વદા અખંડ સ્થિતિમાં ચાલ્યો ચાલ્યો છે ને ચાલશે, અને પશ્ચિમની પ્રજાઓ—અંગ્રેજ, અરબ અને ઇસ્લામિક, જૈન-મન અને જૈનોસ્ત, ચુદ્ધી અને મુન્નાની, તથા પાતાળના ઐરાવતના વંશને પણ પોતાનું અભિમાન મૂકી એક અવાજે જોતાં વખાણ કરે છે તે વેદશાસ્ત્ર અને વેદ ધર્મને કેટલાક લેખોનું મુન્નારાના સાથીઓએ છુટકારાના પ્રયત્ન કર્યા તેથી કેવાં ને કેટલાં માફાં પરિણમ્યાં, થયાં તે આપણી નજરે જોઈએ છીએ. અને હજી તેમ ચાલશે તો જોશું.

આ વિષય આટલેથી પૂરો કરતાં અમારા વાંચનારાઓને તે ફરીથી પહેલેથી વાંચી જઈ તે પર મનન કરવા તથા તેમાં હાલના જીવાનીઆ મુદ્ધારાવાળાઓનીજ ખામીઓ જતાવી છે તેથી મુક્ત રહી સ્વધર્મપર આસ્થા રાખી પોતાનું અને પોતાના સ્વદેશનું શ્રેય થાય તેવી વર્તણૂક રાખવા લક્ષ્યાગણ કરીએ છીએ.

તથાસ્તુ.

ન્યાય.

(સાંધણું પૃષ્ઠ ૭૧ થી.)

ન્યારે ખીજ દરજ્જાના હકો સાર્વજનિક હોય ત્યારે તે હમેશાં ફોજદારી હોય. પહેલા દરજ્જાના તેમજ ખીજ દરજ્જાના દીવાની એગર ખાનગી હકોના મોટામાં મોટા બે ભાગ ચર્ચ શકે. પહેલા ભાગના હકોપરથી ઉત્પન્ન થતી જવાબદારી ફક્ત એકજ સપ્તપર આવી પડે છે; અને તેથી તે હકોને અમુક સપ્તપર જવાબદારી નાખનારા હકો કહેવાય. ખીજ ભાગના હકોપરથી ઉત્પન્ન થતી જવાબદારી આખી મંડળીપર આવી પડે છે, માટે તે હકોને આખી મંડળીપર જવાબદારી નાખનારા હકો કહેવાય. અમુક સપ્તપર જવાબદારી નાખનારા હકો ફક્ત તેજ સપ્તપર જ બંધનકારક છે. ખીજો એવો બંધનકારક થતા નથી. જેમકે અંજો વને રૂ. ૫૦૦ માં પોતાનું ઘર વેચવા કરાર કરી આપ્યો. આ કરાર ઉપરથી વનો અંજો ઘર રૂ. ૫૦૦ આપવાથી લેવાનો હક ઉત્પન્ન થાય છે. તે હક ફક્ત અંજો વિરુદ્ધ જ અગત્યમાં લાવી શકાય. પણ જો અંજો તે ઘર વ સાથે કરાર કર્યાની તારીખ પછી કોને વેચાણ આપી દીધું અને તેનો ક્યાં સુધાં સોંપી દી-

એ તો જો કોએ તે ઘર શુદ્ધ બુદ્ધિથી ખરીદ કર્યું હોય તો વ તે ઘર તેની પાસેથી પોતાને કબજે લઈ શકે નહિ. કારણ અના કરારથી તેને જ દર ઉત્પન્ન થયો છે તે ફક્ત એ વિરદજ છે, એટલે જ્યાં સુધી તે ઘર એ ના કબજામાં છે ત્યાં સુધી તે તેની પાસેથી કબજે કરાવવા દાવો કરી કબજે લઈ શકે. પણ જ્યારે ત્રીજા સમ્પત્તિને તે કબજા સહીત વેચાણ આપી દે અને આ સમ્પત્તિ જ્યારે શુદ્ધ બુદ્ધિથી ખરીદ કરે ત્યારે તો વને ફક્ત કરાર તોડવાથી થતી તુકશાનીનો દાવો કરવા હક રહે. આ અમૂક સમ્પત્તિ પર જવાબદારી નાખનાર હક આપી મંડળીપર જવાબદારી નાખનારો જ્યારે ઉપરના દ્રષ્ટાંતમાં વને વેચાણ લીધેલા ઘરનો કબજો મળે ત્યારે ધાન્ય છે એટલે કે ત્યારે તેને સ્વતંત્ર માલીકાના હકો પ્રાપ્ત થાય છે. અને આ હકો ભગવવા એ આપી મંડળીની જવાબદારી છે જેથી ઉપરના દ્રષ્ટાંતમાં જ જો વને વેચાણના કરારની રૂએ તે ઘર વને કબજે સોંપે અને પછી કોને પાછું વેચાણ આપે તો પાછળનો કરાર નિરર્થક છે આ નિયમો અનુસરીનેજ દાલના ધોરણ પ્રમાણે થતાં હુકમનામાના પણ બે ભાગ પાડવામાં આવેલા છે. જો કે હુકમનામા વિષે વિસ્તારથી બોલવું દાલ મુલતવી રાખું છું, તોપણ પ્રસંગને લીધે જણાવવાની જરૂર છે; કે કેટલાંક હુકમનામાં ફક્ત અમૂક સમ્પત્તિને બંધન કારક છે, અને બાકીનાં આપી મંડળીને બંધન કારક છે. આ વાતનો જો ઉપર જણાવેલી વાતને અનુસરી વિચાર કરશો તો ખરોખર ખ્યાલ આવશે.

જવાબદારી આ રાખ્તો અર્થ હુકમમાં હું આપી ગયો છું. જવાબદારી બે પ્રકારની હોય છે. કંઈ કૃત્ય કરવાની અને ન કરવાની. તેવીજ રીતે જવાબદારીના બીજા બે ભાગ થઈ શકે સાર્વજનિક જવાબદારી અને અમૂક સમ્પત્તિના સંબંધે જવાબદારી. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે દરેક હુકમમાં, જવાબદારી, કબજા, ચલ છે. પણ હમાણા જવાબદારી વિશે વિચાર કરતાં દરેક જવાબદારી હકની સાથે સંબંધ રાખતી નથી એટલે ત્યારે જવાબદારી હોય ત્યારે હક હોવોજ જોઈએ આ નિયમનો એક અપવાદ છે. તે એકે, જ્યારે કંઈ કૃત્ય ન કરવાની સાર્વજનિક જવાબદારી હોય ત્યારે આ જવાબદારીને સંબંધે કોઈ પણ સમ્પત્તિ હક હોતો નથી.

આપી મંડળીને સુખ યાદ એવાં કૃત્યો કરવાનો અગત્ય ન કર.

વાનો દરેક માણસને હક આપવો અને આખી મંડળીને દુઃખ થાય એવાં કૃત્યો કરવા ન કરવાની દરેક માણસનાપર જવાબદારી રાખવી. આ સિદ્ધાંતમાં વપરાયેલા આસ શબ્દોનું વિવેચન કર્યા પછી આ જગાએ મારે જણાવવું જોઈએ કે, કાયદાનું કામ હક અને જવાબદારી સુકરર કરવાનું છે ત્યારે આવી રીતે કાયદામાં હક અને જવાબદારી જેમ સારી રીતે વર્ણન કરેલાં હોય તેમ તે સંપૂર્ણતા તરફ જનારો કાયદો કહેવાય. હવે હક અને જવાબદારી કાયદામાં ફક્ત સુકરર કરવાથીજ કાબુપણ સંપન્ન તે હક અગર જવાબદારીને પ્રાપ્ત થતો નથી. અમૂક હક અથવા જવાબદારી છે કે નહિ આ વાતનું પ્રમાણ જે સાધનો વડે થઈ શકે તેનાં સાધનોનો અમૂક કાયદો હોવો જોઈએ. આપણા સંસ્કૃત નાવાઈકાએ પ્રમાણના ઘણા ભાગ કરેલા છે, અને ન્યાયનાં પુસ્તકોમાં સારી રીતે વર્ણવેલા છે. આગાના હાલમાં આલતા ધોરણ પ્રમાણે ફક્ત બે જાતનાં પ્રમાણો. કાયદા કરનારાઓએ સ્વીકારેલાં છે, પ્રસક્ત પ્રમાણ અને અનુમાન પ્રમાણ. દરેક હક અને જવાબદારી સુકરર કરવામાં કયાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અને કયાં અનુમાન પ્રમાણ કામે લગાડવાં જોઈએ. તે કામ પ્રમાણ શાસ્ત્રનું છે. હાલના આલતા પ્રમાણ શાસ્ત્રને પુરાવો કહેછે. પુરાવો આ શબ્દને અંગ્રેજીમાં “એવિડન્સ” કહેછે. આ શબ્દને ‘ધ’ અને ‘વિડિઓ’ ‘જોવું’ એ ઉપરથી નીકળેલ છે, જે ઉપરથી તેનો એવો અર્થ થઈ શકે છેકે ખરું ખોટું જોવું. અને આ જાણતવું જે પુસ્તક તેનું નામ ખરું ખોટું જોવાનું પુસ્તક. હુકામાં દરેક હક અગર જવાબદારીના ખરા ખોટા પણાનું સુકરર કરવાના સાધન રૂપ પુરાવાનું પુસ્તક છે. હવે જ્યારે દરેક હક અને જવાબદારી કાયદામાં સુકરર કર્યાં હોય તેમજ તે સુકરર કરવાનાં સાધનો સુકરર કર્યાં હોય ત્યારે સવાલ એ ઉઠે કે કોણે અને કેવી રીતે સુકરર કરવાં ? આ કામ કાયદા અમલમાં લાવનારી સંઘોપરી સત્તાનું છે. આ સંઘોપરી સત્તાએ કેવી રીતે સુકરર કરવાં તે વિષેના નિયમોનો સમૂહને કામ ચલાવવાનો અગર હક અને જવાબદારી સુકરર કરનાર કાયદો કહે છે. હક અને જવાબદારીના દિવાની અને ફાજદારી એવા બે ભાગ હોવાથી આ કામ ચલાવવાના કાયદાના પણ બે ભાગ છે. દિવાની અને ફાજદારી.

અફીણ.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૬૨ ચી.)

અફીણનું ખંધાણ કરેછે. પણ આમ કરવામાં તેમની મોટી ભૂલ છે. અફીણને ખીજાં સ્તંભન, ટુપ્પ, તથા હાથ પદાર્થોની સાથે મેળવી પુરવત્વ આવવા માટે લેવામાં આવે છે. કોર્ડી (Chordee) એટલે પ્રમેદમાં ઇન્દ્રિની અંદર થતો દુઃખો, તેમાં અફીણ અને કપુર લેવાથી ફાયદો થાય છે. અરમરી વીગરે ખીજાં પેસાજનાં દરદોની પીડામાં અફીણ ફાયદો કરે છે. અફીણ ગધુ પ્રમદેમાં અકસીર દવા છે. ને નિરંતર અફીણ આવવાથી કેટલોક ફાયદો થાય છે. ખેંચતાણ અને રાત્ર ક્રિયાપછી અફીણ અપાય છે. પડવાથી, જખમ લાગવાથી અગર ખૂંદક વગેરેની ઈજામાં અફીણ અપાય છે.

ડાક્ટર વિરજી ઝીણા.

એલ, એમ, એન્ડ એસ.

શીતોદક.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૭૬.)

પાનમાં, તેમજ કેટલીક જાતના સજ્વરસન્નિપાતની અંદર દરદીનાં કપાળ ઉપર જરફથી બરેલ રખજરની દાયળી મુકવાથી સારો ફાયદો થાય છે. એકસો ચાર, પાંચ ને છ ડીથી સુધી ગરમી ચડીછે એવું ગરમી માપક યંત્ર દરશાવી આપે ત્યારે આ પ્રમાણે ટાઢો ઉપચાર કરવાનો રીવાજ ચાલેછે. આમ કરતાં એકસો ડીથી સુધી ઉતરે ત્યારે ટાઢો ઉપચાર બંધ કરવો. સો નીચે ગરમી ગયાપછી બે વધારે જરૂરી રાખવામાં આવે તો તે તુકશાન કારક છે. બપોરે સખત તપા લાગે ત્યારે જમ વધારે થંડુ પાણી તેમ થોડા પાણીથી તપા ધીપેછે. કેટલીક વખત જ્વરની સખત તપા ધીપાવવાને વારતે જરફના કકડા સુસવા માટે અપાય છે. ત્વકદોષમાં બપોરે બહુજ એળ આવે ત્યારે ટાઢાં પાણીનાં પોતાં મુકવાથી ફાયદો થાયછે. કેળવાંતી સખત અસહ્ય જાતનામાં ટાઢાં પાણીના પોતાં મુકવા ફેલ્યાં છે.

બપોરે કોઈપણ જગોએથી લોહી નિકળેછે ત્યારે થંડા પાણીની ચોખ-

ના પ્રશસ્ત છે.^૧ નાકમાંથી નસકોરી કુટ્યા પછી, અગર દાંત પડ્યા પછી, અગર કોઈપણ ભાગ કાપ્યાને લીધે જ્યારે લોહી નિકળે ત્યારે ટાકું પાણી છાંટવાથી તે બંધ થાય છે; તેટલા માટે નાકમાં તેની પીચકારી મારવામાં આવે છે. તેમજ દાંત ઉખેડ્યા પછી થંડા પાણીના કોમળા કરવા રીવાજ આવે છે. થંડું પાણી રક્તસ્તંભક^૨ તરીકે એક અકસીર ઉપાય છે. ગમે તેવો સખત તરવારનો ધા લાગ્યો હોય અગર બીજા કોઈપણ કારણથી લોહી નીકળતું હોય ત્યારે થંડા પાણીનો પાટો બાંધવો એ એક ઉત્તમ ઉપાય છે. મોટી કાપકૂપ કર્યા પછી ઝાઝરો પણ ઠંડા પાણીના પોટા બંધાવે છે. કાપકૂપ કરતાં જે બારીક નસોનું છેદન થયું હોય તેના મુખને તે સંકોચ કરે છે. તથા કપાએલા મુખ તરફ આવતા લોહીને તે ઘટ^૩ કરે છે, જેથી વધારે લોહી બહાર નીકળવા પામતું નથી. (કોઈપણ મોટી ધોરી નસ કપાયા વગર.) ખીણ નાની નસો કપાયાથી તેમજ પણ વિસ્તાર વાળા ભાગમાં ઇલા થવાથી ગમે તેવો સખત રક્તસ્રાવ^૪ યનો હોય તોપણ ઠંડું પાણી તેને અટકાવે છે. આવી રીતે જખમ ઉપર ઠંડું પાણી એક બે દિવસ સિંચવું પડે છે, અગર લાકડાની ઘોડી કરી તેમાં ગળતી બાંધી જખમ ઉપર પાણી ટપકવા દેવાની અવસ્ય જરૂર પડે છે. આથી હરદીને ઠંડ ચડશે એવી ધાસ્તી કોઈપણ વેદે રાખવી નહિ, કારણકે ઠંડું પાણી જોકે સ્પર્શે શીતળ છે તોપણ શરીરની અંદરની ગરમીને તે જામત કરે છે. જણવા પછી જ્યારે ઘણો ભયંકર રક્તસ્રાવ થાય છે, ત્યારે ગર્ભાશયની અંદર ઠંડું પાણી રેડવાથી ફાયદો થાય છે. ઠંડું પાણી ગર્ભાશયની ધમનીના^૫ તોટલા મુખનો એકદમ સંકોચ કરે છે, તથા રક્તસ્રાવ બંધ કરે છે. પેકુ સાંયળ તથા જનનેદ્રિયો ઉપર પણ ઠંડા પાણીનાં પોતાં મુકવાથી ફાયદો થાય છે. જો લોહી જલદીથી બંધ ન થાય તો ગર્ભાશયમાં બરફનો કકડો મૂકવો કહેલો છે. કંસુવાવડમાં પૂરું લોહી બંધ કરવા માટે આ ઉપાય લાગ્ય પડે છે. થોડું થોડું લોહી વહેવાથી કંસુવાવડ અગર ગર્ભપાત થશે એવી જ્યારે ધાસ્તી રહે છે, ત્યારે પેટ, પેકુ અને જનનેદ્રિયો ઉપર ઠંડાં પાણીનાં પોતાં મુક્યાં હોય તો વખતે ગર્ભપાત થતો અટકે છે.

૧ વખણાએલી. ૨ લોહી રોકનાર. ૩ ઘાટું. ૪ લોહીનું વહેવું.

૫ નસ-નાડી.

દીક્ષા પડી ગએલા ભાગેને સંકેત કરી ઠંડું પાણી કૌવત આપે છે. નસો સુગંધથી ન્યારે વૃષણ મોઢું થઇ આવે છે, (સ્કંત જન્ય વૃષણ વદિ) ત્યારે ઠંડાં પાણીનાં પોતાં રાખવાથી સોજે ઉતરે છે. તેમજ ન્યારે વૃષણની અંદર આંતરડું ઉતરે છે, તે બરાબર હસ્તક્રિયાથી ચડાવતાં પશુ ચડતું નથી તેવે સમે ઠંડાં પાણીનાં પોતાં અગર બરફ રાખવો એ ઉત્તમ ઉપાય છે. કેટલીક વખતે આંતરગંજ ઘણું બધુંકર થઈ પડે છે, અને યોડી મુદતમાં દરદીનો જીવ જશે એવી ધારતી રહે છે. તેવા કષ્ટસાધ્ય, આંતરગંજની અંદર બરફ અગર ઠંડાં પાણીનાં પોતાં મૂકવાથી ક્ષાયદો થતો આપણે જોઈએ છીએ. જો બરફ ન મળે અને પાણી વધારે ઠંડું કરવું હોય તો તેની અંદર નવસાર નાખવો. પ્રદર રોગની અંદર ઠંડું પાણી છાંટવાથી અગર પિચકારી મારવાથી નીકળતો સફેદ પદાર્થ બંધ થાય છે. સુવાવડને લીધે નખળી સ્ત્રીઓના મર્મોરાયના શ્લેષ્મ પિંડ કમ કૌવત થઈ ગર્ભાશય બહાર નીકળશે એવી ધારતી રહેતી હોય તો યોની માર્ગમાં ઠંડાં પાણીની પીચકારી મારવાથી, ડીક બહાર નીકળતું આટકે છે. યોનીનાદ એટલે સુવાવડ પછી સ્ત્રીને એક જાતનો એવો રોગ થાય છે કે ગર્ભાશયની અંદર પવન બરાય છે, તથા ન્યારે સ્ત્રી પોતે બેસવાની અગર ઉઠવાની રિપતિ બદલાવે છે, ત્યારે પવન બહાર નીકળે છે, ને આવાજ કરે છે, આવા દરદને સ્ત્રીઓ ડીક જોવે છે એમ કહે છે. સંસ્કૃત શબ્દ એને માટે યોનિનાદ છે. આ દરદની અંદર ઠંડાં પાણીનો ઉપયોગ પ્રદરની મારફત કરવામાં આવે તો ક્ષાયદો થાય છે. જીર્ણુ ગ્રાહી અને અતિસારની અંદર અતિ કમ કૌવત થવાને લીધે બાળકોને ગુદ લાંસ થાય છે, (આમણુક નીકળે છે.) ત્યારે પુઠ ઉપર ઠંડું પાણી છાંટવું મોખ્ય છે. તેથી સફરાના શ્લેષ્મ પિંડને કૌવત આવે છે, તથા ધીરે ધીરે પુઠ નીકળતું બંધ થાય છે. વીર્યસ્ત્રાવના દરદમાં ઠંડું પાણી અતી ઉપયોગી છે, જે માણસને વખતો વખત વીર્યસ્ત્રાવ થાય છે તે માણસે હમેશાં રાત્રે સુતી વખતે પેડુ તથા કગર ઉપર ઠંડું પાણી છાંટવું. તે ભાગના નખળા પડી ગએલા રાત્રે તંત્રુઓને તે કૌવત આપે છે. જેમ આંખે દિવસમાં એ ચાર વખત પાણી છાંટવાથી ક્ષાયદો થાય છે, તેમ પેડુ કમર અને જનનેદ્રિયો ઉપર ઠંડું પા-

૧. વૃષણમાં આંતરગંજનું ઉતરવું.

૨. ઘણી મેહેનતે મટે એવું.

૩ પુઠની ઉપરનો આંતરગંજનો ભાગ.

ણી છાંટવાથી વીર્યવાહિની નળાઓને કોવત મળે છે, તેની ઉપ્લુતા દૂર થાય છે, તથા તે લાગનાં શ્લેષ્મપિંડ સક્રોચને પામી દૃઢ થાય છે, ને તેથી વીર્યસ્રાવ યતો અટકે છે. મજ્જમુત બાંધાના માથુસને વીર્યસ્રાવ યતો હોય તો હમેશાં વહેવા ઉડી ઠંડાં પાણીથી તેમણે નહાવું ને દશ મિનિટ સુધી પેડુ તથા કમર ઉપર ઠંડા પાણીની ધાર પડવા દેવી. જે સ્ત્રી ઋતુ-માં હોય તે સ્ત્રીએ ઠંડાં પાણીનું ચોવન કરવું નહિ, કોરણકે તેથી ઋતુ દે-ખાતો વળતે બધું થાય છે. પણ જે સ્ત્રીઓને અત્યાત્તંવ^૧ હોય તે સ્ત્રીને ખમ્બસ કરીને ઠંડાં પાણીનો ઉપયોગ ક્ષણે કરે છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

નીચે લખેલાં પુસ્તકો તથા ચોપાનીઆં તેમના કર્તા તરફથી મળ્યાં છે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવેલ છે.

‘મેવાડની જાહોજલાલી,’ ‘શ્રી વૈદ્યજીવન,’ ‘જોજ પ્રબંધ,’ ‘નિર્ભય બીમ વ્યાયોગ,’ ‘કરણા વજ્રયુધ નાટક,’ ‘સુજરાત સાળાપત્ર,’ સ્વદેશ બં-ધવ તથા ‘આર્ય સહોદર,’ ‘સૌરાષ્ટ્રદર્પણ,’ તથા ‘સ્વદેશહિત બોધક,’

છેલાં પાંચ ચોપાનીઆં માનવધર્મના બદલામાં ગણી પહોંચ આપી છે.

મેવાડની જાહોજલાલી—મેવાડના રાણાએ પરમાર્થી અને સ્વ-દેશને માટે સ્વાર્પણ કરવામાં કેવા તપર હતા તે આ પુસ્તકમાં બાછી રીતે બતાવી આપ્યું છે. પ્રાચીન તેમજ આર્યોચિત ઇતિહાસોનાં પાનાં દે-રેવી જોતાં મેવાડના મધ્યયુગના રાજપુતોના ઇતિહાસથી વાંચનારના અં-તઃકરણમાં જેવું ને જેટલું સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશ વાતસલ્ય પેદા થા-યછે, તેવો અને તેટલો વાતસલ્યભાવ બીજા ઇતિહાસો કદિ ઉપન્ન કરનાર નથી. બ્યાં સ્વાર્થ હોય ત્યાં સ્વદેશવાતસલ્યનો અભાવ હોય એ સ્વભાવિક છે. રા. વિદ્યલક્ષ્મી તરફથી નીકળેલાં ઘણાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકની સ-ંપાત્તમ ચૂંટણી થઈ છે. સ્વદેશ પ્રત્યે લક્ષિભાવ ઉત્પન્ન કરે એવાં ઉપયોગી પુસ્તકો હાવાથી બહાર પાડવાનો તેમનો લાંબા કાળનો શ્રમ સ્તુત્ય છે. અ-ને તેટલાં માટે તેમના આવા દરેક શુભ પ્રયત્નને સુજરાતી પ્રબલ તરફથી

૧ રૂઢવું ધણું. દેખાવું. † બનાવનાર અગદાવાદ શીમેલ ટ્રેનિંગકા-લેજના હેડમાસ્ટર રા. વિદ્યલક્ષ્મી ધનજીભાઈ.

આશ્રય મળવો જોઈએ. ‘મેવાડની બહોળલાક્ષી’ ને વાસ્તે દરેક રાજકુટુંબની ખાનગી પુસ્તકશાળા (લાયબ્રેરી)માં જમા થવી જોઈએ, અને મેવાડના સ્વદેશાભિમાની શરવીર રાજપુતોનાં સ્વાર્થ માટે નહિ પણ પરમાર્થ માટે કરેલાં અનુપમ પરાક્રમો વાંચીને ગએલું રાજપુતી પાણી પાણું પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પુસ્તક જેવું ઉપયોગી છે તેવુંજ પાઠી બાંધણી અને મુશોબિત ગિશ્ટવાળા પુંઠાનું હોવાથી બે રૂપિયા જેટલી કિંમત પણ કંઈ વધારે કહેવાય નહિ.

શ્રી વૈદ્યજિવન—વૈદકના ઉત્તમ પુસ્તકોમાંનું આ એક ધણુંજ ઉપયોગી પુસ્તક છે, તેથી તેનું ભાષાન્તર થવાની જરૂર હતી તે કર્તાએ ખૂરી પાડી છે. ખીજાં સંસ્કૃત પુસ્તકો જેવાં કે, કાવ્યો, પુરાણો વગેરેનાં ભાષાન્તર કરતાં પણ વૈદકનાં પુસ્તકનાં ભાષાન્તર લોકોને વધારે ઉપયોગનાં થાય, એ દેખીતુંજ છે, અને તેટલા માટે વૈદકનાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તર ધણી સરળ ભાષામાં કરવામાં આવે તો તમામ લોકોને ઉપયોગી થાય. સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસીઓ અને વિદ્વાનોને તો મૂળ સંસ્કૃત વાંચવાથી જોડાશે રસ ઉપજે તેટલો ભાષાન્તરથી નજ ઉપજે; માટે તેમને વાસ્તે તો ભાષાન્તર થાઓ કે ન થાઓ તે બધું સરખુંજ છે. તેથી સાધારણ શુભજરાતી વાંચી સમજી શકે એવા વર્ગને ઉપયોગનાં થાય, એવી ભાષામાં ભાષાન્તર થાય તે વધારે પસંદ કરવા લાયક છે, ને ત્યારેજ ખરો હેતુ પાર પડે છે. આ પદ્ધતિ પુસ્તકનું પદ્યમાંજ ભાષાન્તર થયું છે, જે કામ ધણું મુશ્કેલ છતાં ભાષાન્તર કર્તાએ સારો શ્રમ લીધો જણાય છે, અને તે પરથી તેમને ભાષાનાં જ્ઞાનની સાથે કવિતા કરવાનું પણ સારું જ્ઞાન હોય એમ જણાય આવે છે. પદ્ધતિ પુસ્તકનું પદ્યમાંજ ભાષાન્તર કરવું એ એક રીતે ઉપયોગી છે. તે એ કે શુભજરાતી અભ્યાસીઓને ગોખી મોઢે કરવાનું સહેલ પડે, પણ તેની સાથે ભાષાન્તર કર્તાએ એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે પદ્ધતિ પણ સરસ અને તરત સમજી શકાય. એવી કવિતામાં થયું હોય તોજ તે હેતુ પાર પડે; બે કે તે કામ ધણું કઠણ છે તે અમારા સમજવા બહાર નથી, અને તેટલા માટે અમે તો

X ભાષાન્તર કર્તા સુરતના શ્રી પ્રણલાલ બળદેવજી મુનશી. છાપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર ડૉ. કિશનલાલ ગોવિંદલાલ દેરાસરી અમદાવાદના.

ભાષાન્તર કર્તાઓને બતાવેલું કરીએ કે જે ભાષાન્તર કરે તે ગુજરાતી છઠ્ઠું ધોરણ બજેલો વિદ્યાર્થી સમગ્ર શકે અને તેનો ઉપયોગ કરી શકે એવું થશે કે નહીં, તેનો ભાષાન્તર કરતાં પહેલાંજ વિચાર કરવો જોઈએ. આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી કવિતામાં કહણ શબ્દો ન છૂટકે મૂકવા પડ્યા જણાય છે, પણ તેના પાછા અર્થ આપેલા છે, અને કહણ કવિતાનો ખુલાસો કર્યો છે, તે વધારે સારું કહેવું છે; થોડા ચૂટલા શ્લોકથી વેચકનું ધણું જ્ઞાન થાય. એવું આ પુસ્તકજ મૂલ્યમાં ઉપયોગી છે તેથી ગુજરાતી પ્રજા તરફથી તેને સારો આગ્રય મળે અને તેનો સારો ફેલાવો થાય એમ અમે ધૃષ્ટીએ છીએ.

મોજ પ્રવંધ—આ પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છતાં આધારસુધી તેનું પુસ્તકના આકારમાં ભાષાન્તર થઈ બહાર પડ્યું નહોતું, તેથી તેનું ભાષાન્તર કરાવી છપાવનારે સંસ્કૃત ભાષાથી બે નસીબ ગુજરાતી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. મૂળ સંસ્કૃત સાથે ભાષાન્તર થવાથી સંસ્કૃત તેમજ ગુજરાતી બંને ભાષાના અભ્યાસીને સરખી રીતે ઉપયોગી થાય તેમ છે. આ પુસ્તકના ભાષાન્તરની શેરી વિશે કાંઈપણ બોલવાપણું રહેતું નથી, કેમકે ભાષાન્તર કર્તાએ એક ભાષાન્તર કર્તા તરીકે સારું નામ કાઢ્યું છે, અને તેણે કરેલાં ભાષાન્તરો ચોપડીઓ તથા ચોપાનીઓ દ્વારા ધણાં વાંચવામાં આવે છે, જે સર્વ માન્ય અને ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને ધણું પસંદ પડ્યું છે. આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ કદના પ્રમાણમાં વધારે છે ખરી, પણ પુઠું પ્રાકું અને પુસ્તક વાંચવા લાયક છે.

કરુણા વજ્રાયુધ નાટક—રચનાર ગોંસાઈ નારાયણ ભારતી રચત ભારતી પાઠણ કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

નિર્મયમીમવ્યાયોગ—તેજ રચનાર તરફથી કિ. રૂ. ૦-૩-૦.

—મુદ્રા—

* ભાષાન્તર કર્તા શાસ્ત્રી કાળીદાસ ગોવિંદજી ભાષાન્તર કરાવી છપાવનાર જામનગરના શ્રી. વિશ્વનાથ ગોવિંદજી.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ ભુ. વૈશાખ. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૭ મો.

દુર્લભ કૃત.

કુંડલિયા.

ધર્મ અર્થે અર કામસે, મિલે મોહકા ધામ;
તિનમેં એક બતા નહીં, તો દિર દહાં બિરામ ।
તો દિર દહાં બિરામ, નહીં તન ઉતમ પેખ્યા;
કુમંગકા પરિનામ, આપકી આગે દેખ્યા ।
દાખે દુર્લભલાસ સમજ લિયા નહી મર્મ;
ભયા હેલ્ય અધેર, પિછાને કંસે ધર્મ. ૧
ભાગે ભીરમેં રામકું, સુખમેં ભગે ન કોય;
જો સુખમેં સેમરે સદા, દુઃખ કાયકું હોય ।
દુઃખ કાયકું હોય ! અવલ આહે ઉપચાર;
દરદ ભયા એસાધ્ય, કરદ રયા ઐયધ સારા ।
દાખે દુર્લભલાસ, કામ મિગારે તીરમેં;
સુખમેં ભગે ન કોય, ભગત રામકું ભીરમેં. ૨
પરનારીકી વારિમેં, કાસી લમે કશર;
નખમ ન રૂઝત મરને ટક, ખચીત હોનાં ખવાર;
ખચીત હોનાં ખવાર, ખ્યાર નિજ પ્રિયા ન લાવે;
ધટે કૂલકા માન, અતિ અગ્યાનં જગાવે;
દિરે દિવાના ફકતેં ! જાંઘી હોત અકારી;
દાખે દુર્લભલાસ, પિદાવ્ય રૂપ પરનારી. ૩
કહિને વખત કલપૂગ હે, નહીં સાવકા નામ;

બૃહ ચવાયા જગતમે, કરત કામ સમદામ,
 કૃત કામ સમદામ, રામકી રીત કુખાર્થ ।
 ધર ધર એક પ્રપચ, લડન દુખરપ લડાઈ,
 શઠ હય હોત સવાર, ચને પડિત અદિ દીના,
 દાખે દુર્લભદાસ, બડા કલયૂગ કહીના ૮
 રડિ દિનકુ રાત કહે, કહે સાહ વખ રાત,
 રડીકે તામે બયા, મમ રાજનકે ગાત,
 મમ ગજનકે ગાત, રડિ ગાહે સો બધે ।
 બડી જુલમકી ખાત, ક્રિયા કલયૂગને અધે,
 દાખે દુર્લભદાસ, ગરદ બદત લઈ ઠડી,
 ગહા દેખુ બહા જોર, જનાવે સાહી રડી । ૫
 શીર પટકતા કયો દિરે, નહીં લેન દોહ દાદ,
 જર બરમાવે સમનકુ, નહિ સુનતા દિરયાદ,
 નહિ સુનતા દિરયાદ, લાયકી ચતતી રેલી ।
 રખના ન્યાપાધીશ, સદા પૈસેની થેલી ।

૮ ખે દુર્લભદામ, દીન નિજ શીર પટકતા;
 દામ દિખાવે જોર, રક જન રહે લટકતા ૬
 ખિના ખસીને નોખરી, ખિના દાવ તલવાર,
 સુનો પ્રીત કયા કામગી ! ઉનટા ખાવે માર,
 ઉનટા ખાવે માર, આપકા જોજ ગુમારે;
 દુરામન કર દરિયાકુ, નવા અપરાધ ઉઠાવે,
 દાખે દુર્લભદાસ, દ્વિગત એસે બનહીના,
 નહીં તરવરકુ પત્ર, વૈમે નર ખસીન ખીના ૭
 બડો કામ શુરવીરકો, નહિ કાયરકો કામ,
 અચલ રહે સત્રામમે, નિડર પુરપકા નામ,
 નિડર પુરપકા નામ, રાતુનિજ મુખસે ગાવે,
 કાયર અકકનહીન, અન્યથા લાજ ગુમાવે,
 દાખે દુર્લભદામ મગે શરોએ ઝડો,
 કાયર નાશી જ્વલ, કૃત શુરવિરકો દે બડો ૮

છોટા દીપ પ્રકાશશે, અવલોકત સખ ચીઝ,
 દીપ બૂઝા-તપતો લયા, અધેરા હરગીઝ;
 અધેરા હરગીઝ, કયું નહીં ચીઝ દિખાવે;
 ગ્યાન બિના યું લેય, ભટક ભટક ગીરગવે;
 દાખે દુર્લભદાસ, છૂટે જળ તન લગોટા;
 પિછે સખી સમુદ્રાય, ગિનત ગ્યાન ને છોટા !
 મુખદી બાની ઓરહે, દિલદી બાજી ઓર;
 વૈસિ નલમેં ગર્જના, નહિં મેધકા ઠોર;
 નહીં મેધકા ઠોર, ખટક કળ કપોંકર પાવે;
 બાનિશર ત્યાં જન્મ, સદૃશ કિસ્તરાંહ બનાવે;
 દાખે દુર્લભદાસ, બિના કલયૂમદા દુઃખદી;
 દિલદી બાજી ઓર, ઓર હે બાની મુખદી.

૧૦

ધર્મ વિચાર

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૮૫ થી)

વાંચનાર ! આપણું (મનુષ્ય માત્ર) કર્તવ્ય શું છે તે વિષયપર સે-
 કંડે બહુકે હાનરો વર્ષ ચિદ્ગત્તોમાં ચરચા ચાલેલી છે, પણ અખાના
 કહેવા પ્રમાણે કોઈ ઝપડો ચૂકવી ગયું નથી એવી બાબતમાં હું વિવેચન
 આપવા ધારું છું તે તો એક નાના મજાપો મોટા સાગરને તરવા જેવું
 યશે. તોપણ મારી શક્તિને અનુસાર જે કાંઈ તદ્વિષયમાં મારા વિચારો
 હોય તે વિચાર્યોરૂપે બહાર મૂકવા ધારું છું; કારણ કે માણસ પોતાનું
 બોધનું વિદ્વાનો માન્ય કરશે કે નહિ તેવી શંકામાં રહે તો તેનાથી કશું
 બોધાય નહિ કે તેના વિચારો લોકોના બુદ્ધિમાં આવે નહિ. માટે આ-
 પણું જે માનસિક વિચારો હોય તે મનુષ્યોની હૃદયમાં મૂક્યા હોય તોજ
 તે વિષે સારાસારનું વિવેચન થઈ શકે. ઘણા વિદ્વાનો જેમ પોતાનાં ત-
 કંમાં આગળ તેમ પોતાના વિચાર મનુષ્યના કર્તવ્ય કર્મ વિશે બ-
 હેર કરી ગયા પણ તેમ યથાથી કર્તવ્યકર્મ જાગત કયા વિદ્વાન-
 ના વિચાર ખરા અને યથા કરવા યોગ્ય છે તે પારખી કાઢવું બહુ મુ-
 શ્કેલ થઈ પડ્યું છે. ત્યારે એમ તો સિદ્ધ ચાલે, કે કોઈના મતને વિશે-

એ પ્રભાણે સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે,

તતઃસ્વયંભૂર્ભગવાન્ અવ્યક્તોવ્યંજયન્નિદંમહાભૂતાનિષ્ટતૌજાઃપ્રા
દુસાસીત્તમોનુદઃ ॥ ૧ ॥ સોષિધ્યાયશરીરાત્સ્વત્તસિમૃદુર્ચિવિધાઃ
પ્રજાઃ ॥ આપણેસસજાદૌતામૃત્વીજમવાસજત્ । તદંદમભવદૈમંસ
હૃદ્યાંથુસમપ્રભં ॥ તસ્મિન્જગ્નેસ્વયંબ્રહ્માસર્વલોકપિતામહઃ ॥ ત
સ્મિન્નંડેસમગવાનુપિત્વાશાશ્વતીઃસમાઃ॥ સ્વયમેવાવાત્મનાધ્યાના
ત્તદંદમકહોદ્રિધા ॥ તામ્યાંશકલામ્યાંચદિવંભૂર્મિચનિર્મમે ॥ મ
ધ્યેવ્યોમદિશઃપ્રાણાવપાંસ્યાનંચશાશ્વતં ॥

અર્થ—પ્રથમ અવ્યક્ત સ્વયંભૂ ભગવાન્ આકાશાદિ મહાભૂતને ઉત્પન્ન કરી પોતે પ્રગટ થયા. ત્યારપછી પોતાના શરીરમાંથી બુદ્ધિશુદ્ધી જાતની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાનું મનમાં ધારી પ્રથમ પાણી પેદા કર્યું, અને તેમાં બીજા ઉત્પન્ન કર્યું તે બીજામાંથી સૂર્ય તથા સોના જેવી કાંતીવાળું ઈંડું ઉત્પન્ન થયું. તે ઈંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્મા પોતે ઉત્પન્ન થયા. પછી તે ઈંડામાં કેટલાંક વરસ રહી પોતાની મરજીથી તે ઈંડાના બે કટકા કપાઈ, અને તે બે કટકામાંથી પૃથ્વી અને આકાશ બનાવ્યાં; અને તે બન્નેની મધ્યમાં આકાશ, આકાશ દિશા, સમુદ્રો ઉત્પન્ન કર્યાં. એ પ્રભાણે સપથું ઉત્પન્ન કરી પોતાના અરધા શરીરમાંથી પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો અને બીજા અરધા શરીરમાંથી સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરી. અરધા શરીરમાંથી જે પુરુષને ઉત્પન્ન કર્યો તે વિરાટ (મનુ). આ પ્રભાણે સર્વ વિશ્વ સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મામાંથી હિરણ્યગર્ભ મનુ પ્રગટતી પરંપરાથી ઉત્પન્ન થયું છે, એમ સ્મૃતિ શ્રુત્યાદિથી સિદ્ધ થાય છે. એની સિદ્ધતાનાં બીજાં હજારો પ્રભાણો આપી શકાય છે.

હવે એ જગત્ને વિષે બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણનો વિષેક ચાલ્યો આવે છે, તે અંગીકૃત છે કે પ્રાચીન. તેનો વિચાર કરીએ તપાસ કરતાં એમ જણાય છે કે તે પ્રાચીન છે. તેના પ્રમાણમાં મનુસ્મૃતિના દશમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે,

“બ્રાહ્મણઃસત્રીયોવૈશ્યસૂત્રયોવર્ણાદિજાતયઃ । ચતુર્થેકજાતિસ્તુ
ચૂદ્રોનાસ્તીદપંચમઃ ॥

બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણ દ્વિજાતિ છે, કારણ કે એ ત્રણે વર્ણને ઉપન-
મન (જનોઈ) સંસ્કારનો અધિકાર છે, અને શૂદ્રને તેનો અધિકાર નથી,
તેથી તે એક જાતિ કહેવાય છે. પાંચમો કોઈ વર્ણભેદ નથી. હવે ગાય,
ઘોડા, ઈત્યાદિ જનાવરોમાં જેમ અવયવના ભેદથી તે જુદી જાતિ છે, એ-
મ જણાય છે, તેમ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોમાં નથી. તેથી બ્રાહ્મણ કોણ, ક્ષત્રીય
કોણ, વૈશ્ય કોણ અને શૂદ્ર કોણ એ સંક્રમ્યાં બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણોમાં સ-
માન જાતિ યા, યયા શાસ્ત્ર પરણેલી, અને આશ્રત યોનીમાં આતુલોભ્યથી
એટલે બ્રાહ્મણ તે બ્રાહ્મણીમાં, ક્ષત્રી તે ક્ષત્રીઆણીમાં, એ અનુક્રમથી જે
જાતિમાં જે ઉત્પન્ન થયા તેને તે તે જાતિવાળા જાણવા. એ જાતિ વિભા-
ગ પ્રથમ કેવી રીતે થયો તે વિશે આગળ જોતલામાં આવશે. વળી વેદ-
માં પણ બ્રાહ્મણાદિ જાતિને કહેવાવાળા ધણા શબ્દો મળ્યા આવે છે. તે-
થી એ વર્ણવિભાગ પ્રાચીન છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

એ આર્ય પ્રજાની ઉત્પત્તિને કદાચ વખત થયો એ ગણના થઈ શ-
કતી નથી કારણ કે તેમાં પ્રત્યક્ષાદિ કાષ્ઠપણ પ્રમાણ મળતું નથી. અનુ-
માનથી વર્ષ સંખ્યા જાંધીએ તેમાં પણ કોઈ નિર્દોષ સંદેહ નથી. કારણ
કે વેદમાં પણ બ્રાહ્મણોને માટે આર્ય શબ્દ વપરાયેલ છે, જેમકે ઋગ્વે-
દમાં અર્ંમૂમિમદદામાર્પાય ॥ એ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આ-
ર્ય પ્રજાત્યત્તિ ધણા જુના કાળથી છે. હવે આપણા પૂર્વજો વિદ્યા સિંધા-
દિમાં કુશળ હતા કે નહિ તે સિદ્ધ કરી આપવાનું છે, ને સિદ્ધ થયાથી
હાલની પ્રજાથી તેઓ કદાચ દરજ્જે શ્રેષ્ઠ તથા ઉદાપણવાળા હતા તે સિ-
દ્ધ થાય છે; અને જ્યારે તેઓ આપણા કરતાં વધારે ઉદાપણવાળા હતા એ-
મ સિદ્ધ થાય ત્યારે તેઓની આંધેલી રીતભાવો પણ ઘણી હલતમજ હોવી
જોઈએ. અને હાલમાં સુધારાવાળાઓ જે જુની રીતને અવગણે છે, તેમાં
તેઓ ભૂલ કરે છે તે પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

કદાચ વગર વિચારવાળા મનુષ્યોનું એવું કહેવું છે કે હાલની પ્ર-
જાથી સો વર્ષ પહેલાંની પ્રજા અપ્રગલ્ભ હતી. જ્યારે સો વર્ષ પહેલાંના
મનુષ્યો અપ્રગલ્ભ હોય ત્યારે તેની પહેલાંના મનુષ્યો તો વિદ્યાસિંધાદિ .

રહિત કેવળ પશુ પ્રાચીન હોવાં જોઈએ. પણ એમ નથી. પ્રાચીન લોક-
ની સ્થિતિને બતાવનાર બધી પ્રમાણુ વસ્તુમાં સર્વસંમત જે વેદ પુસ્તક
તેથીજ એમ સિદ્ધ થાયછે કે તે વખતની આર્યપ્રજા વિદ્યાશિક્ષાદિ વિદ્યા હુન-
રોમાં કુશળ હતી. પ્રથમ સર્વ મનુષ્યને આજ વસ્ત્રની જરૂર ત્યારપછી રહેવા-
ની જગાની જરૂર હોય છે. એ કમ સર્વનુભવ સિદ્ધ છે. એ ત્રણ વસ્તુ
મળે ત્યાર પછી કલત્ર પુત્રાદિ સુખની ઇચ્છા થાય છે. તેસુખ મળે ત્યારે
તેમાં પણ સંતોષ ન માની સાંસારિક સુખની વૃદ્ધિને માટે નિજનૈસર્ગિક
સ્વભાવથીજ નાના પ્રકારના ઉત્પન્નમાં જેમ હાલના લોકો યત્નવાળા થઈ
વિદ્યા શિક્ષાદિ હુનરોમાં પ્રવિણ થાયછે, તેમ પુરાતન લોકો પણ નિજ નૈ-
સર્ગિક સ્વભાવથીજ પોતપોતાની બુદ્ધિના અનુસાર પ્રમાણે વિદ્યા શિક્ષા-
દિમાં પ્રવીણ હોવાજ જોઈએ.

આ વાતની સિદ્ધતામાં દૃષ્ટાં એક વેદ વાંચો પણ જોવામાં આવેછે.
જેમ કે ઋગ્વેદમાં **મુનંવહાઃમુનંનરઃમુનંકૃપતુલાઙ્ગલંદિતિ ॥** અર્થ
“બળદો મુખથી બારને ધારણ કરે, પુત્રો મુખથી જેમ ધાય તેમ કૃષિ
કર્મ કરે, લાંગર એકજે હજાર પૃથ્વીને ખેરે.” આ પ્રમાણે વળી બીજાં પ-
ણ્ય શ્રુતિ વાંચેતો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે પ્રાચીન આર્ય લોકો
પણ ખેતી કરી નાના પ્રકારનાં ધાન્યો ઉત્પન્ન કરી પવંત અને વનમાં, ગા-
મ અને શહેરોમાં ઘર બાંધી પોતાનો નિવાસ કરતા હતા.

હવે એમ શંકા ઉઠશે કે તે વખતે ગામ નગરો વગેરેની વ્યવસ્થા
ન હતી. પણ એમ નથી. ઋગ્વેદમાં કહ્યું છે કે **શતમશ્મન્મયીનાંપુરા**
મિન્દ્રોઽપાસ્યત્તદિવોદાસાયદાગુપે ॥ છદ્દ દિવો દાસને સો નગરી દેતો
હવો. એ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે વખતે પણ ગામ, નગર,
શહેર વગેરે હતાં તેમજ વળી વેદના સ્તુતિભાગમાં અનેક તરેહના સુખની
માગણી કરી છે, તે ઉપરથી પણ એમ જણાય છે. અનેક શિક્ષાદિ કિ-
યાનો પ્રકૃષ્ટ પરિચય પ્રાચીન લોકોમાં હતો એ વાતની સિદ્ધતામાં હજારો
વાંચો વેદમાંથી નીકળે છે. માટે હાલમાં કાંઈ નવું થયું છે. અને પ્રાચીન
લોકો મૂળ હતાં એમ કહી શકાય નથી. વળી પ્રાચીન લોકોએ જે જે

ધોરણો બાંધેલાં તે સઘળાં તપાસતાં હાથનાં ધોરણો માણસોને કેવળ ઊંધે રસ્તે લઈ જનાર છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે અને જગત્ની ઉત્પત્તિમાં પ્રથમ આર્ય લોકોનીજ વસ્તી હતી પણ તેઓમાં જ્યારે ધીમે ધીમે ક્રિયાનો લોપ થતો ગયો તેમ તેમ તેઓ અનાર્ય થતા ગયા, અને જટલે જટલે દરજે તેઓ અનાર્ય રીતિ પકડતા ગયા તેમ તેમ તેઓનાં નામ પૈન્ડ્રુક, એડ, દ્રવિડ, કામ્બોજ, પવન, શક, પારદ, પલ્લવ, ચીના, કિરાત, દરદ અને ખસ, વગેરે નામો પડતાં ગયાં. આ વાતના પ્રમાણમાં તે તે લોકોની ભાષામાં માતૃ, પિતૃ, સ્વમૃ, દુહિતૃ, ઈત્યાદિ ગિવાણું બાંધાના શબ્દોથી થોડીજ અસર પરંપરાની લિખતામાં અપભ્રંશ શબ્દો જોવામાં આવે છે. એ ઉપરની પ્રથમ કોઈ દિવસ સઘળા મનુષ્યોનું મૂળ કુટુંબ એકજ હશે એમ અનુમાન થાયછે પણ જેમ જેમ દુર્દેવથી પોતપોતાના કાર્યોનો ત્યાગ કરતા ગયા તેમ તેમ તેના આર્ય પણાનો લોપ થતો ગયો. ક્રિયાના લોપથી અનાર્ય થયા એમ જે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે તે ઉપરથીજ વળી એમ જણાય છે કે તેઓની સઘળી રીતો શ્રેષ્ઠ હતી તેથી હવે તેમની રીતોનું સ્થિરતર વર્ણન કરવા વખત મળ્યો છે.

અપૂર્ણ.

ન્યાય.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૯૧ થી)

ઉપરની સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં કાયદાના મોટામાં મોટા ત્રણ ભાગ થયા હક અને જવાબદારી સુકરર કરનાર, તે સુકરર કરવાનાં સાધનો રૂપ પ્રમાણ અથવા પુરાવો અને હક તથા જવાબદારી અમલમાં લાવનાર. આ ત્રણે ભાગના દિવાની અને ફોજદારી એવા બે મોટા ભાગ છે. હક અને જવાબદારી સુકરર કરનાર કાયદાઓમાં હાલ મુખ્ય—હિંદુલા, મુસલમાની સરેહ, તેમજ ખીજા અન્ય વર્ણના રીવાજ ઉપરથી બધાએજ અને આગળ કહી ગયા પ્રમાણે કાયદા બાંધનારી સત્તા તરફથી 'સર્વોપરી કાયદા' અમલમાં લાવનારી સત્તાના ફેસલા પરથી નીકળતા નિયમોનો સં-

ગ્રહ—કરાર, ટાઈશાસ્ત્ર, વિશેષ આયનો આકટ, પેનલકોડ વગેરે. આ કાયદાઓ હક અને જવાબદારી મુકરર કરનારા છે. પુરાનો એ સદરહુ હક અગર જવાબદારીના પ્રમાણ રૂપ છે. દીવાની અને ફૈજદારી કામ ચલાવવાના કાયદા, એ હક અને જવાબદારી અમલમાં લાવનાર છે. આ બધા કાયદાઓ માણસનાં શરીર, મિલકત, અને આખરને સંબંધે તે વિષે મૂકે છે. માણસ સિવાયનાં અન્ય પ્રાણીઓનો કાયદા બાંધનારાએ મિલકત શબ્દની અંદર સમાવેશ કરીએ છે. ઉપરના કાયદાઓમાં હિંદુશાસ્ત્ર, મુસલમાની સરેહ તથા ખીજા અન્ય વર્ણના રીવાજ ઉપરથી બધાએલ કાયદાનું મૂળ સર્વોપરી કાયદા અમલમાં લાવનારી સત્તાના ફેસલા છે. જે કે તમામ કાયદા ધણું કરીને લોકની રીતભાત અને રીવાજ સર્વોપરી સત્તા તરફથી કબુલ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે કાયદો કહેવાય નહિ. રીવાજ પાંચ (૫) પ્રકારના છે. ૧ ફેશ રીવાજ, ૨ વર્ણ રીવાજ, ૩ શાંતિ રીવાજ, ૪ કુળ રીવાજ, અને ૫ કુટુંબ રીવાજ.

હિંદુશાસ્ત્રમાં મારા આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે મુખ્ય વારસા, ગુજરાન અને લગ્ન સંબંધીના હકો તથા જવાબદારીના નિયમો આવેલા છે. આ નિયમો જુદા જુદા વર્ણમાં જુદા જુદા છે; તેનો એકજ કાયદો ધરેલા હાલ અસંભવિત જણાય છે. તોપણ આ નિયમો મેં આગળ બતાવેલ સિદ્ધાંતને અનુસરી કાયદો કરવામાં આવે છે, તે સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ હોવા ન જોઈએ. હિંદુશાસ્ત્રમાં મિલકતના બે ભાગ રાખેલા છે. એક વડિલોખા-જીંત અને ખીજા આત્મોખાજીંત. દુકામાં હિંદુશાસ્ત્ર વગેરે જડબોના ખનાવેલ કાયદાઓ ફક્ત ઉપરના પાંચ પ્રકારના રીવાજ ઉપરથી બનેલા છે. આ -હકો તથા જવાબદારી તોડવાથી થતાં પરિણામ એટલે શિક્ષારૂપ નિયમો તેમાંજ અગર લાલના ચાલતા પેનલકોડમાં આવી ગય છે. હક અને જવાબદારી મુકરર કરનાર કાયદામાં ખીજો નંબર કરારનો કાયદો, હાલ સર્વોપરી કાયદા બાંધનારી સત્તા તરફથી બહાર પડેલો ચાલે છે. કરાર આ શબ્દને ઇંગ્લેન્ડમાં “ કોન્ટ્રાક્ટ ” કહે છે. ‘કોન્ટ્રાક્ટ’ એટલે સાથે અને ‘ટૂથો’ એટલે સંબંધ થવો. આ ઉપરથી ‘કોન્ટ્રાક્ટ’ શબ્દ નીકળેલો છે, જેનો અર્થ અરસ પરસ સંબંધ થવો એવો થાય છે. ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે જન્મના કે લગ્નના કારણથી જે સંબંધ હત્યમ

ધાય છે, તેનાથી આ જુદા પ્રકારનો છે. આને મનુષ્ય કૃત સંબંધ કહી-
એ તો ચાલે. દરેક કરારમાં નીચે પ્રમાણેની વાત જોવાની છે.

સૂચના અને સ્વીકાર અને તે બે મળીને વચન. તે વચનનો અર્થ-
જ હોવાથી ક્યુલાત; અને તે ક્યુલાત એજ કરાર છે. પરંતુ સદરહુ ક્યુ-
લાયત જો રાહ ખુશીથી આપેલી સંમતિથી લાયક ઉમેરના અને કાયદાથી
ખાતમ નહિ થએલા સમ્પ્રસાને એકજ વાતનો એકજ સરખો અર્થ સમ-
જીને કરેલી હોય તોજ તે ક્યુલાયતના જોરથી અમલમાં લાવી શકાય.
દરેક કરારમાં બે પક્ષકાર હોવા જોઈએ. વચન આપનાર અને વચન લે-
નાર. આમ છતાં કોઈ કરારમાં એક પક્ષકાર પણ હોય છે. દાખલા ત-
રીકે અએ જે માલ અને વેચેલી આપ્યો છે તેની કિંમત આપવાનું બ-
ને વચન આપે તો કરારમાં બે કે ને માલ વેચવાની જવાબદારી માથે
લેતો નથી. જોકે અની જવાબદારી થાય છે; તોપણ કરાર બે પ્રકારના હો-
ય છે. મુખ્ય કરાર અને મદદનીશ કરાર. પક્ષકારોએ જ્યારે અંદર અં-
દર ક્યુલાયત કરી હોય ત્યારે મુખ્ય કરાર થાય; અને જ્યારે પક્ષકારોએ
ત્રાહીત સમ્પ્રસાને માટે ક્યુલાત કરી હોય ત્યારે મદદનીશ કરાર થાય છે.
જેવા કે જમીનગીરીના તથા હામી વગેરેના હામી અને જમીનગીરીના
કરારમાં હમેશાં ત્રાહીત સમ્પ્રસાને જવાબદારી વચન આપનાર સમ્પ્રસે પો-
તાને માથે લીધેલી હોય છે. એ બે જાતના કરારો વચ્ચે ફક્ત એટલો
તફાવત હોય છે કે હામીના કરારમાં વચન આપનારે જે ત્રાહીત સમ્પ્ર-
સાની જવાબદારી માથે લીધેલી હોય છે તે સદરહુ જવાબદારી અદા
નહિ તોપણ પોતે જાતે તેની જવાબદારી અદા કરવા બંધાયેલ છે. જો
મીનગીરીના કરારમાં જે ત્રાહીત સમ્પ્રસાની જવાબદારી માથે લીધેલી હોય
છે તે જો સદરહુ જવાબદારી અદા ન કરે તોજ ફક્ત વચન આપનાર
તેની જવાબદારી અદા કરવા બંધાયેલ છે. હામી અને જમીનગીરીના
કરારમાં વચન લેનાર ત્રાહીત સમ્પ્રસાને માટે કોઈ કૃત્ય કરવાનું અથવા ન-
કરવાનું વચન આપે તે વચન આપનારે દરેક ક્યુલાયતમાં બે વાત અ-
વશ જોવાની છે, ઉદેશ અને અવેજ. આ બે શબ્દો એક બીજા વિરુદ્ધ
છે. દાખલા તરીકે:—

અ અને પોતાનો ઘોડો રૂ. ૫૦૦)માં વેચાથી આપવાની ક્યુલાયત

કરે તો આ કુલુલાયતમાં ઘોડા આપવો એ અને ઉદેશ છે અને બનો આવેજ છે, તેથી ઉત્તરો (૫૦૦) આપવા એ બનો ઉદેશ અને અને આવેજ છે. આવેજ આ શબ્દની વ્યાખ્યા હાલના કરાર આકટમાં સારી રીતે આપેલી છે એટલે આ જગ્યાએ બોલતો નથી.

ન્યાયથી માણસો મંડળી બાંધીને રહ્યાં ત્યારથી એક બીજાને મદદ કરવી એ ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે દરેક માણસ વર્તવા લાગ્યા. જે વખતે દરેક ચીજ માણસને સ્વતંત્ર રીતે મળી શકતી હશે તે વખતે મિલકત ઉપરનાં હક અગર જવાબદારીના નિયમોની કાંઈ જરૂર નહિં હોય, કારણ દાખલા તરીકે હજીપણુ દવા, પાણી અને અગ્નિ વગેરે હમેશની ઉપયોગની ચીજો હોવા દેવા વિષે ઘણું કરીને કાંઈપણુ કરાર પતો નથી. તે ચીજો દુનિયામાં એટલી બધી છે કે દરેક માણસ તેનો સ્વતંત્ર રીતે ઉપયોગ લઈ શકે. આટલું છતાં પણુ જ્યારે આ ચીજોની તંગાસમાં કાંઈ માણસ આવી પડેછે, અગર કોઈ કામમાં ખાસ વાપરવાનું ધારે છે ત્યારે તે સંબંધી કરાર કરવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે દરેક ચીજની ખૂબી પ્રમાણે કિંમત; આવો નિયમ બંધાય છે. જે ચીજની કિંમત તેથી તમામ કિંમત વિષે કરાર થઈ શકે. એક લોહીના સગપણુથી અને લગ્નથી શરીર સંરક્ષણના દિવાની હોવા વિષે હું આગળ કહી ગયોછું. પણુ એક લોહીના તથા લગ્નના સગપણુથી મિલકતપરના તથા આબરૂપરના હોવા તથા જવાબદારી વિષે અત્યારસુધી કાંઈ જણાવવામાં આવેલ નથી. શરીર રક્ષણના દિવાની હોવા તથા જવાબદારીપરથી મિલકત સંબંધીના હોવા તથા જવાબદારી ઉત્પન્ન થાયછે. તેમાં મુખ્ય ગાળાપના શરીર સંરક્ષણથી ઉત્પન્ન થતા હોવા તથા જવાબદારી; ધણી ધણીઆણીના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતી હોવા તથા જવાબદારી, આના બે ભાગ છે. માળાપથી ઉત્પન્ન થતા જવાબદારીમાં કુટુંબના તમામ સંબંધીઓના મિલકતપરના હોવા તથા જવાબદારી સમાઈ જાયછે. ધણીધણીઆણીના સંબંધમાં લગ્નથી જે માણસો સાથે સંબંધ બંધાયછે તેવા તમામનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરથી હોવા તથા જવાબદારીના મોટામાં મોટા બે ભાગ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતા અને કરારથી ઉત્પન્ન થતા જે સંબંધ એક લોહીનાથી કે લગ્ન સંબંધથી નથી હોતો તે સંબંધ કરારથી બંધાય છે.

અને આ સંબંધ એક વખત ચુકરર થમા પછી તે બીજા નેટલોજ બ-
ળવાન થાય છે.

આપૂર્ણ.

માનવધર્મે શું શું કરે છે ?

(લખનાર કા. સ. સૈ. જુનાગઢ).

ભુજંગી ૧૧.

ખરો ધર્મ માનુષનો ને કહાવે,
ખરેખાત માનુષ* તે તો બતાવે;
ધરી ધર્મ ક્રૂધર્મનો કાળ લાવે,
જનો ધર્મ* તો મર્મ રૂડો બતાવે. ૧

દધને દવા દદિનાં દદ ટાળે,
બની ગદ નામદનાં નિદ ખાળે;
ધરી ધૈર્યને આર્યમાં શૈર્ય લાવે,
જનો ધર્મ તો મર્મ રૂડો બતાવે. ૨

નીતિ ન્યાય રીતી પ્રિતી બિર આણી,
વદે વીમળી મૂખથી બોધ વાણી;
સુનીતી સુધા સ્વાદ ચાર ચલાવે,
જનો ધર્મ તો મર્મ રૂડો બતાવે. ૩

જુની આર્યની રીતનો બોધ આપે,
અનીતિ અરીનાં ઉર્ધ મૂળ કાપે;
કુધારો વિદારી સુધારો સિખાવે,
જનો ધર્મ તો મર્મ રૂડો બતાવે. ૪

કહે ધર્મ નારી રૂડો મર્મ જાણી,
હઠે જ્યેષ્ઠિ હાની બને રાણિ શાણી;
દળી દુઃખને સૂખ સાગ્ર અપાવે,
જનો ધર્મ તો મર્મ રૂડો બતાવે. ૫

મૂર્તિપૂજા બાબત ચર્ચા પત્ર.

મેહરબાન માનવધર્મના અધિપતિ સાહેબ—

આપનું માર્ગ સંવત ૧૯૪૩ નું માસિક વાંચતાં તેમાં “હાલનો સુમારો” એ મથાળા નીચે લખાયેલા વિષયમાં મૂર્તિપૂજાની બાબત વાંચી જોઈ તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થતા વિચારો આપને પ્રદર્શિત કરું છું.

અગાઉ એ વિષય વાંચનારી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે લખનાર કોઈ વિદ્વાન અને ઉત્તમ વિચાર ધરાવનાર હોવો જોઈએ. તેણે આધુનિક સુધારકોને વાસ્તે અગાઉ જે લખ્યું છે તે પુખ્ત વિચારનું, ધૃષ્ટિ અને મનન કરવા યોગ્ય લખ્યું છે. પણ આ વખતે તેણે લખ્યું છે કે મુરતી પુજાનો વિષય પ્રશંસનીય છે તથા તેની જરૂરીઆતને સાર જે લખ્યું છે તે મને તો પસંદ નથી. મારું મન તો એમ છે કે એ વિષય વખોડવા જેવો છે. કારણ કે એ બાબતથી આપણે આંતરિક દેશ એક સ્થાનમાં કહેવા પ્રમાણે કાષ્ઠલોઠ્ઠેપુમૂર્તિનાં તે ખરખરા મૂર્ખ દિશાને પ્રાપ્ત થયો છે. વળી અખાએ કહ્યું છે કે “જડચૈતન્યગમેતેપૂજ, પળ, અસ્ત્રાજેઘોસે

વનતેવીસૂજ !” એ વાક્ય પ્રમાણે જડને પૂજાને અત્યંત જડ દિશાને પામ્યું છે, એવો નિઃશંક છે. તેવા વિષયની પ્રશંસા આ લખનાર કરશે એમ મેં સુદલ ધારું નહોતું. વિચારો કે જે વાત વેદ વિરૂદ્ધ, જે વાત હ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ, જે વાત નીતિ વિરૂદ્ધ, જે વાત ન્યાય અને તર્ક વિરૂદ્ધ અને જે વાત સત્ય વિરૂદ્ધ, એટલું જ નહિ પણ જે વાતમાં કોઈ સુમાર વગરનો ભેદ એટલે જોને ઠેકાણે આને પુજવું તે ઈશ્વર ચૈતન્યનો પણ ચૈતન્ય અને આ જડમાં પણ જડ તેવા પૂજનની પ્રશંસા કરવી એ વિદ્વાનોને વાસ્તે તો અપેક્ષાર્થ ઈર્ષ્ય કરનારું છે. આ વખોડવા જેવા વિષયને આ લખનારે જે ઉપેક્ષામાં રાખ્યો હોત તો કોઈ બોલવા જેવું નહોતું; કારણ કે દેશમાં એક પ્રજા મધ્ય પડેલા વિષય અને બધાનાં નદવ્યમાં ય. ઇ રહેલી વસ્તુ તે વિષે ઉપેક્ષા કરનાર સામે બોલવું નકામું છે પણ પ્રશંસા કરી અપેક્ષા દેખાડે છે તે સાર લખવાનું મન થયું.

તમારો લખનાર મુરતીમાંજ મુરતી પૂજાનું નાક કાપી લખે છે કે

“નિરાકાર એકેશ્વરની ઉપાસના કરવી એ ઉપાસનાનો ઉત્તમ પક્ષ છે” તે-
 થીજ એનાજ લખનાથી થયું કે મૂર્તિપૂજનો પક્ષ નીચછે. (કારણ કે ઉ-
 ત્તમને અભાવે જીજ્ઞે નીચજ થયો) એ ઠેકાણે અમે મુમુક્ષુજનો વિદ્વાનો-
 ને વિનંતિ કરીએ છીએ કે, હે ભૂદેવો, તમે અમને ઉત્તમપક્ષ મૂકાવી ની-
 ચ પંથમાં પ્રેરવાની પ્રેરણા કરીને તેની કાંઈ પ્રશંસા કરો છો? હવે તો
 કાંઈ કૃપાદ્રષ્ટિ રાખો. જડ, અગ્નિ અને વિદ્યાશુન્ય જનાન્યા છે તેમાંથી
 હવે તો ઉધારવા કાંઈક આગીની નજરથી જુઓ. તમારા લખનારનું લ-
 ખનું કે “સંસારમાં લુપ્થ થએલા મનુષ્યોનું ચંચળ ચિત્ત માનસિક” ઉપા-
 સનામાં લાગી રાકતું નથી માટે તેમને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા બેસવા માટે મૂર્તિ-
 પૂજની ધણી જરૂરછે! તેને અમે કરગરીએ છીએ કે, અરે નૃપી નથી
 હો, મનુષ્યોનું મન ઉપદેશક જ્યાં લખાડે ત્યાં લાગે એમ છે હો જુઓ,
 ભૂદેવોએ આગાધ શક્તિમાન પરમેશ્વર ચેતનાએને પાશુ ચેતના આપનાર
 એવાને ઠેકાણે મદા અશક્ત અને જડમાં પણ જડ જેવાં ક્ષુદ્ર પદારથમાં
 શ્રદ્ધા બેસાડી તો તેમાંએ અમે શ્રદ્ધા રાખી, વળી ભૂદેવોએ વામ માર્ગ
 જેવાં અતિ નિંદ્ય કર્મ, કે જેમાં ચેતની પૂજનાદિ પ્રકાર રજરવલા ચંડાલી-
 ની જેવી અતિ બ્રષ્ટ દેવીની પૂજા, મદ્ય પ્રાશનાદિ અતિ નીચ કામ, માંસ
 જેવા દુષ્ટ આહાર, લંગીઓ જેવી નીચમાં નીચ જાતિ સાથે પંડિત
 બોજન, છત્રાદિ હૃદય અને દૃષ્ટિથી સ્પૃષ્ટ દેખાય તેવા કામોમાં શ્રદ્ધા
 લોકોને રખાવી તો તેમાં પણ લોકોએ શ્રદ્ધા રાખી વલ્લભપંથના મહારા-
 જોનાં અતિ નિંદ્ય કર્મ જગત્ પ્રસિદ્ધ છે. જેઓ મનુષ્ય કરતાં કાંઈ પણ
 વિલક્ષણ પ્રકારના દેખાતા તથી; ખાયછે, પીએછે, * * * સંસાર કરે છે,
 રોગે પીડાય છે, આફતો માથે પડેછે; નિરવંશ જાય છે, કોરટમાં કજીઆ
 હારી જાયછે, અને નાની મોટી વએ અંતે મરેછે, તેવામાં પણ ભૂદેવોએ
 ઈશ્વર માનવા જેવી મોટામાં મોટી શ્રદ્ધા બેસાડી તોપણ ધણી મગજુત
 બેસી ગઈછે. ત્યારે હે ભૂદેવો તમે જો અરી અને ઉત્તમ વસ્તુમાં અમારી
 શ્રદ્ધા બેસાડો તો કેમ નહિ બેસે? અરે બેસશે, બેસશે, જરૂર બેસશે.
 પણ તમે ભલા યાઓ, તોજ બેસે. દેશ મુધયો ઋષિ મુની એટલે ભૂદેવોથી,
 બ્રમડયો ભૂદેવોથી અને પાણું પણ સુધરસે તમથીજ. માટે હવે પાહુ થ-
 યું. હવે તો એવી જાળવોની પ્રશંસા કરવા ઉપરથી હાય જેઓ અને ઉ-

તમ મારગમાં અમને લગાડી નીચે મારગથી ખસતા કરો.

એ ભાઈ લખે છે કે “ઈશ્વરોપાસનામાં શ્રદ્ધા એજ મુખ્ય કારણ છે.” તો શ્રદ્ધા રાખવી એ પણ ખરી વસ્તુ ઉપર રાખવામાં લાભ છે. ખોટી વસ્તુની શ્રદ્ધા શું કામ આવે? ઉપર લખેલા વામીઓની શ્રદ્ધા અને અગોરી જેવાની વિશ્વ મૂલ્ય આદિ નિંધ વસ્તુની શ્રદ્ધા કદિપણ તેઓનું તારણ કરશે? નહિજ. વળી લખે છે કે “મુરતિ પુજા દ્વારા ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાની રીત અલાવવામાં ઘણું ઉદાપણ વાપર્યું જણાય છે.” “મારી આંખે તો ઘણું નહિ પણ એક દેખાવ છે, તે એકે એ ચાલ ચલાવનારાઓએ પોતાનું પાપી પેટ ખરકે પૈસે ભરીને પોતે મહંત જની અમાનીઓમાં મોટા યર્ષ મોજ માણવા તથા પોતાના વંશ પરંપરાને તે વારસો આપવામાં ઉદાપણ કર્યું છે.

આમાં એક લાડ વેલિંગ્ટનનો દાખલો આપ્યો છે કે “તેણે કરેલાં લોકપ્રિય કામોવડે જોનારના મનપર પ્રીતિની પ્રતિમા આગાધિ તેને લાડ વેલિંગ્ટનજ પ્રતીત કરાવે છે.” એ વાત માનવા જેવી નથી. કારણ કે તે કદિ પણ ઘોડેસ્વાર બાવલું કરાવતું નથી. જે એની તવારીખથી અમલ્યો હોય તે આને જોઈને તરત કહેશે કે તે એક કાંસાનું બાવલું છે; પણ જેણે એ બાબતનું પુસ્તકમાંથી યાન મેળવેલું હશે તેજ જાણશે કે આ લોડનું બાવલું છે. અને આણે આવાં આવાં કાર્ય કરેલાં છે, તે પુરય આ આકારનો હતો. એવું જણાવતાં પણ તેને સમજી માણસો વ્યર્થ જાય એવી સામગ્રી કદિપણ ચડાવશે નહિ. ત્યારે ભૂદેવોએ બનાવેલી પૂજામાં લાખો કરોડોની સામગ્રી વ્યર્થ જઘને જડતા તો મુદલ મૂકાતી નથી. આંદી એક મોટા વિચાર કરવાનો છે, તે એ કે, મૂર્તિપૂજા પછવાડે લાખો કરોડોનો ખરચ ગટરમાં જવાએજ ખરચાએ છે, તે જો વિદ્યાવદિના કામમાં ખરચાતા હોય તો દેશની કેટલી બધી આગાહી થાય? અને જે મહા પુરોહિતે વારસે આપણને અભિમાન મનમાં માનવું જોઈએ તે ખરા રૂપમાં પ્રીતિપૂર્વક કેટલું બધું મનાય? અને તેનાં સુકાળે વાંચી હૃદયરૂઢ થવાથી આપણે કેવી બધી સુનીતિ અને પરાક્રમ કરવા પ્રયત્ન કરીએ? તેમાંનું આ પથરાએને જોઈને કાંઈની આપણે કરી રાકાએ છીએ? નહિજ. માટે હે ભૂદેવો, તમે કૃપા કરીને કરોડોની દોલત જે ધુળમાં જ-

પછે તેમજ ગયા કરવાનો બોધ ન કરતાં, તે ધન, પ્રહાર્યાદિ આશ્રમ પ-
જાવી (બોરડીંગ સ્કૂલો જેવી શાળાઓ સ્થાપન કરેલી) વિદ્યાની વૃદ્ધિ થ-
ઈને દેશી બાંધવો દેવાંશી બને, તેમ કરવાનાં કાર્યમાં તે ધન ખરચવાને
લોકોને શીખવે. આ લોકે વેલિંગ્ટનનો દાખલો કેવો હસવા સરખો છે તે
જરા જુઓ. તે જેવો હતો તેવાં આકારમાં ઉભો રાખ્યો છે તેથી જોનાર
જાણે કે લોકે વેલિંગ્ટન આવે પહેલવાન શરો હતો; પણ તમારા પૂજાવ-
નાર તો પોતાને મન માનતી મૂરતીઓ કરેછે. તેથી જોનારના મનમાં તે-
ની ખરી ખુબી કદિપણ આવતી નથી. રામ સીતાની મૂરતીઓ ઘણે ઠે-
કાણે જોશે તો જુજાખ જેવાં ઉશાં કરેલાં હોયછે, અને મોટી મોટી ખવી-
સના જેવી આંખો લગાડેલી હોય છે. તેને જોઈને જેણે રામકથા નહિ સાં-
ભળેલી હશે તે શું ધારશે? કહેશે રામ તે આવે જુજાખ હશે. પણ જે-
ણે તેનાં પરાક્રમ વાંચ્યાં હશે તેના મનમાં આવી છબીપર જ્ઞાની આવીને
તે અંતઃકરણમાં શ્રી રામચંદ્રજીની અતુલ દિવ્ય મૂર્તિ જોઈ શકશે, અને
મનમાં કહેશે કે જેણે અતુલ બળવાન રાવણનો ક્ષણમાં નારા ક્યો તે મહા-
શક્તિમાનને આવાં જુજાખ બનાવનાર મુરખ છે.

શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની કથાનું જેને જ્ઞાન નહિ હોય તે પુછી મારગની ઉ-
ત્તમ ગણાતી અંતુષ્ટા જેવી મુરતીને જોઈને તરત ધારશે કે શ્રી કૃષ્ણ તો
આવા નાના હતા કે X X X પણ જો તે પુસ્તકમાં જોશે તો તેને તેના
બળનું, અને અતુલ પ્રતાપનું જ્ઞાન થયા વગર રહેશે નહિ. માટે હે ભૂદે-
વો, હવે એવાં રમકડાં રમાડવાનો લોકોને બોધ ન કરતાં તે કામમાં હિં-
દુસ્તાનનો ખરચાતો અખુટ ખજાનો વિદ્યા વૃદ્ધિના કામમાં ખરચવા બોધ
કરે કે જેથી દેશનું, લોકોનું, તમારું અને અમારું કલ્યાણ થાય.

આ કામથી ધનનો નાશ, વિદ્યાનો નાશ, અને જ્ઞાનનો નાશ થઈને
દેશમાં કેટલા બપોં કુકર્મો પેડાં છે તે તમે સારી પેઠે જાણતા હશો. એ
કુકર્મોમાં પહેલાં તો નાશ કારક કુસંપ પેડો છે. એકની મૂર્તિને બીજી હણે
ને બીજાની ને ત્રીજી ત્રોટે. એમ ઘણાક કાંટા થતાં લોકો તેમાં વહેંચાઈ
જઈ નાનાં નાનાં ટોળાં થઈ કુસંપ કરી બેસા છે. અને તેથી દેશની દોલત
તથા રાજ્યાદિક સ્વતંત્રતા ધૂળધાણી થઈ છે. મૂર્તિ પૂજકોનાં ટોળાં એક

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ ભુ., જોઠ. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૮ મો.

દુર્લભ સતરાઈ.

(સાંધણ પદ દ્વય).

દેખો યદ સંસારમે, જો રવાઈકો તાપ;
પિતા ચદત નદિ પુત્રકો, બેટા ચદે ન બાપ;
બેટા ચદે ન બાપ, મેદિ દસયુગ નિરાની;
ધર્મ રખે સો પીર, ઓરખી રીત દિવાની;
દાખે દુર્લભદાસ, પ્રકટ દલાદલ પેખો;
દલીયુગકો, બાવ, આનિ નિઃ દ્રમસ દેખો. ૧૧
પેટ ભરાકો ખિસ્ક દે, ખિસ્ક વાકો અવતાર,
દુષ્ટ મતિ તાકી ભઈ, પશુ સમ ચલત મગાર;
પશુ સમ ચલત મગાર, નદિ સંતાન પિયારા,
લગો પેટકો ધ્યાત, નીતસે નથી નિયારા;
દાખે દુર્લભદાસ, દેખ સો ભાર મરાકો,
ચદ જગમે' દે જગ, અન્યા પેટ ભરાકો. ૧૨
આન સંપકો જો ચદે, તો ઠાકી તક જાવ,
બધા જોર જળ કલેરાકો, પેટ પૂર ક્યાં બાપ;
પેટ પૂર ક્યાં બાપ / મેદિ આદત કુત્તાકી,
વેશો દુર્જન બાવ, મલીન ભઈ બુદ્ધિ વાકી;
દાખે દુર્લભદાસ, અંત ચેકવો કંપકો,
સજ કાલીતક જાવ, આન ચદે જો સંપકો. ૧૩
લકિત સંર નિર્મલ જાવો, રામ નામકો નાવ,

મંદ ભોળિ દિલ ક્યોં ચહે. જાકો દુષ્ટ સુભાવ;
જાકો દુષ્ટ સુભાવ, કિયો દેશ આપાકો,
ફિર ક્યોં રખે દિસાખ, પરમ નગર કાપાકો;
દાખે દુર્લભદાસ, કોંન દિખાવે સુકિત ।

જો નહિ દિલ દરકાર, ક્યહું કરવાને ભકિત. ૧૪

કલમ કટારી તેજ હે, મારે શુભહિ માર,
અસિ જન્મ રૂઝત ક્યુ, યહ નહિ રૂઝન દાર;
યહ નહિ રૂઝનદાર, જન્મભર ઝેર પિંતાવે,
ગ્રેમ અંશ ક્યોં-રહે । આપકો શીર ઉડાવે !

દાખે દુર્લભદાસ, જૂટ જાત સખ ચારી;

શુભ ચલાવે માર, છુટી જો કલમ કટારી. ૧૫

કનક કસોટી અગ્નિ હે, સખ જન કરે કશૂલ,

કનક કસોટી નારિકી, મહિલા નરકા મૂલ,

મહિલા નરકા મૂલ, એક પલમે કરતી હે;

ચેહિ કસોટી તીન, બિના શકસે ઠરતી હે,

દાખે દુર્લભદાસ, એક એકનકી ચોટી;

સમજ પરેતો સમજ, તીનકી તીન કસોટી. ૧૬

નાહક બક બક ક્યોં કરે ? હકસે બાની ખોલ;

દિલકા પરદા હકબિના, બધા ચાર ક્યોં ખોલ;

બધા ચાર ક્યોં ખોલ, તોલ ખાતનકો કરલે,

બિના બજનકી બૂલ, આપકે શિરપર ધરલે;

દાખે દુર્લભદાસ, ગદ્ગલતમે મૂરખ ઠરે !

હકસે બાની ખોલ, નાહક બક બક ક્યોં કરે. ૧૭

ભરમ ખુશા જો આપકા, તો ફિર કેસા માન,

માન બિના સંસારમે, જાન ન અપની જાન;

જાન ન અપની જાન, કેકમિન જૈસા ગાના,

ભરમ રખેસો ગરમ, ઝોરજન સમજ દિવાના;

દાખે દુર્લભદાસ, ચેહિ સખખ પરિતાપકા,

બધા જગતમે ચાર, ભરમ ખુશા જો આપકા. ૧૮

ધર્મ વિચાર.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૧૦૪ થી).

સંસ્કાર કરેલી વસ્તુ ઉત્તમ કહેવાય છે. હીરા, મોતી વગેરે ઉત્તમ ચીજો તેની પ્રથમ સ્થિતિમાં સુશોભિત હોતી નથી પણ બ્યારે તેને સંસ્કૃત કરવામાં આવેછે ત્યારે તે અતિ ઉત્તમ તથા દિલ પસંદ થાયછે. એ રીતને અનુસરી આપણા આર્થ લોકોમાં સંતોષોને સંસ્કાર કરવાનો રીવાજ આપણા શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે. સંસ્કાર ન કરવાથી જોમ ધોલી મૂર્તિ પથ્થરજ રહેછે અને તેમાં કોઈ પ્રકારે ધ્વજસ્વ આવડું નથી, કારણ કે તે વેદોક્ત મંત્રથી સંસ્કૃત નથી; તેમજ ગર્ભાધાનાદિ અવશ્ય કર્તવ્ય શોડશ સંસ્કાર વેદોક્ત રીતિ પૂર્વક ન થવાથી મનુષ્યનું શરીર કેવળ અસ્થિમાં સાદિના કાચળા રૂપજ રહેછે, પણ તેમાં કોઈ જાતનો દેવી અમત્કાર ઉપજ થતો નથી, પણ ઉચ્છૃંહીન છુદ્ધિત્વ, દુરાચારીપણું, વગેરે ઘણા અનર્થ થાયછે. ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર આપણા શાસ્ત્રોમાં કેટલેક કેટલાં ૪૮, કેટલેક કેટલાં ૨૫, અને કેટલેક કેટલાં ૧૬ વર્ણવેલ છે. તેમાંના ૧૬ સંસ્કાર દાઢ કરવાનો રીવાજ આજેછે. જો કે તે પ્રમાણે દરેક સંસ્કાર જોમ થવો જોઈએ તેમ સંપૂર્ણ રીતે થતો નથી પણ ઉપવીત સંસ્કારનાં પ્રસંગમાં જોર તે સોળ સંસ્કારનું વર્ણન કરી જાયછે. એ સોળ સંસ્કાર દ્વિજાતિ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્યને મંજૂર રીતિ પ્રમાણે થવા જોઈએ અને શૂદ્રને મંત્રના ઉચ્ચાર વિના થવા જોઈએ, એમ આપણા શાસ્ત્રનું દરમાન છે. એ સઘળા સંસ્કારમાં પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર છે માટે તે વિષે પ્રથમ બોલવું આવશ્યક છે. ગર્ભાધાન સંસ્કારને પ્રથમ ગર્ભવાનું સુખ્ય કારણ એ છે કે તે વખતે જીવ અને શરીરને સંબંધ થવાની પહેલી ક્રિયા એ સંસ્કાર છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં ગર્ભાધાન સંસ્કારના પંચમ શબ્દો ઋતુદાન, નિષેક, ચતુર્થા કર્મ એ છે. સંસ્કારના ચાર પ્રકાર છે. નૈમિત્તિક, વાર્ષિક, માસિક, અને નિત્ય. તેમાં ગર્ભાધાનાદિ સોળ સંસ્કારો છે તે નૈમિત્તિક છે. અને બીજા સંસ્કારોમાં કેટલાક વાર્ષિક, કેટલાક માસિક અને કેટલાક નિત્ય છે. હવે ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારનું માંડી ઉપનયન સંસ્કાર સુધીના દર સંસ્કાર દ્વિજાતિને અવશ્ય કરવા જોઈએ

કારણ કે એ સંસ્કાર યથા વિના દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને જો એ સંસ્કાર ન યથા હોય તેની સાથે કોઈપણ જાતનો વ્યવહાર માત્ર પણ ન કરવો એમ મનુએ કહેલ છે. ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારને અંગે પ્રાજ્ઞપત્યાદિ હોમ કરવાનું કહ્યું છે તેથી તથા જાત કર્મોદિ સંસ્કારથી બેજીક તથા ગા-ભિક્તિ હોય દૂર થાય છે. બેજીક એટલે પ્રતિષિદ્ધ ઐયુનના સંકલ્પથી પોતાના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો હોય તથા ગાભિક્તિ એટલે મામા બગડેલ ગર્ભમાં રહેવાથી થએલો હોય ગર્ભાધાન જે સ્ત્રીને ઋતુપ્રાપ્ત થતું હોય તે સ્ત્રીમાં કરવું ત્યારે ઋતુ એટલે શું તેની વ્યાખ્યા આપવી આ ઠેકાણે જરૂરની છે. રજ્જેદર્શનથી માંડી સોળરાત્રી સુધીનો સ્ત્રીનો અવસ્થા વિશેષ તે ઋતુ. તે-માં પ્રથમની ચાર રાત્રી સ્ત્રી સંપર્કને માટે નિષિદ્ધ છે. કારણ કે તે વખતમાં જો ગર્ભાધાન કરવામાં આવે તો પુરુષનું આયુષ્ય, બુદ્ધિ, તેજ અને બળની હાની થાય છે, કેમકે પ્રથમની ચાર રાત્રીમાં સ્ત્રીઓના શરીરમાં એક પ્રકારની ગરમી રહેલી છે તે તનદુરસ્તીને ખસેલ પટ્ટોચાડનારી છે તથા તે રાત્રીમાં ગર્ભ સ્થિર રહેતો નથી. આ કારણેને લઈનેજ આપણો ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે કે રજ્જેદર્શનની ચાર રાત્રી સુધી સ્ત્રીનો સંપર્ક ન કરવો એટલુંજ નહિ પણ તેનું મોટું પણ ન જોવું, કેમકે સ્ત્રીના સંપર્કથી તથા તેના દર્શનથી કામોત્પત્તિ થાય છે, અને તેવા પ્રસંગમાં થએલી કામોત્પત્તિ શાન્ત થાય તો તેમાં ધણું અનર્થ થાય છે, અને એજ કારણેને લઈને કે-ટલીક ઉત્તમ વર્ણમાં રજ્જેદર્શનની ચાર રાત્રી સુધી સ્ત્રી સાસરે ન રહેતાં પીપર જઈ રહેવાનો ચાલ છે. વળી ગર્ભાધાનના કાળમાં આપણા શાસ્ત્ર-દારો લખી ગયા છે કે:—

ઋતુકાલાભિગામીત્વાત્સદારનિરતઃસદા!!

પર્વવર્જીં વ્રજેચ્ચૈનાંતદ્વતોરતિકામ્પવા ॥

અર્થ—અમાસ અને પુનમ એ પર્વ તિથિનો ત્યાગ કરીને જાદોની તિથિઓમાં પોતાનીજ સ્ત્રીમાં પ્રીતિ રાખનાર પુરુષે સંતાનની ઉત્પત્તિસાર સ્ત્રીપ્રત્યે જવું. શાસ્ત્ર દરમ્યાનેજ ઋતુના પ્રસંગમાં સ્ત્રી પ્રત્યે ન જવ્યાથી બાળ હતાનું પાપ લાગે છે કારણ તે પ્રસંગમાં સ્ત્રી પ્રતિ જવામાં આવેતો બાળકની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેમ ન કરવામાં આવે તો સ્વાભાવિક વેગ

વડે થતું બાળક અટકે છે. માટે થતું બાળક અટકાવવું એ બાળહત્યા બરાબર છે.

વળી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ॥ ऋतौ भार्यामुपैयात् ॥ ઉપર જતાવે-
લ ઋતુના પ્રસંગમાંજ બાંધી પ્રત્યે જવું. એ વાક્યમાં ઋતુ એ શબ્દ
નાખેલ છે તેથી ઋતુના નિષિદ્ધ દિવસો સિવાયના ઋતુકાળમાં સ્ત્રીપ્રત્યે અ-
ભિગમન કરવું પણ તે સિવાયના વખતમાં નહિ. વળી તે વાક્યમાં બાંધી
એ શબ્દ નાખેલ છે, અને બાંધી એ શબ્દ પોતાની પરણેલી સ્ત્રી કહેવા-
વાળો છે તેથી પરદારનો પણ નિષેદ્ધ થઈ જાય છે. ઋતુકાળમાં ગર્ભાધાન
કરવું એમ આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ત્યારે આપણા દેશમાં ઋતુ ક્યારે
પ્રાપ્ત થાય છે તેનો વિચાર કરતાં સ્ત્રીને બારમા વર્ષ પછી ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે
અને ક્યારે બારમા વર્ષ પછી ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે પહેલાં લગ્ન ક-
રવાં જોઈએ અને તેમ થાય તો હાલના સુધરેલા લોકો જે બાળલગ્નને મિ-
ત્તારે છે તે થવાનો સંભવ છે, માટે બાળલગ્ન શાસ્ત્રોક્ત છે કે નહિ તે વિશે
બોધવાનો હવે પ્રસંગ મળ્યો છે.

મૂર્તિપૂજા બાબત ચર્ચા પત્ર.

(સાંધળુ પૃષ્ઠ ૧૧૨ થી).

ખીજની મૂર્તિની નિંદા કરી ખીજનીને હલકી પાડી પોતાનીને ઉચી ક-
રાવે છે. તમારો લખનાર લખે છે કે “શિવની મૂર્તિને લિંગ કહે છે તેને માટે
કેટલાક મૂર્ખ લોકો એવી કલ્પના કરે છે કે એ મહાદેવતું ઉપસ્થેદ્રિય હ-
શે.” એ બાબતમાં થોડું શાસ્ત્રાર્થ કરેલું છે પણ જો આ નીચે લખેલી
પુષ્ટિ મારગમાં ચાલવી વાત સાંભળી હોય તે આ મહાદેવતું ઉપસ્થેદ્રિય
માને કે તમારા શાસ્ત્રાર્થને ઘોઈ પીએ.

× × × × × × ×

કેટલાક નજીવા દાખલા આપી તમારો લખનાર લખે છે કે “મૂર્તિપૂ-
જા લોકોને સન્માર્ગે દોરનાર અને દુષ્કર્મમાં શ્રદ્ધા રખાયનાર પ્રબળ સાધ-
ન છે.” ધૂળ છે ધૂળ. જો એમ હોય તો વિદ્વાનો આમ કહેત ક?

ઉત્તમાસહજાવસ્થામધ્યમાધ્યાનધારણા ॥

અધમાર્તીર્યયાત્રાચમૂર્તિપૂજાધમાધમા ।

હવે તમારો લખનાર કહેછે કે પ્રણવ સાધના છે અને એ પડિત કહેછે કે જે અધમમાં અધમ સાધન છે ત્યારે ખરું શું માનવું. તેનો વિચાર કરો. મૂર્તિપૂજામાં રોકાએલા કરોડો માણસ પૈકી આજસુધી કોઈ જાની યઈ તારણ પામ્યું હોય એમ દેખાતું નથી. પણ અનીતિવાન તો મોટો ભાગ યહ ગયો છે, તે આપણે શુદ્ધ નજરથી જોઈએ તો દેખી શકીએ છીએ. વળી ઋષિ મુનીઓ પણ ખુદ કહેછે કે વસ્તુ હોય એક ને તેને ખીલ માની લેવી એનું નામજ અવિદ્યાંધકાર કહેવાય છે. જુઓ ન્યાયનું એક મૂત્ર.

॥ નવેત્તિઅનયાયથાર્યાનૃપદાર્યાનૃસાઅવિદ્યા ॥

જે જેવું પદાર્થ હોય તેને તેવું ન જાણવું એ અવિદ્યા, અને અજ્ઞાન, જમ તથા અવિદેક પણ એજ કહેવાય છે. વળી પાર્તાજી મહામુનીએ યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે અનિસાશુચિઃદુઃસ્વાનાત્મમુનિસશુચિઃ સુસ્વાત્મસ્વાતિરવિદ્યા ॥ એટલે અનિત્ય અશુભી દુઃખ અને અનાત્મા એ જોવા છે તેવા ન જાણતાં તેમાં નિત્ય શુભી સુખ અને આત્મા પ્રુદ્ધિ રાખવી એનું નામ અવિદ્યા તો હે ભૂદેવો આપે અવિદ્યાંધકારમાં બહુ દિ રોક્યા; હજીપણ તેમાંજ કાં રજાવા પ્રયત્ન કરોછો? ચારે હવે તો સત્ય વિદ્યાનો ગોધ કરો. અવિદ્યાંધકારથી કેટલા બધા જીવો આ નીચે લગેલી ભગવત વાણી પ્રગણે અધોગતિને પામ્યા હશે! ને હજી કેટલાને તે ગતિ પ્રમાડવા મરજી છે? યજુર્વેદની સંહિતામાં કહ્યું છે કે:—

અધ્યન્તમઃ પ્રવિશન્તિયેવિદ્યામુપાસતે ॥

તતોભૂયઃશ્વતેતમોયનવિદ્યાપારતાઃ ॥ ૧ ॥

તાત્પર્ય— જે પુરુષ અવિદ્યામાં દ્રશ્ય છે તે અત્યંત અધકાર અર્થાત્ જન્મ મરણ, હર્ષ અને શોકદિક દુઃખ સાગરમાં પડ્યા રહેછે એમાંથી જુદા નથી થઈ શકતા, અને પાછું પણ તેને તેમાંથી નીકળવું બહુ ઠંઠણ પડેછે એ બધી હવેતો બચાવો મહારાજ એમ બેઉ કર જોડી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

મંદિરોમાં જગાડો અને વ્યભિચાર થાયછે, તે-વાતતો તમારો લખ-
નાર પોતે પણ કચુલ કરેછે, પણ લખેછે કે “તેમાં સુધારો કરવાની જગા
પુષ્કળ છે.” એતો એ બાઈના મનના તરંગછે. જે વાતના પેટામાં કુમર,
કેશ, જુહાણું, ઠગાર્થ, વ્યભિચારપણું, નારિતકપણું, ઇત્યાદિ રહેલું છે, તો
તેમાં વળી સુધારા થતા દશે? લક્ષા કહોતો પથરમાં ઇશ્વરબાવ લગાડવા
સાર કેટલાં જુદાં પુરસ્ક લખવાં પડ્યાં દશે? કેટલા ગપોડા મારીને તેનો
મહિમા વધારવાની યુક્તિઓ (ખોટી યુક્તિઓ) કરવી પડે છે. તે પથર
લાકડા, ખીતળ, આદિનાં કદિ નહિ મનાય એવા જુદા ચમત્કારનાં કેટલાં
બધાં વરણન થાયછે? કે જે વાત સાંભળી x x x એવી વાતો લોકોને
સમજાયે છે. ત્યારે એ બધું શું કહેવાય? ઉત્તમ માર્ગ કે? એ વિષયમો-
તેજ એવો જગાડારૂ છે તે છતાં પણ એનો પેટા સુધારો એ બાઈ કરવા
ધારેછે તે સુધારો પણ ક્યારે થાય કે તેઓ અનુભવપૂર્ણ નિદ્રામાં સુતરતા
હોય તો થાય; પણ જગતાં મૂર્તરતો હોયતો તેના કદી સુધારા થતા
દશે? મુઠેમાં પુષ્ટિ માર્ગના આચાર્યોને વૈષ્ણવોએ સ્ત્રી પુરૂષોને જુદા દ-
રશન કરવા સાર બહુ વિનંત્યા, મહાજનો ભેગા થઈ બદોબસત કરવા તજ-
વીજો કરી અને છેલ્લે જરા દબાણ કરવાની યુક્તિ કરીને પણ સમજાવ્યા
પણ તેઓએ કાંઈ કીધું નહિ. અંતે તેમાંથી કેટલાક ઠંટાળીને બહાર પડ્યા,
તે કચુલ કર્યું. પણ સ્ત્રીપુરૂષોની ‘ગચડાબીચડી બંધ ન કરી (ખીછ અને-
તી તો કારે રહી) અરે કરે કેમ? એમ યાયતો કેટલાંક પેટા ધૂરી જાય અને
અચાનોમાં સંશય યદને કાંઈ જાન આવી જાય તો બધું ધર જતું રહે.
એ લોકો જે કરેછે તે કાંઈ લોકોના જ્ઞાન સાર કરેછે? તેને તો પોતાની પ્રા-
પ્તિને સુખસાર કરવું છે. માટે બાઈ સાહેબ, આવો સુધારો કરવાનો પ્રેમ
મુઠી દઇ અનીતિ આદિ દુષ્ટ કર્મ જ્યાંથી જન્મ પામેછે તેવાં સ્થલોનાં મૂલ
કાપવામાં પ્રેમ ધરી કટીબદ્ધ થાઓ અને છેલ્લે (સુધારાના-વિષયમાં) જે લ-
ખ્યું છે કે “ચાર આશ્રમ અને વર્ણ વ્યવસ્થાની જુની રીતથી આપણે
અજાતા ગયા તેમ તેમ કેટલોક જગાડો દાખલ થવા માંડ્યો.” તો તે જ-
ગાડાને કદાહીને વર્ણ વ્યવસ્થા સરખી થાય અને આશ્રમ પાછાં વ્યવસ્થિત
થાશે એવી તજવીજ કરો અને દેશને તારો.

હા, એક સ્વદેશ હિતચક્ર

ઉપરના ચર્ચાપત્રમાં કેટલાક બિર્લાસ રાખેલા હતા તે મૂકી દેવામાં આવ્યા છે, તેમજ ઘણી જગ્યાએ અમુક લખાણ હોવાથી તેમાં યોગ્ય સુધારો કરી દાખલ કરેલ છે.

ન્યાય.

(સાંધણ તથા ૧૦૮ થી).

સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતી જવાબદારી અને હકોની ખામતમાં હાલના ચાલતા કાયદાઓમાં સામાન્ય રીતે સુચવેલું છે. સંદર્ભ જવાબદારી અને હકોમાંના માળાપ અને લગ્ન સંબંધથી ઉત્પન્ન થએલા પ્રગતિ પરસ્પરના હકો તથા જવાબદારી વિષે પ્રથમ બોલવું શરૂ કરીએ. આ હકો અને જવાબદારીના મુખ્ય ભાગ દેશ રીવાજ, વર્ણ રીવાજ, યાત્રિ રીવાજ, કુળરીવાજ, અને કુલ રીવાજપરથી હાલમાં હાલ દરજ્જાની કોઈ કરેક ફેસલામાંથી નીકળતા કાયદાના નિયમો ઉપર રાખેલ છે. સ્ત્રીપુરુષનું જોડાણ એ વાત જો કે હાલના કાયદા પ્રમાણે અને કુદરતના નિયમ પ્રમાણે કંઈક સરખી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ તોપણ તે વાત હાલના કાયદામાં પણ ઘોડે બાજે જુના વખતથી ચાલતા નિયમને અનુસરી ઢીલી મૂકેલી છે. એટલે કે આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે દરેક કસરમાં બંને પક્ષકારની સંમતિ હોવી જોઈએ. પરંતુ બાળપણમાં લગ્ન સંબંધ થવાથી ખંડ પક્ષકારોની અગત્ય અવસ્થા હોવાને લીધે ફક્ત આ પક્ષકારોનાં માળાપ અથવા ખીજ કોઈ સગાંની સંમતિથી લગ્નનો કરાર થાય છે, જેને કરાર નામ આપવું ઉચિત નથી. તે કરાર કુદરતના નિયમાનુસાર નિરર્થક ગણાવે જોઈએ. કરાર આકટની કલમ ૨૫ પ્રમાણે હાલમાં પણ પુખ્ત ઉમરના સપ્તસોનાં લગ્નમાં હરકત કરનારી કણસાયત નિરર્થક થાય છે તોપણ સગીર વયના સપ્તસોને માટે તેવીજ રીતે કહેલ કરાર કાયદેસર ગણેલો છે.

હિંદુ સાંજના જુદા જુદા ઋષિઓના મત પ્રમાણે સ્ત્રીનું લગ્ન સગીર વયની અંદરજ કરવું જોઈએ અને તે તેણીનાં માળાપ અગર ખીજ સગાં કરી શકે એવો હુકમ ફરમાવેલો છે. હિંદુસાંજ પ્રમાણે સ્ત્રીને સગીર પુખ્ત, અને વૃદ્ધ એ ત્રણે અવસ્થામાં કેવળ પરતંત્ર માનેલી છે એટલે કે

તે તેણીના અનુક્રમવાર ચનાર વાકીનો હુકમ પ્રમાણે વર્તવાને જવાબદાર છે. હિંદુ સિવાય આવી રીતનો કુદરતના નિયમથી હલકો સિદ્ધાંત ખીજ કોઈ પણ પ્રજામાંના ન્યાયવેત્તાઓએ મંદણ કરેલો નથી. લગ્નનો કરાર કે જેના ઉપર દરેક સમ્પત્તિ આખી હાંદગીના સુખ દુઃખનો આધાર છે તે.

અધિક.

સોનામુખી.

સોનામુખીનાં ઝાઝ ખરડામાં ધણું યાય છે. ઔષધમાં તેનાં પાન વપરાય છે. તેનાં પાન આપણી બગરમાં એટલાં તો સાધારણ છે કે તેનું વર્ણન આપી ખાલી જગા રોકવાની અત્યંતતા નથી.

ગુણ. ૧ સારક, ૨ શોષક, ૩ ત્વદોષહર.

સોનામુખી રેચક તરીકે અપાય છે. તે ઘણો હલકો જુલાખ છે, તેથી ફક્ત એક કે બે દસ્ત સાફ આવે છે ને બીજા બારે જુલાખની પેટ તે શરીરને બહુ નુકશાન કરતો નથી. સંરીરમાં ધાતુ, ઉપધાતુ, તથા રસ વગેરેના જે કાંઈ બગડેલા દોષો ભરાઈ રહેલા હોય છે તેને તે દહાડી નાંખે છે, જેથી શરીરનું શોધન યાય છે. આવી રીતે તે પિત્તને કમતી કરે છે, ને નિરંતર સોનામુખીનું સેવન કરવાથી ખોટી ગરમીનો નાશ યાય છે. તેથી જીર્ણ જ્વરમાં કેટલીક વખતે ફાયદો યાય છે. સાધારણ રીતે જ્યારે ધણું વખત સુધી ઉઠીએ તાવ આવે છે, તથા શરીર વખતો વખત તમ થઈ આવે છે, ત્યારે સોનામુખીના બે ચાર રેચથી સારો ફાયદો યાય છે. જે જે જ્વરમાં પિત્તાધિમ્ય હોય છે, ત્યાં સોનામુખી ફાયદો કરે છે. અછર્ણ, અગર પેટની અંદરના કેટલાક દોષની અંદર જ્યારે ઝીણો ઝીણો તાવ રહે છે, ત્યારે સોનામુખી આપવી યોગ્ય છે. સોનામુખી તેના શોષક ગુણને લીધે મગજ પર ચડી ગયેલી ગરમીને શાન્ત કરે છે. જીર્ણ સંધિવા, જીર્ણ કઠિગ્રહ, સાધારણ રીતે શરીરની અંદર રહેલી બેચેની, ખોટો અજીર્ણનો જાવ, તથા પેટનું કંકણ રહેવું, અગર પેટની અંદરના કેટલાક ગુદમરોગની અંદર પણ સોનામુખી ફાયદો કરતો છે. આ બધા દરદોમાં ધણું કરીને ધાતુ ઉપધાતુની વિરૂપિની સાથે પિત્તનો પ્રકોપ યાય છે જેને સોનામુખી સુધારે છે.

૧ રેચક, ૨ સાફ કરનાર, ૩ આમડિનો રોગ મટાડનાર.

જીભે ત્વક્ષોપ જેવો કે ખાસ, ખરજ, લુખસ, ખુરટ, વિચરિંકા, સિ-
તપિત્ત, દહુ, વાતરક્ત વિગેરે દરદોમાં સોનામુખીનો રંગ આપવાની અવ-
શ્ય જરૂર છે, આમાંના કેટલાક સખ્ત અને વધી ગયેલા ત્વક્ષોપ ઉપર
હમેશાં રાત્રે સોનામુખીની ફાટી લેવાનો રીવાજ ચાલે છે. ઘણુંકરીને જ-
ઘા ત્વક્ષોપો પિત્તના પ્રકોપથી ચાપછે, અને પાછળથી ખીજા પ્રકોપ પણ
તેની સાથે મળેછે, તોપણ તે સરવેનું મૂળ કારણ પિત્તનો પ્રકોપ હોવાથી
સોનામુખી તેનું શમન કરેછે. કેટલાક લોકો આવા ત્વક્ષોપની અંદર લારે
જીલાબ લે છે, પણ તેથી સોનામુખીના જેવો ફાયદો થતો નથી, ને ઉલ-
ટી શરીરની ખુવારી અને ક્ષિણુતા થાયછે. સોનામુખી લેવાથી ત્વક્ષોપનું
ધીરે ધીરે શમન થાયછે, ને જેમ જીર્ણ ત્વક્ષોપ, તેમ સોનામુખી ઉપ-
યોગી થઈ પડેછે, કુદરતમાં ખીજા ત્વક્ષોપની અંદર સોનામુખી ઘણી ઉ-
પયોગી છે, ને ત્વક્ષોપની અંદર સોનામુખીના જેવી ઉપયોગી ચીજો ખી-
જી ઘણીજ થોડી મળી આપશે. ઉદરનું ઝેર, અને ખીજા કેટલાક ગરમી-
ના વિકારોથી શરીરનું રૂપ એવું તો ખરાબ થઈ જાયછે કે તેથી વાત-
રક્તને બદલે તેનો બૂલાવો થાયછે. હાથ પગનાં તળાંમાં દાહ થાયછે, ત-
થા આંગળી, પોચાં, નાક, કાનની ખુટ, તથા શરીરના કેટલાક જુદા જુ-
દા ભાગોમાં રાતાં ચાકાં ચર્મ આવેછે, ને સ્વજ માલમ પડેછે. કેટલેક કેકા-
છે કઠણ રાત્રા રંગની ગાંડુ હોયછે, ને જયો દેખાવ ગંઠીઆ વાતરક્તના
જેવો લાગેછે, ને વાતરક્તની પેઠે સખ્ત દાહ શિયાળામાં શાન્ત રહી ઉ-
નાળામાં દરદીને ઘણેજ અકળાવેછે. આવા દરદોની અંદર સોનામુખીનો શા-
ન્ત ઉપયોગ ધીરે ધીરે ફાયદો કરેછે. બેથી પાંચ વર્ષનો આવો ત્વક્ષોપ
તેથી બેસી જાયછે. જે કે આ દરદ વાતરક્ત ન હોય તોપણ અમારી એ-
ટલી તો ખાત્રી છે કે વાતરક્તની શરૂઆતમાં જે દરદી સોનામુખીનું સે-
વન કરે તો વાતરક્ત વધવા ન પામે, અગર તેનો વધારો બેહદ ધીરે થ-
ઈ જાય. સોનામુખી આવી રીતે પોતાની અસર ખતાવે તેટલા માટે તેનો
ઉપયોગ ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહીના સુધી કરવો જોઈએ ત્યારેજ તેનો
ફાયદો દેખાય છે, પણ તેનો સંપૂર્ણ ફાયદો લેવાને માટે તે ઓછામાં ઓ-
છું એક વરસ અગર જે વરસ સુધી તેનો ઉપયોગ જારી રાખવો જોઈએ.

ખનાવટ—પવિત્રચૂર્ણ—સોનામુખીનાં પાંદડાં લઈ તેને સાફ કરી તેમાંથી હાંડલા બિગેરે ખીંતે કચરો કાઢી નાંખી એક કોરા માટીના દા-
મમાં ગોમુત્રની અંદર ખુક રાત્રે ભરવાં. સવારે તેમાંથી તે પાન કાઢીને
સૂકવી નાંખવાં. રાત્રે પાછા ગોમુત્રમાં તેજ રીતે પલાળવાં, ને પાછા દિ-
વસનાં સૂકવવાં. આમ દસ દિવસ સુધી કરવું; છેલ્લે દિવસે સકાશ્વા પ-
છી તેવું બારીક વજ્રેમાળ ચૂર્ણ કરવું. ચૂર્ણ રાત્રે સુતી વખતે ગરમ પા-
ણીથી લેવું. માત્ર ૧થી ૨ બે તોલા આથી શરૂઆતમાં બે ત્રણ દસ્તા
લાગરો, પણ પાછળથી એક દસ્તા સાફ ઉતરશે, તેથી શરીરની વિકૃતી દૂર
થશે, જે જે ત્વકદોષ વૈદ્યોઃકટકસાધ્ય^૨ ગણે છે તેને આ પવિત્રચૂર્ણ ધણે
ફાયદો કરેછે. આ ચૂર્ણ અમે ધણું વાપરી જોયું છે, ને તેના અમૂલ્ય ફા-
યદાથીજ “પવિત્રચૂર્ણ” એવું નામ આપ્યું છે, કેટલાક લોકો સોનામુ-
ખીને સાદી ખાંડી ગરમ પાણીથી લેછે અગર સોનામુખીને નાગરવેલના
પાનમાં આવી જાયછે, તોપણ પવિત્રચૂર્ણના જેવો ફાયદો તેનાથી થતો ન-
થી. સોનામુખી વાપરવાનો ઉત્તમ સતો પવિત્રચૂર્ણ છે, તેથી પેટની અ-
દર ખીંસકાત સુધી થતી નથી.

પેટની અંદર જીવડા પડ્યા હોય તેને તે દલાડી નાખેછે તથા હર-
સ થવાને માટે લોહીતો જમાવ સફરાના હેઠલા ભાગમાં થયો હોય તો તે-
ને પણ દૂર કરેછે.

ડાક્ટર વીરજી ત્રીણા રાવળ,

એલ. એમ. એન્ડ. એસ.

કપૂર.

ગુણ—જિષ્ણુ, રવેદક્ષ^૨ અને સ્નાયુશૈથિલ્ય કૃત.

ઉપયોગ—જ્યારે તાવ અથવા જિતાર બંધો હોયછે, ત્યારે રવેદક્ષ દવા-
ની સાથે કપૂર આપવામાં આવેછે અગર સખ્ત તાવને લીધે શરીર જ્યા-
રે ફીણ થાયછે ત્યારે કપૂર આપવાથી ચેતન્ય વધેછે, ને સુરતી દૂર થા-
યછે. જ્યારે, અગર બીજા રોગની અંદર ત્રિદોષ અવસ્થામાં દરદી જ્યારે
બધ્ધા કરેછે ત્યારે કપૂર દરદીને મંદ અને શાન્ત કરી ફાયદો દેખાડે છે;

૧ મુશ્કેલીથી મટે એવા. ૨ પરસેવો આણનાર.

અને નો બેભાન અવસ્થામાં પડી ગબ્બમણા કરતો હોય તો તેની ઉપ્પુ અસર પ્રદિત્ત થઇ દરદીને વધારે હુશીઆર કરેછે. કંપૂર ધણું કરીને યોગ-વાહી તરીકે વપરાય છે. સૂતિકાબ્ધરમાં પણ તે તેજસ્વી રીતે કામ લાગેછે.

કોલેરાની બેભાન અવસ્થામાં કંપૂર ઘણો ઉત્તમ છે. તેથી યંત્રું પડી ગયેલું શરીર ગરમ થાયછે. હાથ પગમાં ઉપ્પુતા આવેછે, નો કંપૂર કોલેરાની શરૂઆતથીજ આપવામાં આવ્યું હોય તો તેથી ઝાડો ને ઉલટી બંધ થાયછે, ને ગોઠલી ચડતી આટકેછે. કોલેરાના દરદીને આગમચેતી તરીકે કેટલાક લોકો કંપૂરનો ઉપયોગ કરવા બલામણુ કરેછે. કેટલાક કોલેરાના વખતમાં ગળવામાં કંપૂર રાખેછે, કેટલાક રાત્રે સૂતી વખતે પથારીમાં કંપૂર વેરેછે, ને કેટલાક યરમાં કંપૂર બાળેછે કેટલાક લોકો કંપૂરનું પાણી કરીને પણ પીએછે. કંપૂરનું તેજ, ચોપડવાથી ગોઠેલી બંધ થાયછે. કોલેરામાં ધણું કરીને હવાની અંદર ઝેરી જંતુઓ રૂપા કરેછે. અને કંપૂર આવા કીડાનો નાશ કરેછે. જેથી કોલેરામાં તેનો આટલો બધો ઉપયોગ કરવામાં આવેછે.

ગગનના કેટલાક બાધિમાં કંપૂર અપાયછે. ઉન્માદ, આંમકી, તથા બેચેતાણુમાં આપવાથી મગજ શાન્ત થાયછે. આવા વાત બાધિમાં ખીછ શરીરને શાન્ત કરનારી દવા સાથે કંપૂર આપવું યોગ્ય છે; તેમજ તેમાં કંપૂરની ઘણી મોટી માત્રાઓ વપરાય છે. નો થોડી માત્રાથી કંપૂર વપરાય તો દરદીને ઉઘટો વધારે જીરસો આવેછે, માટે ઉન્માદ રોગની અંદર કંપૂરની મોટી માત્રા વાપરવી જોઈએ. વાલ, વાલ કંપૂર દિવસમાં ત્રણ અંગરૂઆર વખત અવશ્ય વાપરવું જોઈએ.—

દમ, ઉધરસ, સસણી, મોટી ઉધરસ, અને ખીજ કેટલાક શ્વાસ નળીકાના રોગોની અંદર કંપૂર ઘણા ફાયદો કરેછે. તે કદ શામક દવા ગણાયછે. ઠાણી ઉધરસને તે બેસાડે છે. ઈમેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે જે જે દવાઓની મેળવણી ઉધરસને માટે કરવામાં આવેછે તેમાં ધણું કરી કંપૂરનું પાણી વપરાય છે.

સંપ્રત્યુત્પત્તિ કર્મ અવસથના રોગોમાં કંપૂર ઘણો ફાયદો કરેછે. ખીડિતાતંવમાં અગર ગર્ભારાવમાં તેમજ ગર્ભ પિંડમાં કાંઈ ફેરફારને લીધે તે

અવધઅગાં અગર તેની આસપાસના જાગમાં બે થઈ નીકળતું હોયતો પીત્ત પીડા શામક પદાર્થોની સાથે કપૂર આપવાથી ફાયદો થાયછે તેમજ કપૂરનું તેલ કમર અને પીડ ઉપર ચોપડવાથી પણ તેવીજ અસર થાય છે, ગર્ભાણી સ્ત્રીને સાતમે અગર આઠમે મહિને કમરમાં પીડા યતી હોય તો કપૂર ઉપયોગી છે. આવા દરદોમાં કપૂર તથા શેકેલી જાંગતું સંભાગ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી પાત્ર અગર બે. પાલ ચૂર્ણ લીધું હોયતો તે ફાયદો કરે છે. કપૂર સ્ત્રી પુરુષોની કામાન્ધ પ્રેરણાને મંદ કરેછે, તે તેનો બુરસો લેલકો કરી નાખેછે. પ્રમેહને લીધે બ્યારે ઈંદ્રી વાંકી વળી ગયેલ હોયછે ને જાગૃત યતી વખતે ઈંદ્રીમાં સખ્ત પીડા થાયછે ત્યારે અરધી રતી અશીણુ અને બે રતી કપૂરની ગોળા કરી તેથી બે ત્રણ ગોળા દિવસમાં આપવાથી સારો ફાયદો માલમ પડેછે. વીર્યસ્રાવના દરદમાં કપૂર પ્રચર્ય છે. બ્યારે ઈંદ્રી જાગૃત થઈ એકદમ વીર્યસ્રાવ થઈ જાયછે ત્યારે એક વાલ કપૂર એક રતી અશીણુની સાથે દિવસમાં બે ત્રણ વખતમાં થઈ લઈ જવાથી વીર્યસ્રાવ યતો અટકે છે. વીર્યસ્રાવના દરદની અંદર કપૂરની અસર જણાય તેટલા માટે તેને મહિનો, પંદર દિવસ સુધી ખાવાની જરૂર છે.

ઝેર કાચકાંતું ચૂર્ણ બે વધારે ખવાઈ ગયું હોય ને તેથી કાંઈ ઝેરનાં ચિન્હ યતાં હોય તો તેમાં કપૂર આપવું ચોગ્ય છે.

કપૂર જેમ ખવરાવવાથી સારા ફાયદા કરેછે તેમજ બહાર લગાડવામાં પણ તેની અસર તેવીજ છે. સંધિવા, ચર્કા, કટિશળ, તથા કળતર વિગેરેમાં કપૂરનું તેલ ચોળવા અપાયછે. જાડાં પડ્યાં હોય ત્યારે કપૂરને દ્રાક્ષાસંધમાં મેળવી ઘાઈ સાઈ રાખવાથી બાહું તરત રૂઝાય છે. દાદર, ખરજતું તથા પીત્ત ત્વક દોષમાં બ્યારે ઘણી ચેળ આવતી હોયછે ત્યારે તેને લાગુ યડતા મલમમાં કપૂર મેળવવામાં આવેછે. કપૂરનું નાશક છે. ખરાબ ગંદી જગામાં કપૂર બાળવાથી તેની હવા સ્વચ્છ થાયછે. ને તેથી સાધારણ રીતે કપૂરની આરતી જીતારવાને આલ પ્રસયો હોય એમ લાગે છે. ધારામાં ક્યાંય જીવડા પડ્યા હોય તો તે ઉપર ખાંડ અને કપૂર નાંખવામાં આવેછે. મોટા જીવડાઓ કાંઈ કપૂરથી મરતા નથી માટે તેને ઝીમટા વડે ઉપાડી લેવા તથા તેનાં બારીક ઈંડાના નાશને માટે કપૂર વાપરવું.

દાંતને લગાડવાના મંજુરમાં કપૂર આવેછે. અને તે મોઢાની દુર્ગંધી ને દૂર કરેછે તથા સડેલું અનાજ દાંત વચ્ચે બરાબ રહીને બારીક જાંતુઓ ઉત્પન્ન કરે જેથી દાંત રક્તે રક્તે ખવાઈ જાયછે, તેવા જાંતુઓનો કપૂર નાશ કરે છે.

કપાળછત્રીમાં કપૂર ધણું ક્ષમ કરેછે. તેને માટે એમ માનવામાં આવે છે કે તેની અંદર કોઈ જાતનો બારીક જાંતુ હોયછે જેનો નાશ કપૂરનું દીપ્ત ધણી ત્વરાથી કરેછે.

કપૂર આંખના રોગની અંદર એક ઉત્તમ દવા છે તેથી આંખની ગરમી શાન્ત થાયછે, તથા આંખને થંડક વળેછે. આંખે આવતી આંખમાં તે ફાયરો કરેછે, તથા દ્રષ્ટિને મજબૂત કરેછે. દેડલાક અજીન તથા મુઝાની અંદર કપૂર નખાયછે. કપૂરની સાથે લીલી ધ્રો, ચણકબાળ, અને એકઝી નાંખી તેનાં પુત્ર પાડવામાં આવેછે, જેને બીમસેની કપૂર એવું કહેછે. આ બીમસેની કપૂર આંખના રોગમાં અત્યુત્તમ દવા છે.

અકરર ધીરછ ઝીણા રાવળ.

એન્. એગ. એન્ડ એસ.

શીતોદક.

(સાંધણ પાતું ૭૯ થી.)

તાવમાં, તેમજ દેડલી જાતના સજ્જરસજ્જિયાતની અંદર હરદીનાં કપાળ ઉપર જરૂરી જરેજ રજ્જરની કોથળી મુકાયથી સારો ફાયદો થાયછે. એકસોચાર, પાંચ ને છઠીમી મુધી ગરમી ચડીછે એવું ગરમી માપક યંત્ર દરશાવી આપે ત્યારે આ પ્રમાણે ટાલો ઉપચાર કરવાનો રીવાજ ચાલેછે. આમ કરતાં એકમો ડીઝીમુધી ઉત્તરે ત્યારે ટાલો ઉપચાર બંધ કરવો. સો નીચે ગરમી ગયા પછી જે વધારે જરૂરી રાખવામાં આવે તો તે તુરજાન કારકછે. ત્યારે સખત તૂપા લાગે ત્યારે જેમ વધારે થંડુ પાણી તેમ થોડા પાણીથી તૂપા છીપેછે. કેટલીક વખત જ્વરની સખત તૂપા છીપાવવા ને વાસ્તે બરફના કકા મુસવા માટે અપાયછે. ત્વહોયમાં ત્યારે બહુજ મેગ આવેછે ત્યારે ટાકાં પાણીનાં પોતાં મુકાયથી ફાયદો થાયછે. કખતની સખત અસજ્જ બજતરામાં ટાકાં પાણીના પોતાં મુકા કહેતાંછે.

જ્યારે કોઈપણ જગ્યાએથી લોહી નીકળે છે ત્યારે થંડા પાણીની યોજના પ્રશસ્ત છે. નાકમાંથી નસકેરી પુટ્યા પછી, અગર દાંત પડ્યા પછી, અગર કોઈપણ ભાગ કાપાને. લીધે જ્યારે લોહી નીકળે છે ત્યારે ટાઢુ પાણી છાંટવાથી તે બંધ થાય છે; તેટલા માટે નાકમાં તેની પીચકારી મારવામાં આવે છે. તેમજ દાંત ઉખેડ્યા પછી થંડા પાણીના કોમળા કરવા સીવાજ આવે છે. થંડુ પાણી રક્તસ્તંભક તરીકે એક અકસીર ઉપાય છે. ગમે તેવો સખત તરવારનો ધા લાગ્યો હોય અગર ખીજા કોઈ પણ કારણથી લોહી નીકળતું હોય ત્યારે થંડા પાણીના પાટો બાંધવો એ એક ઉત્તમ ઉપાય છે. મોટી કાપકૂપ કર્યા પછી ડાકટરો પણ ઠંડા પાણીના પાટા બાંધાવે છે. કાપકૂપ કરતાં જે બારીક નસોનું છેદન થયું હોય તેના મુખને તે સંકોચ કરે છે. તથા કપાએલા મુખ તરફ આવતા લોહીને તે ધટ કરે છે, જેથી વધારે લોહી બહાર નીકળવા માગતું નથી. (કોઈપણ મોટી ઘોરી નસ કપાયા વગર). ખીજા નાની નસો કપાયાથી તેમજ ઘણા મિસ્તારવાળા ભાગમાં ઇજા થવાથી ગમે તેવો સખત રક્તસ્ત્રાવ થતો હોય તોપણ ઠંડું પાણી તેને અટકાવે છે. આવી રીતે જખમ ઉપર થંડુ પાણી એક બે દિવસ સિયવું પડે છે, અગર લાકડાની ઘોડી કરી તેમાં ગળતી બાંધી જખમ ઉપર પાણી ટપકવા દેવાની અવસ્ય જરૂર પડે છે. આથી દરદીને ઠંડુ અડશે એવી ધાસ્તી કોઈપણ વૈદ્યે સાખવી નહિ, કારણ કે થંડુ પાણી જોકે સ્પર્શી શીતળ છે તોપણ શરીરની અંદરની ગરમીને તે જાગ્રત કરે છે. જણવા પછી જ્યારે ઘણો બયંકર રક્તસ્ત્રાવ થાય છે, ત્યારે ગર્ભાશયની અંદર ઠંડુ પાણી રેડવાથી ફાયદો થાય છે. ઠંડું પાણી ગર્ભાશયની ધમનીના ટૂટેલા મુખનો એકદમ સંકોચ કરે છે, તથા રક્તસ્ત્રાવ બંધ કરે છે. પેકુ, સાયળ તથા જનનેદ્રિયો ઉપર પણ ઠંડા પાણીનાં પોતાં મુકવાથી ફાયદો થાય છે. જો લોહી જલદીથી બંધ ન થાય તો ગર્ભાશયમાં બ્લરફનો કકડો મૂકવો કહેલો છે. કસુવાવડમાં પણ લોહી બંધ કરવા માટે આ ઉપાય લાગુ પડે છે. થોડું થોડું લોહી વહેવાથી કસુવાવડ અગર ગર્ભપાત થશે એવી જ્યારે ધાસ્તી રહે છે, ત્યારે પેટ, પેકુ

૧ વખણાએલી. ૨ લોહી રોકનાર. ૩ ઘાડું. ૪ લોહીનું વહેવું.

૫ નસ-નાડી.

અને જનને દ્રિયો ઉપર ઈંડાં પાણીનાં પોતાં મૂક્યાં હોય તો વખતે ગર્ભ-
પાત થતો આટકે છે.

અધુર.

પરચુરણ.

કાનનો મેલ—કાનમાં જે મેલ હોય છે, તે કુદરતે ત્યાં મૂકેલો હોય છે, એ મેલ કાનની અંદરના પડદાને હવા અને પીછા અડચણોથી બચાવે છે અને સ્વર સાંભળવામાં મદદ કરતા છે. એ મેલ બહાર કાઢવાથી કુદરતનો નિયમ તૂટે છે અને કાનનાં દરદ યાય છે; તથા બહારાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કાનની અંદરનો મેલ કાંતરીને કાઢવાથી કાનની નાંજીક આમડીને ઈંચ થાય છે અને કુખાવો થાય છે. આ મેલ જ્યારે વધી જાય છે ત્યારે પણ કાનમાં દરદ યાય છે તેથી તે મેલ કાન કાંતરીને કાઢવો નહિ પણ કાનમાં કોઈ પણ જાતનું તેજ નાંખવાથી તે પોતાની મેળેજ નીકળી જાય છે માટે કાનની અંદર હમેશાં તેજ નાખવાની ટેવ રાખવી એ ઘણું જ ફાયદાકારક છે.

નાંભિના મેલને માટે પણ ઉપર પ્રમાણેજ સમજવું.

દીર્ઘાયુષ—જે તમે દીર્ઘાયુષ મેળવવા ઈચ્છતા હોતો કુદરતના નિયમોને અનુસરીને ચાલો, જે તમારું શરીર આરોગ્ય કરવાને ચલાતા હો તો મિતાહારી થાઓ; જમવા ઉપરથી થોડી ભૂખ બાકી રાખીને ઉઠો; જમ્યા પછી તન અને મહેનત કરવાને શરીરમાં સુરતી એજ અમિતાહારનું ચિન્હ છે. શરીરની સફાઈ, કપડાંની સ્વચ્છતા, ઘરની સુધંડતા અને મનની પ્રસન્નતા એ દીર્ઘાયુષ ભોગવવાનાં મુખ્ય સાધનો છે. સડી ગએલ પદાર્થો માંથી નીકળતી ઝેરી હવાથી દૂર રહેવું, તમાકુનાં દરેક જાતના વ્યસનથી દૂર રહો, હમેશાં આછામાં આછું એક વખત નાઓ. નિયમિત રીતે કામ કરો, સવાર સાંજ સ્વચ્છ હવા લેવા માટે બહાર ફરવાની તથા પીછા કસરત કરવાની અવશ્ય ટેવ રાખો.

અદ્યપાયુષ—અદ્યપાયુષ ત્રણ પ્રકારથી યાય છે. ૧ બચપણમાં બેહદ લાડલગમણ, ૨ જુવાનીમાં શરીરની બેહદ મહેનત, અને ૩ મનની બેહદ મેહેનત.

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ લું. અશાડ. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૯ મો.

દુર્લભસતશર્ધ.

કુંડલિયા.

દુર્જન સંગતસેં ભક્ષા, મરનાહે મંજૂર;
ખિના પરીક્ષા દોસ્તકી, ક્યાહે ચાર જરર;
ક્યાહે ચાર જરર, જહાં મતલબ મગરરી;
સમજ પ્યારકી ફરજ, પકડલે ખૂબ સખૂરી;
દાખે દુર્લભદાસ, પ્યારમેં મત હો નમ્રા,
મરનાહે મંજૂર, દુર્જન સંગતસેં ભક્ષા. ૧૬

દાસ બાગ શિરપર ફિરે, ચેત ચેત મન ચેત,
કરસેં કર લે તું ભક્ષા, યહ દુનિયા હે ખેત;
યહ દુનિયા હે ખેત, જરન બીજકા જૈસા;
કરતી સમ ફલ મિત્રે, ધૂલકા ગને ન પૈસા;
દાખે દુર્લભદાસ, વૃથા ફૂપમેં ક્યોં ગિરે!
ચેત ચેત મન ચેત, દાસ બાગ શિરપર ફિરે ! ૨૦
નફટ. બનાતાહે કપટ, જો વદમેં બરપૂર;
સખ દહેજત મિટ જાતહે, ઘટે બદનકા નૂર.
ઘટે બદનકા નૂર, સખી જન દૂર બિદાવે;
ઘટઘટ હાંસી હોત, કબી આદર નહિ પાવે;
દાખે દુર્લભદાસ, પ્રપંચકા મત લે કપટ;
ચેદિ ખલકમેં ચાર, કપટ બનાતાહે નફટ. ૨૧
અપની જો તકદીરસેં, લાઇ જૂવનમેં ભીર;

દાગ એક હથિયાર તળ, કરે કદા તદખીર;
 કરે કદા તદખીર, હથટ સખ ખાત જનાવે;
 બિના અવધ જે બીર, કલો નહિ ધરસે જાવે;
 દાખે દુર્લભદાસ, રોજ કાયરમે ખાપના;
 ચેહિ લીરકી રીત, કરે દરમ સળ અપના. ૨૨
 દિલ ભ્રમ હોત ગમારકો, બિના સખખ અકુલાય;
 ખાત ન સમજે સુજનકી, અપની ખાત જતાય;
 અપની ખાત ખંનાય, ઓરકી કલો ન માને;
 મિલે જરાસા ગાન, ચોડે ચક્રોલ જળાને;
 દાખે દુર્લભદાસ, ચેહી કાજ લગારકો;
 બિના સખખ અકુલાય, જળ ભ્રમ હોત ગમારકો. ૨૩
 દોન રહા યહ જગતમે, અમર જાત ઇનશાન;
 અમર સમજ લે નામના, તારિફ કરત હુદાન;
 તારિફ કરત હુદાન, ખ્યારસે એકિ અવાજે;
 બપા બસા અવતાર, સદા પરમારય કાજે;
 દાખે દુર્લભદાસ, મનુજ જે માનવ મતમે;
 બેશક વો ઇનશાન, અમર રહા યહ જગતમે. ૨૪
 નિર્મલ પદકી આતુરી, વામે ખાની મિષ્ટ;
 ગિલજનોકે હૃદયમે, કરતી અસર અભિષ્ટ;
 કરતી અસર અભિષ્ટ, મૂરખ વો કૈસે જાને;
 નહિ ગજમે આન, કવિત્વ ક્ષણ પિછાને;
 ખાતકો ક્યા ખગર । નારી યોવનકા મહકી;
 વૈસી દુર્લભદાસ, આતુરી નિર્મલ પદકી. ૨૫
 કંજુસકો પિકાર હે, જાકી જાત કઠોર;
 દાન દયા દિલમે નહિ, કુટિલ હૃદયકી કોર;
 કુટિલ હૃદયકી કોર, દામકો જોર દિખાવે;
 હા । દેમકી ખાતીરા અવરકો જાન ફસાવે!
 દાખે દુર્લભદાસ, ખાસ દ્રવ્યમે ખ્યારહે;
 વાચે જાને લે જગમ । કંજુસકો પિકારહે. ૨૬

પેટ ભરે પરધર રહી, ખાસ ખુશામત ખ્યાલ;
 પરકાપટ બૂપન હરે, ધરે અન્યસે આલ;
 ધરે અન્યસે આલ, એક બાગ્યાલ સુભાવે;
 નહિ પાપકો ધ્યાન, આપકો આન બતાવે;
 દાખે દુર્લભદાસ, ત્રાસ કશૂ દિલમે નહિ;
 નહિ સેમને ફિટકાર, પેટ ભરે પરધર રહી. ૨૭
 ઘટત આન પરવા નહિ, દામ ઘટે દરકાર;
 હોત પાપ કયુ કોટિધા, નહિ દમડી તજનાર;
 નહિ દમડી તજનાર, સાર એ જગમે માનો
 નિત્ય સુનાવો આન, કયુ નહિ સુનતા કાને!
 દાખે દુર્લભદાસ, આદત કંજુસડી કહી;
 દામ ઘટે દરકાર, ઘટત આન પરવા નહિ. ૨૮

ધર્મ વિચાર.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૧૭ થી)

બાળકગત વિષે.

આ જગતમાં પશુઓનીજ અનુકરણ બુદ્ધિ છે, જોગ નથી, ગાડર-
 ના પ્રવાહની માફક મંત્રુઓનું પણ જે રસ્તે વેન ચાલ્યું તે રસ્તે ચા-
 લ્યુંજ નમ છે. કોઈ સુક્તિવાળો માણસ કોઈ બાળકમાં યોગ્ય ધણા દેવ
 શોધી કહાડી તેનું અસરકારક લાભણ કરી તે વિષયમાં લોકોની લાગણી
 કરાવી પોતાનું અર્થેસરપણું મેળવવા ચાહે તો હાલના વખતમાં તે સહેજ
 મળી શકે તેવું છે. આ સંસાર ગુણદોષ મય છે. માટે તેની અંદરનાં
 સચળાં કાંઈ પણ ગુણદોષ મિશ્રિત હોવાં જોઈએ, એ વાત સિદ્ધ છે. પણ
 દરેક કાર્ય કરતી વેળા તે કામમાં ગુણો કેટલા છે અને દોષો કેટલા છે,
 તેની બાદબાકી કરી જે તરફ ગુણોનું ઇચ્છું નીચું ચાલ તે તરફનું કાર્ય
 કરવું એ મનુષ્ય બુદ્ધિનું કામ છે. ઘણું સારું કામ હોય, પણ જો તે
 હદ બહારની નિયતિમાં લઈ જવામાં આવે તો તે અયોગ્ય અને દુઃખ મ;

ય નીવડે. લોકની સ્થિતિ જોઈ ધાર્મિક આયોજની નીતિ તથા રીતિ ઉપર પૂર્ણ લક્ષ દઈ વિચાર કરીશું તો તે નીતિ, રીતિ અણુસમજી, માણસની બાંધેલી અને બેવકુશી બરેલી નથીજ. જગતને તથા પોતાને નુકસાનકારક ધર્મશાસ્ત્રોના નિયમો જોડવા એ સમજી અને વિવેકીયું કામ નથી. અને પૂર્ણ રીતે વિચાર કરીશું તો આપણા પૂર્વજો ધણા શાણા અને કુદરતી કાયદા ઉપર લક્ષ દઈ ગ્રંથો ગ્રંથી ગયા છે. માટે તેના રાઈ ઉપર પર્યાય રીતે જો આવીએ તો આપણને કદી પણ નુકસાનીના ખાડામાં ઉતરવું ન પડે. તથા કોઈ રીતે દુઃખના પાત્ર ન થઈએ. અસહનો સુખદાયક ધારો ન સમજી પોતાનું હૃદયપણ ડોળી આપણે સુખી થાવા આદીએ તો તે પણ બનવું અશક્ય છે.

આ જગોએ કેટલાક એમ જોલનારા પણ નીકળશે કે આયોજના અનુક અનુક રસ્તા ખરાબ છે. અને તેમાં અનુક જાતિનું નુકસાન સમાજો-લું છે. આ વાત ઉપર ઉપરથી જોનારાઓને જો કે સાચી લાગશે. પણ અમે તો એમ માનનારાઓની બૂલજ ગણીએછીએ. કારણ કે સુધારાનો કાંકો રાખનારા લોકોમાં જે જે ખાખનો ચરચાય છે તે તે બાજતોની મૂળ સ્થિતિ દેવી હતી અને હાલમાં તેમાં કેવો અને કેટલે દરજે ફેરફાર થયો છે તે વિચાર ન કરતાં સામગ્રી રીતે તેના દોષ જોવાનોજ આજ પડી ગયો છે. માટે તેવા લોકોનાં ચિત્તને ચમત્કાર આપવા તથા ખરા ધોરણ ઉપર દોરવા એ અમારા આ લખાણનો હેતુ છે.

હાલમાં એવોજ વા વાયો છે કે ‘જાળવજન ન કરવાં’ ‘બાળવજન ન કરવાં’ આ વિષય ઉપર જો અમારી સંમતિ જોઈતી હશે તો ફક્ત લોકો માફડું ન વળગાડવું એટલીજ આપી શકીશું પણ કન્યાકાળ વીતી ગયા પછી પરણાવી પાપના ભાગી થવું એ તો અમને તથા આર્યશાસ્ત્રને માનનારાઓને પણ કદિ શ્વસો નહિ. આપણા શાસ્ત્રમાં અષ્ટવર્ષાભવેદ્વૈરી નવવર્ષાતુરોદિની । દશવર્ષાભવેત્કન્યાઅતઃપર્વરજસ્વલા ॥ આઠ વર્ષની ગૌરી કહેવાય, નવ વર્ષની રોહિણી અને દશ વર્ષની કન્યા કહેવાય; તે પછી રજસ્વલા ગણાય છે. આપણા ગરમ મૂલકની ખાસીયત જોતાં આ લખાણ અનુભવ સિદ્ધ અને વાજબી છે. ચીત કટિબંધના મૂલકમાં કન્યા ધણું, મોડું આવે છે એટલે લગલગ કન્યા ૧૮-૨૦ વર્ષની થએલી સી

ધર્મમાં આવે છે. તે દેશને માટે ત્યાંના લોકો ગમે તેવી વ્યવસ્થા કરે તે અનાર્થ લોકોના ધર્મ તથા રીતભાતથી આપણને કશું લાગતું વળગતું નથી. આપણે તો શાસ્ત્ર ઉપર ધર્મ ન દેવાય અને વ્યવહારમાં કટ્યાણુ થાય એવો સરળ અને સુખદ રસ્તો લેવાનો છે. શાસ્ત્રમાં સઘળી જગોએ કન્યાકાળ ન વીતતાં વિવાહ કરી દેવાની આજ્ઞા ફરમાવેલી છે, પણ પ્રાદાવસ્થામાં આવેલી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવાનું કોઈ જગોએ ફરમાન નથી. કન્યાકાળ જતો રહે અને ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી વિવાહ કરવામાં આવે તો ઋતૌ-ભાર્યામુયેયાત્ (ઋતુ કાળમાં સ્ત્રી ગમન કરવું) આ વેદ વાક્યનું ઉદ્ધવન કર્યું કહેવાય. અને સ્મૃતિમાં કહેલી ઋણહત્યા (આણહત્યા) ના પાપની પ્રાપ્તિ થાય. શ્રુતિમાં ભાર્યા એવું પદ લખેલું છે તે પરણેલી સ્ત્રીને કહેનારું છે તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે પરણેલી સ્ત્રીને ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી પુરુષ ગમનનો વિધિ છે તેથી એટલું સિદ્ધ થયું કે વિવાહ પછીજ ઋતુ કાળ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. પણ ઋતુ પ્રાપ્ત પછી વિવાહ ન થવો જોઈએ. ફક્ત વિવાહ થવાથીજ બાલ્યાવસ્થામાં સંતાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જો તેમ થતું હોય તો સંતાન નિર્વાય નીવડે. સંતાનની ઉત્પત્તિ તો ઋતુ કાળની અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી જ આપણા લોકમાં ખીજવાર આણું વાળવાનો આદ્ય છે તે વખતે થવાનો સંભવ હોવાથી પ્રજા અલ્પવીર્ય હોવાનો ભય રહેતો નથી. ઋતુકાળ પ્રાપ્ત થયા પછી સાસરે મોકલવાનો આપણો સદાચાર ખાસ કરી હાલ દક્ષિણી વર્ગના મનુષ્યોમાં વિશેષે જોવામાં આવે છે.

આ જગોએ કદિ કોઈને એવી શંકા ઉઠશે કે ત્યારે કન્યા સ્ત્રી ધર્મમાં આવે ત્યારે સાસરે મોકલવી એવો નિયમ બાંધો છે ત્યારે સ્ત્રી ધર્મમાં આવે તે પછીજ વિવાહ કરવામાં શું દરકત છે? આમ કહેનારે વિચારવું જોઈએ કે ઋતુ આવ્યા પછી સ્ત્રી કુદરતી લાગણીને વશ થાય છે અને જો સ્ત્રી ધર્મમાં આવ્યા છતાં વિવાહ નહિ કરેલો હોય એવા પ્રસંગમાં સ્ત્રી સ્વેચ્છાચારી થઈ ખુરી લતમાં પડી બળિયાર કરે તો કાનીન (કન્યા પુત્ર) પ્રજાની ઉત્પત્તિનો સંભવ રહે છે. આમ થવાથી મોટો અનર્થ થાય માટે ઋતુ કાળથી પહેલાં વિવાહ કરવો એવું શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ કરેલું છે.

ખીજી પણ આપણા લોકોમાં વિવાહથી કેટલાંક વર્ષ પહેલાં વાગ્દાન એટલે સગપણ કરવાનો આજ છે. આ આજમાં પણ શાસ્ત્રકારોનો ધબ્બો ઉડો હેતુ સમજાયેલો છે. હાલમાં ઘણા લોકોનું કહેવું છે કે નાનપણમાં લગ્ન કરી દેવાથી એક ખીજીના ગુણ અને સ્વભાવ મળતા આવતા નથી, અને એમ યવાથી પછી મોટપણમાં 'જીવન' ત્યાં સુધી સ્ત્રી પુરુષને ઝગડો વેઠવો પડે છે. એટલા માટે મોટી હમરમાં ગુણ અને સ્વભાવ મળતા લેઈને વિવાહ કરવામાં આવે તો કેટલી બધી સગવડ અને સુખ દંપતી ભોગવે. આ કહેવું કેટલેક દરજ્જે ભૂલ લાગેલું છે. કારણ કે આ ઇશ્વરી રચનાજ વિચિત્રતા બરેલી છે, તેમાં સર્વોચ્ચ કોઈ પુરુષના ગુણ અને સ્વભાવ મળતા આવે નહિ, એ પણ એક નિયમ છે. ત્યારે સ્ત્રી કે જેનો ખાંધો અને વ્યવહાર પુરુષ કરતાં તમામ જુદો છે, તેના ગુણ અને સ્વભાવ પુરુષ સાથે મળતા કેમ આવે? એક દેશમાં એક ગામમાં, એક નાતમાં અને એકજ કુટુંબમાં એકજ માબાપને પેટે જન્મેલા બાળકોનો ગુણ અને સ્વભાવ ત્યારે મળતો આવતો નથી ત્યારે જુદા કુટુંબમાં ખીજી, માબાપને પેટે આવતરેલી કન્યાના ગુણ અને સ્વભાવ પરાયા કુળ અને માવતરને પેટે જન્મેલા વરના ગુણ અને સ્વભાવની સાથે મળતાં કયાંથી આવે. વળી આ જગીએ શંકા હોય કે ત્યારે દોષના ગુણ અને સ્વભાવ પરસ્પર મળતા આવતા નથી ત્યારે શું તેમના ધરમાં હમેશાં ઠંડાસ રહેશે? ના એમ થવું નથી. કારણ કે ત્યાંસુધી વાગ્દાન વગેરે પ્રાચીન રીતી પ્રાણવામાં આવે છે ત્યાંસુધી એમ યવાનો સંભવ નથી. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે યયોરેવસર્વવિત્તંયયોરેવસર્વકુલં । તયોર્વિવાહોમૈત્રીચનોત્તમા ધમયોઃકવિત્ ॥ જેઓનું ધન અને કુંજ સમાન છે તેઓનો વિવાહ અને મૈત્રી થવી જોઈએ. પણ ઉત્તમ અને અધમ સાથે વિવાહ અને મૈત્રી શોભતાં નથી. આ શ્લોકમાં પણ એમ નથી કહ્યું કે જેઓનો ગુણ અને સ્વભાવ મળતાં આવતાં હોય તેઓનોજ વિવાહ અને મૈત્રી થવાં જોઈએ.

કન્યાનું વાગ્દાન વિવાહથી પ્રથમ કરવામાં આવે છે ત્યારથી તે કન્યા હંમેશા વાર તહેવારે સાસરે જમવા જુઠવા જાય છે, એ પ્રસંગથીજ સાસરામાં દેમ વર્તવું, સાસુ સસરાની મર્યાદા દેવી રીતે જાળવવી એ જાણતી ની હમદા દેજવણી મળે છે, અને સાસરાનાં પરની ધીમે ધીમે માથા પાં

ધાધ આતે સાસરીયામાં સજ્જડ સ્નેહ બંધાય છે. ઘણું કરીને પીયરના ધરતો વ્યવહાર તથા રીતભાત સાસરાના ધરથી અલગ હોયછે. હવે જો મોટી ઉમર થાય ત્યારેજ વહુનાં પત્નીતાં પગલાં સાસરાના ધરમાં યાય, તો અસુર પક્ષનો વ્યવહાર તથા રીતભાત એકદમ ડગાંધી જાણવામાં આવે? અને પીયરના ધરના વ્યવહારનું ધોરણ તો તેના મનમાં બાળપણથી ફસી ગયું હોયછે, કારણ કે જેની રીતે નાની ઉમરમાં હરેક આદત પડેછે, તે મોટી ઉમર થતાં તેજ રિયતિમાં રહેછે. બ્યારે એમ યયું ત્યારે દીકરી મોટી ઉમરમાં સાસરે જાય તો વહુનાં વગોણાં ધાય અને ધરસંસાર સત્તર ન આવે, એ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. સાસરીયાની રીતભાતના અજાણપણથી અને મુદ્દતથી તેમની સાથે સ્નેહ ન બંધાવાથી થણી ઓરતોનો છપતાં સુધી બચાડો થયો છે, અને યાયછે, એ આપણી નજરે જોઈએ છીએ. આ પંચાએત દૂર કરવા વાગ્દાનનો શુભ રીવાજ મહાત્મા પુરષોએ દર્શાવે છે.

જેમ વાગ્દાનના રીવાજથી કન્યાને સાસુ, સસરા, નણંદ અને દેદે જેક સાથે હળી મળીને રહેવાની ટેવ પડેછે તેમ વિવાહ વહેલો થવાથી પેતાના ખુદ પતિની સાથે પ્રેમનો પાશ મળજૂત બંધાયછે, એમાં શક નથી. વિવાહ વહેલો થવાથી સ્ત્રીનો બાંધો મળજૂત રહેતો નથી અને હીનવીર્ય પ્રજા થાયછે, એ મતનો નિષેધ અમે પ્રથમ કરેલો છે માટે ફરીથી એજ બાબતને લખાવતા નથી. વિવાહ વહેલો થવાથી બાંધામાં કરી અડચણ આવતી નથી, પણ વિવાહિત સ્ત્રીની સાથે યોગ્યકાળ વિના ચક્ષાવવામાં આવતી ગેરવર્તણૂકને લીધેજ સ્ત્રીનો બાંધો શિથિલ થઈ જાયછે, અને પ્રજા અદ્યાયુષી થાયછે. વિવાહ વહેલો કરવાથી સ્ત્રીનો બાંધો શિથિલ થવાને બદલે ધણો મળજૂત અને કંદાવર થાયછે. કારણ કે સાસરે જવાનો સ્ત્રી જાતિમાં એક મોટો લાવ સગળવામાં આવેછે અને તેથી સ્ત્રીનું મન હર્ષે-શાં પ્રસન્ન અને પ્રયુક્તિ રહેછે. એમ થવાથી મનની અસર તનને યાયછે, એટલે શરીર પણ કંદાવર અને પુષ્ટ થાય એ દેખીતુંજ છે.

મૂર્તિપૂજા વિષે ચર્યા પત્રીને જવાબ.

મેહરજાન માનવધર્મના અધિપતિ સાહેબ,

આપણા ગયા અંકમાં મૂર્તિપૂજા વિષે જે ચર્યા પત્ર દાખલ થયું છે, તે ચર્યા પત્રનો લખનારે કોઈ હુશીયાર માણસ જણાય છે, છતાં તે પોતાના વિચારોમાં ઠગાયો છે અને મૂર્તિપૂજાના કોઈ કંઈ વિરોધી અને દેવી ગુરૂના વિચારોથી દોરાઈને એવા હલકા વિચારો જણાવ્યા છે. તે ચર્યા પત્રી શ્રુતિ, સ્મૃતિ વગેરે વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણને માનવાવાળો ન હોત તો અમે તેને કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપત નહિ, અને નકામો કાળક્ષેપ કરત નહિ, પણ તે તેનાં લખાણપરથી તો વેદશાસ્ત્ર તથા પુરાણને માનવાવાળો જણાય છે, એટલે અમે તેના તરફનો સંતોષ થયો છે, તેથીજ અમે તેનો ચોખ્ખો ઉત્તર આ નીચે મોકલ્યો છે, જે વાંચી તે સંપૂર્ણ રીતે સંતોષ થશે અને પોતાના અગતિય ચએલા વિચારો ફેરવશે, એમ આશા રાખીએ છીએ.

મૂર્તિપૂજાનો પક્ષ અમે ઝાણ માન્યો છે, અને હજીપણ ઝાણ માની કહીએ છીએ કે તેના અધિકારીઓને તો તે ઉત્તમજ છે, એમ કહેવાને જહાર પડીએ છીએ. બી. એ. યં લેઆણુએટ પહેલા ધોરણ તરફ ઉદાસીન દેખાશે અને તે ધોરણના વિષયો તે પસાર થયે છે માટે વાંચવાં તેને કંઈના ભરેલા લાગશે, તેથી તે ધોરણ ખીજાએ ન લાંબુ, એમ તેનાથી કદીપણ કહેવાશે નહીં. માટે પહેલા ધોરણના અધિકારી એટલે અભ્યાસીને જેમ-પ્રથમ પહેલું ધોરણ શીખવાથી ફળ છે તેમ મૂર્તિપૂજા તેના અધિકારીઓને ફળદાયકજ છે. જે ચીજ તમારા ચર્યા પત્રીને નિરૂપયોગી હોવાથી તેનો તે આહંક નથી, તે ચીજ ખીજાં માણસોને પણ નિરૂપયોગી છે, એવું ધારી તેનો તિરસ્કાર કરવો અને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એતો ગદા અનર્થનું અને દેવ બુદ્ધિવાળા માણસનું કામ છે. તમારો ચર્યા પત્રી કદી બ્રહ્માકાર અંતઃકરણની વૃત્તિની ટોચે ચડ્યો હોય, ને બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ગળી ગયો તો તે પ્રતિમાનું પૂજન શલે ન કરે; તેનો અમે દોષ કાઢેશું નહિ. પણ બ્રહ્મજ્ઞાનોત્સુક મનુષ્યોને માટે તો વેદ મંત્રથી સંસ્કાર થએલ અને પ્રતિષ્ઠિત કરેલ પ્રતિમાનું પૂજન એજ કર્તવ્ય છે.

પ્રતિમા પૂજનના નિમેષ-માટે તમારા ચર્યા પત્રીએ જે જે દલીલો

કરી છે, અને વાંઘે ચાપ્યાં છે, તે બધાં અસંગત છે, ને અમે તેની દરેક દલીલ પર નીચે દાખલા પૂરાવા આપી પ્રતિમા પૂજન વિધેય છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

આ ચરચા પત્રી “કાષ્ઠલોષ્ટેપુમૂર્ત્યાનાં” એતું વાક્ય આપી લાકડું દેવું તેમાં પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખવાવાળા પુરુષેતું મૂર્ખત્વ પ્રતિપાદન કરે છે. આ વાત અમે પણ કબુલ કરીએ છીએ. અમારી પણ કાષ્ઠલોષ્ટમાં પૂજ્ય બુદ્ધિ નથીજ. પરંતુ કાષ્ઠાદિ પદાર્થની રચેલ અને વેદના મંત્રવડે સંસ્કાર કરેલ પોતાના ઈષ્ટ દેવની પ્રતિમામાંજ અમારી પૂજ્ય બુદ્ધિ છે. કાષ્ઠ પાપાશ્લિક પદાર્થની બનાવેલી અને વેદના મંત્રથી સંસ્કાર કરેલ ઇષ્ટ દેવતાની મૂર્તિઓની પૂજા કરવાનું પણ ગ્રંથોમાં કહેલું છે. મૂર્તિને બનાવવાના જુદા જુદા પદાર્થો લઈને તે જુદા જુદા પ્રકારની થાય છે. ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં મૂર્તિના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે:—**શૌલાદારુમયીલૌહી લોપ્પાલેખ્યાચ્સૈકતી । મનોમયીમણિમયીપ્રતિમાષ્ટવિધાસ્મૃતા ॥** “મૂર્તિ પથ્થરની, લાકડાની, ધાતુની, ચિત્રેલ, લખેલ, એકમે પુસ્તકરૂપ, વેળુની, માંતસિ, અને મણીની.” પ્રતિમાનું પૂજ્યપણું અગ્નિ પુરાણમાં કહેલું છે:—**અન્સ્વર્ગનૌદ્દયસ્તૃપ્યેસ્થંદિલેપ્રતિમાસુચ ॥ પદ્મ્વેતેપુહરેઃ સમ્યગર્ચર્ત્તેમુનિભિઃસ્મૃત ॥** “પાણી, અગ્નિ, -હૃદય, સૂર્ય, સ્થંદિલ અને પ્રતિમા એ છ સ્થાનને વિશે ઉલ્લેખ પૂજન થાય છે, એમ મુનિઓએ કહેલું છે.” કુર્મ પુરાણમાં કહેલું છે:—**બ્રહ્માણંશંકરંસૂર્યંતથૈવમધુસૂદનં । અન્યાંશ્ચાભિમતાન્દેવાન્મંત્રત્યાજ્યક્રોધનોનરઃ ॥ સ્વમંત્રૈર્ચર્યૈ નિસંગંધપુષ્પૈસ્તયાંત્રુભિઃ ॥** બ્રહ્મા, શંકર, સૂર્ય, વિષ્ણુ, અને બીજા પોતાના ઈષ્ટ દેવ તેને ભક્તિવડે ક્રોધ રહીત યજ્ઞ માણસે વેદના મંત્રથી, પાણીથી તથા સુગંધી પદાર્થથી પૂજવા, “વળી મનુ કહે છે કે પૂજન હમેશ કરવું.” **“મૈત્રંપ્રસાધનંસ્નાનંદંતથાવન્નમંજન । પૂર્વાહ્નપ્રવકુર્વૈતદેવતાનાંચપૂજનં ॥** મંજલ્યાગ, કેસનું ઝાળવું, સ્નાન, દાતણ, આંખમાં સુરમાનું અંજન અને દેવતાનું પૂજન એ બંધો દિવસના પ્રથમ ભાગમાં કરવાં. બોદ્ધાવન નામના ઋષિ પણ કહે છે કે:—**અયાતોહરહઃપરિચર્યોવિધિન્યા**

રૂપાસ્યામઃ ॥ “હવે હમેશ કરવાની પૂજા વિધિ અંમે કહીએ છીએ”
 વંણી અગ્નિ પુરાણમાં પશું અર્ચનસંમવક્ષ્યામિવિષ્ણોરમિતતૈજસઃ ॥
 “પ્રમાણ રહીત પરાક્રમવાળા વિષ્ણુનું પૂજન અંમે કહીએ છીએ” ઇત્યાદિ
 શ્રેયના પ્રમાણથી પુરુષ સૂક્તના ૧૬ મંત્રવડે આવાહન, આસન, પાદ,
 અર્ધ્ય, આચમનીય, સ્નાન, વસ્ત્ર, ઉપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય,
 નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા અને વિસર્જન એવા ૧૬ ઉપચાર કરવાના કહેલ છે.
 આ બધાં વાક્યો પ્રતિમા પૂજનનું પ્રતિપાદન કરવાવાળાં છે; માટે “કાષ્ઠ
 લોખંડેય મૂર્ત્યાણાં” એ વાક્ય પ્રતિમા પૂજનનું પ્રતિષેધક છે એમ ઠરતું
 નથી. પરંતુ બ્રહ્માકર અંતઃકરણની ટૂંતિને ન પ્રાપ્ત થવાથીજ મૂર્તિ એવું
 પદ જેમાં વપરાય છે એવા મુમુક્ષુ પુરુષને પ્રતિમા પૂજનની આવશ્યકતા,
 સમવધવાવાળું તેનું લખેલું વાક્ય ઠરે છે. યઃકશ્ચિન્નપાઠ્યાચારઃ સર્વેશા
 સ્થમિતિશ્રુતિઃ । યદન્યાયમગશાસ્ત્રંતદિત્તેપાશ્રૂયતેશ્રુતિરિતિસ્મર-
 નાત્ ને દ્યૌર્ઠ ન્યાયથી નહિ વિરદ્ધ એવો જગત્માં સદાચાર ચાલે છે તે
 શાસ્ત્રરૂપજ છે અને ને શાસ્ત્રથી વિરદ્ધ છે તે આશાસ્ત્ર છે એવું અંમે સાં-
 ગળ્યું છે. આ પ્રમાણે સ્મૃતિકારના લખવાથી સિદ્ધ થાય છે કે ન્યાયથી
 અવિરદ્ધ સદાચારરૂપ ધર્મ સપ્રમાણમાંજ છે. નેમાં મંદ અધિકારીઓએ શુદ્ધ
 જ્ઞાનના ઉદય માટે અને મલિન વાસનાવડે મએલાં મલિન અંતઃકરણની
 શુદ્ધિ કરવાસાર ન્યાયથી નહિ વિરદ્ધ એવો કોષ્ઠમણ રસ્તો પ્રકટયો જોઈ-
 એ; અને એવું સિદ્ધ થતાં ને જેના કુળ કંઠથી ધર્મ માર્ગ પ્રાપ્ત થએલ
 છે તે માર્ગ તેને અમય દેવાવાળો છે, એવો આર્થ લોકોનો સિદ્ધાંત છે.
 ભગવાન મનુ પશું કહે છે કે—

યેનાસપિતરોયોતાયેનયાત્તાપિતામહાઃ ।

તેનયાયાત્સતાંમાર્ગેતિનગચ્છન્નરિપ્યતે ॥

જે માર્ગે પોતાના પિતા આત્મા, જે માર્ગે દાદાઓ આત્મા, તે માર્ગે
 ચાલનારો પુરુષ સ્વધર્મથી બ્રહ્મ યતો નથી. માટે આપણા બાપ દાદાઓએ
 વેદ પુરાણાદિક શાસ્ત્રોથી પ્રતિપાદિત પ્રતિમા પૂજનનો નિષેધ કરનારો પુ-
 રુષ ઉપે માર્ગે ચાલનારો છે તે નિર્વિવાદ છે.

“જડ ચૈતન્ય ગમે તે પૂજ આખા જેવી સેવન તેવી સજ્જ” એવું

અખ્યા સોનીતું વાચ્ય તમારા ચરચાપત્રીએ અપ્યું છે તેનો અર્થ તે સ-
મજેલ હોય એમ જણાતું નથી. અખ્યા ભક્ત વેદાન્તી હતો અને વેદાન્ત-
ના સંપ્રદાયમાં શુર-ભક્તિની મુખ્યતા છે. શુર ઓત્રીય એટલે શિષ્યના
સંદેહોને શાસ્ત્રની યુક્તિવડે દૂર કરનારો તથા અજ્ઞાનિષ્ટ એટલે અજ્ઞ વિશે
આસ્થાવાળો હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ઓત્રીય અને અજ્ઞાનિષ્ટ આવાં બે
વિશેષણ જોને લાગુ પડે તે પુરુષ અખ્યાના વાચ્યમાં ચૈતન્ય શબ્દવાચ્ય છે
અને જોને તે બે વિશેષણો લાગુ નથી એટલે જ એવા ગુણવાળો નથી તે-
ને અખે જડ પુરુષ ઠરાવેલ છે, તેવા જડશુરને સેવવાથી પુરુષાર્થની સિદ્ધિ
ન થાય તે ખરું છે. આટલે અખે લખ્યું છે તેનો ઠીક લખ્યું છે. પણ ત-
મારા ચરચાપત્રીની સમજ પ્રમાણે અખ્યાના હૃદયમાં જડચૈતન્યનો વિચાર
નહોતો જોઈએ. કેમકે સકળ જગતના પદાર્થોનું અધિષ્ઠાન અજ્ઞચૈતન
છે એમ વેદાન્તીનો સિદ્ધાંત છે તો અખ્યા જેવા વેદાન્તીની દૃષ્ટિમાં આ ચ-
રચાપત્રી સમજેલ તે પ્રમાણે કોઈ જડ પદાર્થ હોઈ નહિ, તેથી અખ્યા ભ-
ક્તના એ વાચ્યની બ્યવસ્થા તમારા ચરચાપત્રીની સમજ પ્રમાણે કરીએ
તો ભક્તતું લખ્યું અનર્થક છે. કારણ કે જડ સંબંધ રહીત કેવળ ચૈત-
ન્ય પૂજ્યપણાએ કરીને લોકમાં તેમજ વેદમાં નજરે પડતું નથી.

વળી તમારા ચરચાપત્રી પ્રતિમા પૂજનનો વિધિ વેદવિરહ, શાસ્ત્રવિ-
રહ, નીતિવિરહ, ન્યાયવિરહ અને તર્કવિરહ છે એમ લખી ગયેલ છે, એ
તો એના મનનો તરંગ છે. એમ લખી જવાથી તે લખેછે તેમજ છે એ-
મ કોઈ રીતે સિદ્ધ થાયજ નહિ. આગળ અગ્નિ પુરાણનું વાચ્ય આપેલું
છે તેમાં અગ્નિ એ ઇશ્વરની મૂર્તિરૂપ કહેલ છે, અને વેદમાં અગ્નિનુંજ
પૂજન છે તેથી વેદ પ્રતિમા પૂજનનો નિષેધક નથી. શ્રુતિ પણ કહેછે કે,
સુપર્ણસ્યપ્રમાસિસુપર્ણસ્યપ્રતિમાસિ, સુપર્ણસ્યોન્માસિસુપર્ણોસિસુપ
ર્ણાયતા ॥ (૬૧૭ ચતુઃ શાખા અધ્યાય ૧૬.) “પ્રતિમાન્પુચ્ચલન્તિ”
“પ્રતિમા અસાપમાન ધાયછે.” એ વેદ વાચ્ય ઉદ્ઘાપાતના પ્રકરણમાં છે,
તેમાં પ્રતિમા શબ્દના અવશ્યથી ઉદ્ઘાપાત ઉછરો વેદ : પ્રતિમા પૂજનની
સિદ્ધિ કરવાવાળો છે એવું સિદ્ધ થાયછે. મૂર્તિપૂજ સત્યવિરહ શી રીતે
તે સમગ્રનું નથી. ‘સત્ય’ એ નામનું કોઈ શાસ્ત્ર તો નથી કે જેના વચ-
નથી તેનો વિરોધ થશે. તેથી સત્ય વિરહ છે એમ તેના લખવાનો તાત્પર્ય

રૂપાસ્યામઃ ॥ “હવે હમેશા કરવાની પૂજા વિધિ અમે કહીએ છીએ”
 વળી અગ્નિ પુરાણમાં પણ અર્ચનંતંત્રવક્ત્ર્યામિવિષ્ણોરમિતતેજસઃ ॥
 “પ્રમાણ રહીત પરાક્રમવાળા વિષ્ણુનું પૂજન અમે કહીએ છીએ” કહ્યાદિ
 ગ્રંથના પ્રમાણથી પુરૂષ સૂક્તના ૧૬ મંત્રવડે આવાહન, આસન, પાદ,
 અર્ધ્ય, આયમનીય, સ્નાન, વસ્ત્ર, ઉપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય,
 નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા અને વિસર્જન એવા ૧૬ ઉપચાર કરવાના કહેલ છે.
 આ બધાં વાંચ્યો પ્રતિમા પૂજનનું પ્રતિપાદન કરવાવાળાં છે; માટે “કાષ્ઠ
 લોષ્ટેષુ મૂર્ખાણાં” એ વાચ્ય પ્રતિમા પૂજનનું પ્રતિષેધક છે એમ ઠરતું
 નથી. પરંતુ બ્રહ્માકાર અંતઃકરણની વૃત્તિને ન પ્રાપ્ત થવાથીજ મૂર્ખ એવું
 પદ જેમાં વપરાય છે એવા મુમુક્ષુ પુરૂષને પ્રતિમા પૂજનની આવશ્યકતા.
 સત્યવચાવાણું તેનું લખેલું વાચ્ય ઠરે છે. યઃકશ્ચિન્ન્યાયાચારઃ સર્વેશા
 સ્ત્રમિતિશ્રુતિઃ । યદન્યાયમશાસ્ત્રંતાદિતેષાશ્રૂયંતેશ્રુતિરિતિસ્મરા-
 નાત્ત્વે ને કોઈ ન્યાયથી નહિ વિરદ્ધ એવો જગત્માં સદાચાર ચાલે છે તે
 શાસ્ત્રરૂપજ છે અને ને શાસ્ત્રથી વિરદ્ધ છે તે અશાસ્ત્ર છે એવું અમે સાં-
 ભળ્યું છે. આ પ્રમાણે સ્મૃતિપ્રદાતા લખવાથી સિદ્ધ થાય છે કે ન્યાયથી
 અવિરદ્ધ સદાચારરૂપ ધર્મ સપ્રમાણમાંજ છે. તેમાં મંદ અધિકારીઓએ શુદ્ધ
 જ્ઞાનના ઉદય માટે અને મહિન વાસનાવડે મએલાં મહિન અંતઃકરણની
 શુદ્ધિ કરવાસાર ન્યાયથી નહિ વિરદ્ધ એવો કોઈપણ રસ્તો પકડવો જોઈ-
 એ; અને એવું સિદ્ધ થતાં જે જોના કુળ કંમથી ધર્મ માર્ગ પ્રાપ્ત થએલ
 છે તે માર્ગ તેને અભય દેવાવાળો છે, એવો આર્ય સોદોનો સિદ્ધાંત છે.
 ભગવાન મતુ પણ કહે છે કે—

લગ્ન પરસ્પરનાં વચન અથવા સગપણુ તોડવાને હાલના કાયદામાં છૂટ આપેલી છે, અને વચન તોડનાર પક્ષકાર તમામ નુકસાનીનો જવાબદાર ગણાયો છે. 'લગ્નનો કરાર' અને 'બીજા કરાર' એમાં આ ઉપરથી કાંઈપણુ ભેદ સમજાતો નથી. કારણ કે બીજા કરારમાં પણ જ્યારે કરારનો એક પક્ષકાર કરાર પૂરો થયા અગાઉ પોતાનું વચન તોડે તો જો સદરહુ કરાર વિશેષ ન્યાયના આગ્રહમાં ખતાવેલી જાતનો ન હોય તો વચન તોડવાથી ઉત્પન્ન થતા નુકસાનની જવાબદારીમાં આવી પડે છે. જેમકે એ વની સાથે વની તસખીર એક માસની અંદર રંગી આપવાને કરાર કરે છે કરાર કર્યા પછી એ પોતાનું કામ ન કરી શકે એવી બીજારી લોગવે છે તો આવે પ્રસંગે એ પોતાનો કરાર વિશેષ અથવા ખાસ રીતે અમલમાં લાવવા દાવો ધરાવી શકતો નથી. લગ્ન સિવાયના બીજા તમામ કરારોમાં કરાર પૂરો થયા પછી પરસ્પરના પક્ષકારોને સદરહુ કરારથી ઉત્પન્ન થતા હક તથા જવાબદારીમાં બીજો નવો જ કરાર થતા પહેલાં કાંઈપણુ ફેરફાર કરવા હક અમર તક હોતાં નથી; જેમકે એ પોતાનો ઘોડો વને રૂ ૫૦૦માં વેચવાનો કરાર કરે છે. આ કરાર પૂરો થાય એટલે કે વેચનારને અને ખરીદ કરનારને પોતાનો અરસપરસનો સર્વે મળે તે પછી કરારવાળી પોતપોતાની મિલકત ઉપર પક્ષકારોનું પૂર્ણ સ્વામિત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે તે સ્વામિત્વ એક બીજાથી પાછું ખેંચી લઈ શકાતું નથી, કદાચ 'જેમી લઈ શકે તો બીજો નવો કરાર કરવામાં આવે ત્યારેજ.

મારા આગળ જણાવવા પ્રમાણે જે વસ્તુની કાંઈપણુ કિંમત છે તેવી વસ્તુઓને સંબંધે કરાર કરવામાં આવે છે અથવા તેવી વસ્તુઓ ઉપર કાંઈપણુ કૃતિ કરવા ન કરવાના સંબંધમાં કરાર કરવામાં આવે છે, વસ્તુ આ શબ્દની અંદર સ્ત્રી અથવા પુરુષનો સમાવેશ થતો નથી. જ્યારે સ્ત્રી અથવા પુરુષને જડરૂપે અથવા પરતંત્ર માનતા ત્યારે આગળના વખતમાં વસ્તુ આ શબ્દમાં સ્ત્રી અથવા પુરુષનો સમાવેશ કરતા જેમકે સુલામ આ પ્રસંગે એવી સંકલ્પ હોય કે જ્યારે દરેક કિંમતી વસ્તુને માટેજ અથવા દરેક કિંમતી વસ્તુને સંબંધે કાંઈપણુ કૃતિ કરવા અથવા ન કરવાને માટેજ કરાર થઈ શકે તો પછી લંબાઈને સ્ત્રી પુરુષનું જોડાવું તેને કરાર, નામ દેખ આપી શકાય તેનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે.

એવો હશે કે પ્રતિમા પૂજનની સત્યતા નથી એટલે ખોટી છે. અમે તેને પૂછીએ છીએ કે પ્રતિમા પૂજન સંબંધી સત્યતાનો અભાવ તે શી રીતે સિદ્ધ કરેછે? શું લોકમાં તથા વેદમાં પ્રતિમા, પૂજન નગરે આવતું નથી

અધુરું.

ન્યાય.

(સાંધણુ.૫૯ ૧૨૧ થી)

જ્યારે સગીરવયમાં બીજાઓની આરક્ત યાય અને કાયદેસર પુખ્ત ઉમરે પહોંચે ત્યારે નિરર્થક કરાવવા હક ન મળે એ દેખીતુંજ કમકમાટ ઉપજવનારું છે. હાલના કરાર આકટ પ્રમાણે જ્યારે બાકીના તમામ જાતના કરારે; સગીર વયમાં ચએલા હોય તે પુખ્ત ઉમરે પહોંચે નિરર્થક કરાવવા જ્યારે દરેક સપ્સને છુટ આપી છે, તારે લગ્નનો આવો મોટો કરાર નિરર્થક કરાવવા છૂટ શા કારણથી ન મળવી જોઈએ તેનું કારણ કાંઈ ખરી રીતે સમજવામાં આવતું નથી. કદાચ જે વખતે કરાર આકટ ઘડાયો તે વખતે લોકોનાં દિલ ન હુઆવવાની ખાતર જીનો રીવાજ સ્વીકારી તે પ્રમાણે નિયમ બાંધ્યો હોય તોપણ હાલ જ્યારે લોકો ખરું ખોટું સમજવાં શીખ્યા છે ત્યારે સરકારે આ વાત પુરતી ધ્યાનમાં લઈ તેમાં ફેરફાર કરવો એ જરૂરનું છે. એક તરફથી જ્યારે પુખ્ત ઉમરનાં સપ્સનાં લગ્નમાં હરકત કરનારી કણલાત નિરર્થક યાય છે ત્યારે સગીર વયના સપ્સને પણ પુખ્ત ઉમરે પહોંચે આ લાભ આપવો જોઈએ. દાખલા તરીકે અ નામની એક સગીર છોકરીનું લગ્ન અ નો બાપ વ નામના એક નાણાયક સપ્સની સાથે ફરે તો અ ને હાલના ચોક્કસ કામદા પ્રમાણે જોકે અ એ પુખ્ત ઉમરે પહોંચે તે લગ્નથી ઉત્પન્ન થતા હો અગર જવાબદારી સ્વીકારેલી ન હોય એટલુંજ નહિ પણ તે લગ્નનો પણ તિરસ્કાર કરતી હોય તોપણ અનું વ ની સાથેનું લગ્ન નિરર્થક થઈ શકતું નથી. પણ જો અ પુખ્ત ઉમરની હોત અને તેણીના બાપે તેણીને માટે લગ્નના કરારનું વ ને વચન આપ્યું હોત તો તે કરાર અ ને નિરર્થક આવવાને લક્ષ્ય છે.

જો અ એ માર્ગે કરારની બે જાતિ છે; એટલે કે સગપણ અથવા લગ્નનું

જોડ જોડનું લગ્ન. જ્યાં સુધી લગ્ન થયાં નથી હોતાં ત્યાં સુધી

માનવધર્મ.

પુસ્તક ૧ હુ. આવણ સંવત ૧૯૪૩. અંક ૧૦ મો.

નવીનમાં મોઢ વધે વધારે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સારું કદી તીથે નજીક હોય, ત્યાં રવાન સારું નહીં જાય કોય,
દૂરે જવા ગિત વિગે વિચારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૧

સુશાંતિવાળી કદી હોય નારી, પોતા વણી તોય ન પૂર્ણ ખારી,
પરંમનામાં નીજ વૃત્તિ હારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૨

સ્વદેશમાં પંડિત હોય પુરા, જાણે દીને તોય સદાધૂરા;
ન દેશિ વિદ્યાનગી જૂજ ધારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૩

જેને જનો અન્ય ધણું વખાણે, તેને સ્વજાતિ નહીં તેમ જાણે;
પ્રસંગતે માનપણું વિસારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૪

જે સંજોગે દેશી જનો ન જાણે, વિદેશી તેને ભત્તીશે વખાણે;
તે તેની રીતો યજી દેશી હારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૫

જે સમયે સર્વની મુજબ જાણે, અસમ્ય તે સર્વ અધોગમ માને;
દુરાચારીયા કમનાગતારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૬

જે જીજ્ઞે તે સર્વ ન હોય સારું, નવીન તે હોય ન સારું નહારું;
આ મુખને વાત ગમે ન અંધારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૭

પુરાણ જોડે કદી સારું હોય, ન મુખને એક જણાય તોય;
નવીનને એક પડે પનારે, નવીનમાં મોઢ વધે વધારે. ૮

શાશ્વ કવિ.

જામનગર.

દેશવજાલ વિ. રેવાસંકર શાસ્ત્રી.

ધર્મ વિચાર,

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૧૩૫ થી)

પુસવન.

સંસ્કાર ૨ જો.

પુસવન સંસ્કાર ગર્ભ રહેવાના દિવસથી બીજી ત્રીજી અથવા ચોથે મહિને કરવાનું આપણા શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ છે. એને પુસવન નામ આપવાનું કારણ એ છે કે તે સંસ્કારથી પુરુષત્વનો લાભ થાય છે, તથા તે સંસ્કાર કરવાથી ગર્ભ અક્ષાયમાન થતો નથી. આ સંસ્કારમાં પુષ્ય, શ્રવણ, પુનર્વસુ એવા પુલિંગ રાખ્ધ વાચ્ય નક્ષત્રથી યુક્ત ચંદ્રમાં હોય તે દિવસે હુવાં તથા વડનાં કુંપળને વાટી તેનો રસ જમણા નાકમાં નાખવામાં આવે છે.

હાલમાં આ સંસ્કાર કરવાનો આલ બંધ પડ્યો છે પણ સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર કરાવતી વખત જો ગૌર વિદ્વાન હોય તો તે સંસ્કારનો વિધિ કરતા પહેલાં પાણી, એખા, ધ્રો ભેગાં કરી તે સ્ત્રીને સુધારે છે. પણ આ સધણું તેના પતિએ કરવું જોઈએ. આ સંસ્કાર કરતી વખતે ઇચ્છા વેદ મંત્ર બણવા જોઈએ અને તે સધણા વેદ મંત્રનો તાર્પણ્ય એટલે જ છે કે આ સંસારમાં સંતાનની ઉત્પત્તિ માટે પરમેશ્વરે એવો નિયમ રાખ્યો છે કે સ્ત્રી દ્વેતરૂપ છે અને પુરુષ બીજરૂપ છે તે બંનેના સંધનથી સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે માટે સ્ત્રી તથા પુરુષે ગર્ભ તથા વીર્યની બંને બર રક્ષા કરવી જોઈએ.

સીમન્તોન્નયન.

સંસ્કાર ૩ જો.

ની સ્ત્રીના વાળ ઝોળવા. ઉપરના જે પદાર્થોથી વાળ ઝોળવાનું કહ્યું છે તેનું કારણ કલ્પનાથી એવું જણાય છે કે તે પદાર્થોના તે વખતે તે શાગ-માં સ્પર્શ થવાથી શરીરમાં એવો યોગ જાતે કે જે ગર્ભનો પ્રસવ થાય તે એવો મજબુત બાંધાનો થાય કે લાંબુ આયુષ્ય જોગવે. અથવા વેદના નિ-યમ પ્રમાણે ગર્ભિણી સ્ત્રીએ આનંદમાં રહેવું, તો તેના પ્રસંગમાં બ્યારે પતિ પાસે જોસીને તેના વાળ ઝોળે તેથી યત્નીને ઘણોજ હર્ષ પ્રાપ્ત થાય. અને તેમ થવાથી પણ જાણક થણા સારા બાંધાનું થાય તે સિવાય આ સંસ્કારના પ્રસંગમાં જેજે વેદમંત્રો બંજવામાં આવે છે તે સઘળા વેદમંત્રોના અર્થ તપાસતાં એમ જણાય છે કે તેની અંદર સર્વ ઠેકાણે ગર્ભનું ર-ક્ષણ થાય એવીજ માગણી છે. આ સંસ્કાર ક્ષેત્ર રૂપ છે એટલે બ્યારે બ્યા-રે ગર્ભ રહે ત્યારે ત્યારે કરવો જોઈએ એમ નથી. તે વિષે હારિત નામના ઋષિ કહે છે કે:—

સકૃત્કૃતસંસ્કારાઃ સીમન્તેન વિજાલિયઃ ।

યંયંગર્ભમસ્યન્તે સર્વઃ સંસ્કૃતો મવેત્ ॥

“સીમન્તોજનન સંસ્કારથી એક વખત સંસ્કૃત પએથી બ્રાહ્મણની સ્ત્રી જેજે ગર્ભને પ્રસવ આપે છે, તે સઘળા ગર્ભ સંસ્કૃતજ રહે છે.” આટલે એ સંસ્કાર પ્રતિગર્ભ થવાની જરૂર નથી.

મૂર્તિપુજા વિષે ચર્યાપત્રીને જવાબ.

(સાંધણ પાને ૧૪૦ થી.)

તેથી પ્રતિમા પૂજનની સાલ્યતા નથી ? જે એમ તેનું કહેવું હોય તો તેમ છેજ નહિ. હજારો વર્ષ પહેલાંનાં આસ્તિક તેમજ તાસ્તિક સો-કાનાં પ્રતિમાવાળાં મંદિરો આપણે નજરે જોઈએ છીએ, તે પરથી ખુ-લ્લું જણાય છે કે પ્રતિમા પૂજનનો વિધિ વર્તમાન કાળમાં ચાલે છે એટ-લુંજ નહિ પણ તે છેક પુરાણ કાળથી એટલે વેદના વખતથી ચાલતો આવે છે, તેથી લોકોમાં તો તે વિધિ ચાલે છે તે પ્રત્યક્ષ છે, અને વેદમાં પ્રતિમા પૂજનનાં અનેક વર્ણનો છે; ત્યારે તમારો ચર્યાપત્રી પ્રતિમા પૂ-જનની કંઈ રીતે અસાલ્યતા દર્શાવે છે તે સમજાવું નથી. વેદ શાસ્ત્રમાં

જ્યાં પ્રતિમા પૂજનનો નિષેધ કહેલ છે, ત્યાં તે પ્રતિમા પૂજનના અન-
ધિકારી માટે છે. “આયુર્વૈદ્યત્વ” ધી છે તે આયુષ્ય છે એટલે ધી આ-
યુષ્યની અભિવૃદ્ધિ આપનાર છે, આ વાક્યથી તથા અનુભવથી જણાય
છે કે ધી એ પદાર્થ આપરદાને ઉત્તેજક છે, તોપણ તેના અનધિકારી લો-
કો એટલે જંવરથી પીડાતા લોકો તે વસ્તુના અનધિકારી છે. માટે ધીને
જ્યાં નિષેધ આવે તે ધીના અનધિકારીને માટે સમર્જનો. તેમજ મૂર્તિપૂ-
જના જે અનધિકારી છે તેમને વાસ્તે પ્રતિમા પૂજનનો નિષેધ છે, સ-
ર્વને માટે નથી. પ્રતિમા પૂજન નીતિ વિરુદ્ધ છે એમ તે ચરચા પત્રીકા
લખવાનું કે કામન્દકી નીતિ શાસ્ત્ર ? મન્વાદિ પ્રણીત ધર્મશાસ્ત્ર નીતિને કે-
હેવાનું એમ તેના ગંભીર સમજ હોય તો તેજ ધર્મશાસ્ત્રમાં હજારો કે-
કોણે પ્રતિમા પૂજન કહેલ છે; અને કામન્દકી નીતિશાસ્ત્રમાં કુત્વ વ્યવ-
હારનુંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે અને તે અધ્યકાર પારલૌકિક વિષયથી ઉદા-
સીનજ છે. આદતી પદ્ધતિમાં વિવાહ વિધિ લખેલ હતો નથી, તેટલા
માટે વિવાહ વિધિનું કર્તવ્ય નથી એમ જેમ સિદ્ધ થતું નથી, અને રા-
માયણમાં મહાભારતની વાત લખી નથી તેથી ભારત અપ્રમાણ છે એમ
પણ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી, તેમ તે તે શાસ્ત્રોમાં પ્રતિમા પૂજન ન હોવા-
થી કાંઈ પ્રતિમા પૂજનને દાની નથી, પણ ઉદ્ધટું અલૌકિકપણું સિદ્ધ થા-
ય છે. પ્રવૃત્તિપર શાસ્ત્રમાં પ્રતિમા પૂજનનો વિષય ન હોવાથી પ્રતિમા
પૂજન એ નિવૃત્તિરૂપ સ્વપ્નને આપવાવાળું છે એમ ઉદ્ધટું સિદ્ધ થાય છે.
માટે અધિકાર પ્રમાણે જે કામ કરવું તે તેને નિંદ્રા થતું નથી. ન્યાય,
તર્ક, શાસ્ત્રોનાં કરતા ઐતમ, કંણાદ અનુક્રમે ૧૬ અને ૭ પદાર્થના વિગ-
ત્ય જ્ઞાનથીજ મોક્ષ માને છે. માટે તે જે શાસ્ત્ર પદાર્થના વિવેચનને છોડી-
ને તેમાંથી છત્તર દૃષ્ટિમાં પસાર પામેલાં નથી; તેથી તેમાં પ્રતિમા પૂજ-
નની વાત નથી તેટલા વાસ્તે પ્રતિમા પૂજન ન્યાય તથા તર્ક વિરુદ્ધ છે.
એમ કદિ કહેવાય નહિ. ભક્તિવિના જ્ઞાનનો ઉદય ન થાય. એમ અનેક
અંશમાં લખેલું છે, તેટલા માટે મોક્ષકાંક્ષી પુરોહિતે પ્રતિમા પૂજન આવ-
શ્ય કરવું જોઈએ.

પ્રતિમા પૂજનથી કુસંધ થાય છે એમ તેનું લખવાનું પણ સમજ
વિનાનું છે. કેમકે વિચાર કરતાં જણાય છે કે શાસ્ત્ર રીતિ પ્રમાણે જે પ્ર-

તિમા પૂજન થાય તો ઊભટો સંપ વધે છે. શાસ્ત્રમાં પંચદેવનું પૂજન ક-
હેતુ છે અને બીજા અનેક દેવતા એ પાંચ દેવમાં અંતર્ભાવ છે. તેથી શા-
સ્ત્ર પ્રમાણે સમજીને વર્તનારા અને પંચદેવ ઉપર સરખો ભાવ રાખનારા
લોકોમાં કુસંપ થવાનો સંભવ નથી. કુસંપ ઉડવો કે કલેરા થવો એટલો
શાસ્ત્રથી અજ્ઞાન લોકોને માટે છે તમારા ચરચા પત્રીના લખવા પ્રમાણે જે
કુસંપ પેડા છે તે શાસ્ત્ર પિરદ પ્રતિમા પૂજનની રીત ચાલવાથીજ પેડા છે.

શ્રદ્ધા ન રાખવા લાગક એવા વામ ગાર્ગમાં પણ બ્રાહ્મણોએ શ્રદ્ધા
એસાડી સ્વારે નિરાકારમાં શ્રદ્ધા કેમ ન બેસે એ શંકાનો ખુલાસો એટ-
લોજ છે કે નિરાકાર વસ્તુમાં શ્રદ્ધા એસારવાનો ક્રમજ એવો છે કે જેમાં
પ્રતિમા પૂજન પણ એ રિયતિએ પહોંચવાનું મુખ્ય સાધન છે. પ્રથમ ક-
ર્મ કાંડનો આશ્રય કરીને મગ રહીત થવું. પછી ઉપાસના કાંડના સેવન-
નો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં પ્રતિમા પૂજન પણ લખલ કરેલ છે.
તે ઉપાસના કાંડનું સેવન કરવાથીજ અંતઃકરણમાં રહેલો વિશેષ દૂર થાય
ને પછી નિરાકાર સ્વરૂપને જાણવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, એવો વેદાની
શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. નિસરણીનો આશ્રય કર્યાપિના મેડી ઉપર ન અગ્રય ને
કદિ તેમ ચડવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો નક્કી નુકસાન થાય, તેમ શાસ્ત્રમાં
કહેલ ક્રમને ઊડવાથી શ્રદ્ધા બેસી શકેજ નહિ; તેટલા વાસ્તે પ્રતિમા પૂ-
જનનો પ્રકાર પરમાર્થી પડિતોએ મંદાધિકારીઓને વાસ્તે પ્રગટ કરેલ છે.

પ્રતિમા પૂજનનો ચાલ બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવા વાસ્તે કાઢ્યો છે,
એમ તમારો ચરચાપત્રી લખે છે, તેમ જો હોય તો શાસ્ત્રમાં મૂર્તિપૂજા
કરી પેટ ભરનારને 'દિવલક' એવું નામ આપત નહિ. દેવલક એ શબ્દ
નાયત્વને મૂલ્યવનાર છે, તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે મૂર્તિપૂજા પેટ
ભરવા વાસ્તે નથી, પણ નિરાકાર બ્રહ્મની સિદ્ધિ માટેજ છે. શ્રેયઃશ્રુતિ
મક્તિપુદસ્યતે વિમ્બો, ક્લિપ્યન્તિયેકેવલ્લવોયલબ્ધયે ॥ નેપામસૌક્ષ્ણ
પંલ્પર્વાશિષ્યતે, નાન્યયયાસ્યુલ્લુપાવચાતિનાં ॥ ભાગવતના ૬-
શંભરકંઠમાં બ્રહ્મા ભગવાનની સ્તુતિ કરતી મખત કહે છે કે:—હે વિમ્બો!
કલ્યાણને આપવાવાળી તમારી લક્ષિતો લાગ કરીને નિરાકાર બ્રહ્મ સ્વ-
રૂપને જાણવા માટે જે લેક્ષિ કલેરા પામે છે, તેને તો કલેરાજ નશમાં રહે
છે, જેમ ફાતરાં ખાંડનારને ફાંતરાંજ પ્રાપ્ત થાય છે. ઈત્યાદિ હર્ગારો વા-

ક્યો વડે પ્રતિમા પૂજનથી પુષ્ટિ કરવા લાયક ભક્તિનું કરવા પણ જ્ઞાનોત્પત્તિને માટે બતાવેલું છે. વળી શાસ્ત્રમાં એમ પણ લખેલું છે કે:—
 મુંજન્તેતલ્લવંપાપાયેચંસાત્મકારણાત્ ॥ જે મનુષ્ય પોતાને માટેજ રસોઈ કરેછે તે પાપ કરેછે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે શાસ્ત્રમાં સ્વાર્થ પાકનો નિગેધ કરેલો છે, અને પરમેશ્વરને માટેજ પાક કરવો એમ કહેલું છે, ત્યારે નિરાકાર પરમેશ્વર પાક સમર્પણાદિકને કેમ ગોચ્ય થાય ? તેટલા માટે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વેદ મંત્રના સંસ્કારથી પરમેશ્વરની પ્રતિમા બનાવવી અને તેને આમળ સવ સામગ્રી ધર્મ પડીજ માણસે તેનો ઉપયોગ કરવો આમ કરવાથી ઉપજા વાક્યને આધારે પાપીયણું થતું નથી. વાસ્તે પ્રતિમાને માટે ધનનો વ્યય કરવો એ કર્તાનું પાપ મઠાડે છે અને ધીમ્નઝોને આનંદ દેછે, તેથી પ્રતિમાને માટે કરેલ ધનનો વ્યય વ્યર્થ કેમ થાય ?

“ઉત્તમા સદ્ગત વસ્થા” ક્યાદિ વાક્ય ઉત્તર ઉત્તર અંવરથાથી મૂર્તિ પૂર્વ અવસ્થાને ઉત્તમતાને કહેવાવાળું છે, પણ તે પ્રતિમા પૂજન ન કરેલું એમ સ્પષ્ટ થતું નથી. આ વાક્યમાં પ્રતિમા પૂજનને અધમમાં અધમ કરાવેલું છે, પણ જેને જે વસ્તુનો જેવો ઉપયોગ તેના પ્રમાણમાં તેને તે વસ્તુ ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ લાગે, એ વિચાર તો આદરની ગરજ ઉપર રહેલો છે. તમારા ચરચાપત્રીને કદિ ચાંચાળી પાથડી ઉત્તમ લાગતી હોય તો પણ જેઓ એ નમુનાની પાથડીના આદર નથી તેમને તો તે પાથડી ગમે તેવી કિંમતની છતાં કિંમત વગરની છે. તથાપિ તેટલા માટે તે પાથડીનું બેડેલું મૂલ્ય ઓછું થતું નથી. પદાર્થનું ઉત્તમપણું અને અધમપણું એ તો આદરના ભેદથી છે, જરેરી હીરાને કિંમતી વસ્તુ ગણી તેનો સંગ્રહ કરે, પણ અજ્ઞાનીને મન તે પાંચીકાજ છે, તેમ જ્ઞાનીને મૂર્તિપૂજનની કાંઈ કિંમત નથી તોપણ અજ્ઞાનીને તે પારસમણી તુલ્ય છે. વાસ્તવ કાંઈ વસ્તુમાં ભેદ નથી, કેમકે આખો પ્રપંચ ચિદ વિશ્વાસરૂપ છે, તો તેમ નિરાકારમાં નિષ્ઠે રાખવાવાળા તમારા ચરચાપત્રી જેવાને પ્રતિમા પૂજનમાં અનાદર છે, તેમ પ્રતિમા પૂજનના અધિકારીઓને તેના માનેશ નિરાકાર સ્વરૂપમાં અનાદર જંગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ ઉત્તમ નિષ્ઠ આદર અનાદરથી તે પદાર્થ ઉત્તમ મધ્યમ બાવને પાગતા નથી.

જેનો જે સંગતે સંબધ તેથી તેને તે ફળની પ્રાપ્તિ યાય છે. ટેકની, સ્ત્રીની પોતાની, અધર્મ અવસ્થાનો કંટાળો આપતાં ઉત્તમ અવસ્થામાં આવવાની અભિલાષા યાય તોપણ તેના નીચ પતિની સેવા કરવાથી પોતાનો પતિવ્રતા ધર્મ જેવો ઉત્તમ રીતે સચવાય છે તેવો પતિનો ત્યાગ કરીને ઉત્તમ વર્ણના કોઈ મનુષ્યને પતિ ઠરાવી લેવું સેવન કરવાથી તેનો પતિવ્રત ધર્મ સચવાશે નહિ અને તેને સતિ શોકથી પ્રાપ્તિ યશે નહિ.

રામ કૃષ્ણાદિની પ્રતિમાને પૂજનાસચ્ચેને તેમનો ઈતિહાસ જાણી તેની પ્રતિમાનું પૂજન કરવાથી વળી વધારે આનંદ થાય છે. તેમનો ઇતિહાસ ન જાણે એમ નથી. એટલા માટેજ મદિરામાં કયા વારતાઓ યોગ્ય છે. તમારો ચર્યાપત્રી લખે છે કે ઇતિહાસગીજ શ્રદ્ધા બેસે છે તો અર્થે કહીએ છીએ કે જેના ઇતિહાસમાં તેને શ્રદ્ધા છે તેની પ્રતિમામાં તેને દેખ છે એ તો વિચિત્ર વારતા છે ! આવું તો અગ્રે ક્યાંય જાણ્યું સાંભળ્યું નથી કે જેનો ઇતિહાસ પસંદ પડે તેનો ફોટોગ્રાફ પસંદ ન પડે.

હમારા ગુરૂથી હમારેજ અને ક્ષેપથી કલુષિત યજ્ઞેશ અંતઃકરણ વાળા તમારા ચર્યાપત્રીએ પ્રતિમા પૂજન વિશ્વ લખી પોતાનું અચાનજ પ્રેમ કરેલું હોય એમ જણાય છે. તેને અવિધાના સ્વરૂપું પ્રતિપાદન કરવાસાર પાતંગલિ તથા ન્યાયનાં બે સૂત્રો લખ્યાં છે તેનો વિગત માત્ર એટલોજ છે કે જે જેવા રૂપમાં નથી તેને તેવા રૂપમાં માનવું. આ જ્ઞાત અમે પણ કમ્બુદ્ધ કરીએ છીએ. પણ તે સૂત્રો ઉપરથી પ્રતિમા પૂજન કરવું એ અવિધા છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. કારણ કે અવિધાનાં જ્ઞાન શુક્તિ રજતાદિક છે. જે રૂપ નથી એવા છીપના કટકામાં રૂપનો બાસ થવો એવું નામ અજ્ઞાન કે અવિધા. તેમ પ્રતિમામાં ઇશ્વરનો અવમાસ છે એમ ન માનવું. કેમકે છીપના કટકાથી રૂપાતું ધામ સરતું નથી અને પ્રતિમાથી ઇશ્વરનું કામ સરે છે, એમ ધણું શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થયું છે. પ્રતિમાને ઇશ્વર કેમ મનાય એવી શંકા રહેતી હોય તો સાંભળો. જેમ વિદ્યારીઆ મહારાણીમાં આપણે અધિષ્ઠાત્રીપણું માનીએ છીએ તે કાંઈ અવિધા વિજ્ઞાત નથી તેમ પ્રતિમાને વિષે પ્રતિષ્ઠાપિત ઇશ્વરપણું એ પણું અવિધા વિજ્ઞાત નથી. આપણને જેવો ભાવ હોય તેવા ફળની સિદ્ધિ મહારાણી તરફથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે અને પ્રતિમા તરફથી અ.

ભિષ્ક કૃત્તની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ તેમજ શાસ્ત્રરૂપ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. જેમ મદા-
રાણી પોતાની રૈયત ઉપરના પાણન પોષણમાં અધિષ્ઠાની પણુંજ વાપરે
છે, પણ સ્ત્રીપણું વાપરતી નથી. તેમ પ્રતિમા પણ પોતામાં ઇશ્વરને મા-
નનારા લોકોને પાયાણુ પણ પ્રગટ ન કરતાં અભિષ્ક સિદ્ધિને આપે છે,
અને શાસ્ત્રમાં પણ તેમજ લખેલ છે. પૂર્વ મિમાંસાના અનુસારથી વન્દિર-
પ પ્રતિમા પૂજનારા યજ્ઞમાનને 'તત્ત્વગમ્યાદિ' વાક્યથી દેવે ઇશ્વરપણું
અર્પણ કરેલ છે. નારદના ઉપદેશથી વાસુદેવ ભગવાનની મૂર્તિનું પૂજન તથા
ધ્યાન કરવાથી ધ્રુવને અભિષ્ક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયાની વાત થી વાગવેત્ત્વમાં
કહેલ છે. માટે જે સૂત્રો પોતાના મતને પ્રતિપાદન કરવા વાળા નથી તે
લખીને આ તમારા ચરચાપત્રીએ પોતાના મિત્રા પાંડિત્યનો પ્રકાશ કર્યો
હાય એમ અમારું માનવું છે.

હવે હમે આટલેથી બંધ કરીએ છીએ અને છેવટ જણાવીએ છી-
એ કે જેને સદાજ અવરયા વાચ્ય હવન મુક્તિ પ્રાપ્ત થએલ નથી તેને
પ્રતિમાં પૂજન અવરય કરવા કહેવું છે. પેટ ભરવા વાસ્તે અહિં તહિ ભ-
ટકતા લોકોને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરાવનાર પ્રતિમા તથા દેવ મંદિરોએ
કુટ્ટ છે એમ કેમ કહેવાય ? માટે મૂર્તિપૂજનો દેવ ન કરતાં તેના અધિષ્ઠા-
રીઓને મૂર્તિનું પૂજન ફલદાયક બણી કરવા દેવું એજ તાત્પર્ય છે.

ન્યાય.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૧૪૨ થી.)

ઉપરનો સિદ્ધાન્ત એવો છે કે આરા વાંચનારમાંના કેટલાકને વાંચે કે
તેજ વળતે ન્યાયરૂપ નહિ લાગે. કારણ કે પણાં વંધી થયાં જે રહીને
કોઈ માણસ આધીન થઈ ગએલ હોય તેને તેમજ જેને તકવડે ખર્ચ ખો-
ટું સમજવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા વળત મળેલ નહિ હોય, તેમને
આ સિદ્ધાન્ત પ્રતિદૂળ લાગ્યા વગર રહેશે નહિ. માટે તેમના મનનો ખુ-
લાસો કરવા એ વાત આરા ન્યાયના વિષયથી બહાર જશે એમ હું સ-
મજતો નથી.

લક્ષ્મણે ઉપર લખ્યો સિદ્ધાન્ત પ્રતિદૂળ લાગે એવાં માણસોને ની-
ચેની શંકા ઉત્પન્ન થશે.

૧. હિંદુશાસ્ત્રવેત્તા શું અચ્છાન હતા? આનો જવાબ હું તેમના મનને મળતોજ આપું છું કે હિંદુશાસ્ત્રવેત્તાઓ અચ્છાની નહોતા. લગ્નનો કરાર કુદરતી સિધ્ધાન્તને અનુસરી પ્રથમના કાળમાં કરવામાં આવતો, એવા હિંદુલોકોના ઘણા દાખલા અપણને હાથપણ મળી આવેછે. ત્યારે આ દાખલાઓજ ખતાવી આવેછે કે હિંદુશાસ્ત્રવેત્તા લગ્ન સંબંધી ઉપર જણાવેલ કુદરતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્ષોના ખરા, તોપણ તે પછીના પાછળના કાળમાં આ નિયમનો ધીમે ધીમે સંકોચ થતો ચાલ્યો હોય એમ જણાયછે, અને તે એટલેસુધી કે છેવટ હાલમાં ચાલતા હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે અગર વ્યવહાર પ્રમાણે લગ્નના પદ્ધતિઓ છેક પરાધીન અવસ્થામાં આવી પડ્યા.

૨. ત્યારે ખીજી શંકા હવે એ ઉત્પન્ન થશે કે શું પાછળના કાળના શાસ્ત્રવેત્તા અચ્છાન હતા કે જેણે હાલના જેવો વ્યવહાર પવા દીધો?

આનો જવાબ પણ હું એવો આપું છું કે તેઓ પણ અચ્છાન નહોતા. તેઓએ શરૂઆતમાં જો કે ઉપર જણાવેલ કુદરતના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરેલો હતો, તોપણ તેઓને જ્યારે એમ લાગ્યું કે કુદરતના સિધ્ધાન્તને અનુસરતી રીતે ઘણી વખતે યુવાન પ્રજા પોતાનો લગ્ન સંબંધ જોડતી નથી ત્યારે તેઓએ ફક્ત એટલોજ નિયમ રાખ્યો કે તેના કામમાં અચ્છાની સલાહ લેવી. જેમકે દાખલો એ નામની સુંદર સોળ વર્ષની કુમારિકા પૈસાની અત્યંત લાલચને લીધે લોભમાં ફસાઈ જઈ પોતાનાં સમાન વયનો અને સમાન ગુણનો ભરતાર પસંદ ન કરતાં રૂ. ૧૦૦૦૦) લઈ એક વૃદ્ધ પત્તિ પસંદ કરેછે. આ વાત ફક્ત તે લોભની ખાતરજ કરે કારણ કે નિર્ધન વૃદ્ધ માણસને કોઈ પણ કુમારિકા સ્વતંત્રરીતે પસંદ કરે એવો દાખલો અવાપિ જન્યો પણ નથી અને જનવાનો પણ નથી. આવી રીતે જ્યારે યવા લાગ્યું ત્યારે પુખ્ત વિચારના માણસોએ એવો નિયમ બાંધ્યો કે લગ્નના પદ્ધતિઓના માળાપ અગર સગાં સંબંધીઓની સલાહ વગર લગ્ન કરવાં એ સાફ નથી. આનો અર્થ ફક્ત એટલોજ કે માળાપની ફક્ત સલાહ લેવી પણ તેમનાપર કુલ મુખત્યારી નહોતી. અગર ખીજી રીતે વર અથવા વહુ પણ તેમણે શોધી આપી લગ્ન કરાવી દેવાં એમ તેમનો હક નહોતો. જેમ જેમ માળાપો તથા ખીજાં સંબંધીઓ આપસ્વાર્થી અને અચ્છાન થતાં ચાલ્યાં તેમ તેમ તેઓએ તેમને પૂછવામાં

આવડી સલાહનો વર અથવા વહુ સોધી આપવામાં હંક તરીકે તેઓ અ-
મલ કરવા લાગ્યાં અને આ નિયમનું પ્રાણક્ય દિવસે દિવસે એટલું તો
વધી પડ્યું કે છેવટ હાલમાં અગ્રતા હિંદુ ધોરણ મુજબ વર્તવું રાહ ચ-
યું અને તેમાંથીજ બાળલગ્નનો દુષ્ટ રીવાજ હિંદુ લોકોમાં જન્મ પામ્યો
અને જે રીવાજ હાલના મુધરેલા કાગમાં પણ ધમધોદાર આલ્યો જાય છે.

બાળલગ્ન એ મારા લગ્નના કરાર વિષેના ઉપરના સિદ્ધાન્તથી વિર-
ધ છે. આ વિરુદ્ધતા હાલના જર્માનાના ધણી વિદ્વાનોએ ખારીડીથી ચરચી
સાગીત કરેલ છે એટલે તે વિશે વધારે બોલવું દુરસ્ત ધારતો નથી.

આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે હાલમાં લગ્નનો કરાર યતાં પહેલાં
સગપણનો કરાર કરવામાં આવે છે જેને વાગ્દાન કહે છે. આવીરીતે સગ-
પણ અથવા સગીર વયનાં અંગર યુવાન વયનાં દંપતીનાં લગ્ન ભવિષ્યમાં
કરવાનો કરાર એ જો કે મારા આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે હાલમાં આ-
લતો કાયદો થોડે ભાગે એટલે વિશેષ રીતે નહિ પણ અપકૃત્યની રીતે
અમલમાં લાવે છે, તોપણ આના કરારના ભંગને અપકૃત્ય ગણવું કે નહિ
એ વાત વિચારમાં લેવા યોગ્ય છે.

લગ્ન કરનાર સખસોએ ભવિષ્યમાં લગ્નને માટે કરાર કર્યો હોય તે
તોડવાથી પક્ષકારોને તુકસાની થાય ખરી અને તેને અપકૃત્યની રીતે તુ-
કસાની આપાવવી એ કાંઈ ખોટું નથી. તો પણ જ્યારે 'સગીરવયના લ-
ગ્ન કરનાર સખસોને માટે ત્રાહીત સખસો સગપણ અથવા વાગ્દાનનો
કરાર કરે અને તે કરાર લગ્ન કરનાર સખસ'પુખ્ત ઉમરે પહોંચ્યે અગ-
લમાં જ લાવે એટલે કે ત્રાહીત સખસોએ તેમને માટે કરેલો કરાર તોડે
તો તેમની જાત મિલકતપર આ કરાર તુંટવાથી ઉત્પન્ન થતી કાંઈપણ જ-
વાબદારી રહેવી ન જોઈએ, પણ ફક્ત ત્રાહીત સખસોના ઉપરજ રહેવી
જોઈએ, એટલે દુકામાં આવા સગપણના કરારનો ભાગ એ ફક્ત ત્રાહીત
સખસોને સંબંધે અપકૃત્ય હોઈ શકે પણ સગીરવયના લગ્નના ખરા પક્ષ-
કારને સંબંધે કાંઈપણ અપકૃત્ય નથી, અને તેઓ 'તેમજ તેમની જાત
મિલકત પણ જવાબદાર નથી. જેમ ભવિષ્યમાં પરસ્પરનાં વચ્ચેના પૂરાં ક-
રવાના બીજા કરારો હોઈ શકે તેવીજ રીતે ભવિષ્યમાં પરસ્પરનાં વચ-
નો પૂરાં કરવાનો લગ્નનો કરાર અથવા કાયા સગપણનો કરાર પણ પુષ્ટ
વચના પક્ષકારોથી હોઈ શકે, એ વાત ન્યાયના નિયમથી બહાર જતી

નથી. આ રીવાજનું મૂળ મારા ધારવા તથા માનવા પ્રમાણે એવું હોવું જોઈએ કે લગ્નનો કરાર થતાં પહેલાં વહુ તથા વરનાં મન એક બીજાસાથે પૂર્ણરીતે મળે છે કે નહિ ? સમાનગુણ છે કે નહિ ? લગ્નથી ઉત્પન્ન થતો સંબંધ હમેશને માટે નબરો કે નહિ ? આ વગેરે ધણી ઉપયોગી બાજતોનો વિચાર કરવાનો તથા અમમાની જોવાનો પૂરતો વખત તથા તક મળે. પણ હાલમાં તો મૂળહેતુ બૂલ્લખ જઈ એટલે બધે આડે રસ્તે અમલ કરવામાં આવે છે કે મૂળ હેતુનો તેથી લોપ થયો છે; એટલું જ નહિ પણ તે હેતુના લોપની સાથે લગ્નના ખરા પક્ષકારોના હિત તરફ જરાપણ લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. હાલનો આવતો કામદો આ બાજતમાં એટલો બધો માન છે કે હિંદુલગ્નના આવા માડા રીવાજોનો તે મનાઈ હુકમથી અટકાવેલ કરતો નથી, એટલું જ નહિ પણ કામદારોના જે કરાર થતો નથી, જે કરાર છે એમ કોઈ પણ જગ્યાએ સૂચવવામાં આવ્યું નથી એવી કયુલાયતોને પણ હાલની દોરડા કરાર માની ન્યાયનો આશય લેવા જનાર સંખ્યોને પણ તે ખુટી રીતે ન્યાયનો લાભ આપતી નથી. કુદરતના મારા ઉપર કહેલ લગ્નના મૂળ સિદ્ધાંતને અનુસરી કાયદામાં એવી રીતનો સ્પષ્ટ નિયમ હોવો જોઈએ કે બીજા કરારોની માફક લગ્નનો કરાર પણ તે કરારના પુખ્ત વયના પક્ષકારોની રાજપ્રતિષ્ઠા આપેલી સંમતીથી જ થવું જોઈએ; અને કરારનાં જે લક્ષણો બીજા કરારમાં મારા આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે સમાવેશ છે તે બધાં લક્ષણો લગ્નના કરારમાં હોવાં જ જોઈએ. જે આમાનાં એક પણ લક્ષણની ખામી હોય તો તે કરાર નિરર્થક થાય. વળી બીજા કરારોથી પણ લગ્નના કરારને કાયદાએ વિશેષ માન આપવું જોઈએ. અને બીજા તમામ કરારો જે કે નિરર્થક કયુલાયત અગર કરાર થતા હોય તે અમલમાં લાગવા ન લાવવાનો જેમ દરેક ખાનગી પક્ષકારોને હક રાખ્યો છે, તેમ લગ્નના કરારમાં ફક્ત ખાનગી પક્ષકારોનો હક રાખવો એટલું જ નહિ પણ ખાનગી પક્ષકારો પર લગ્નની નિરર્થક કયુલાયત અગર કરારો કરવામાટે શિક્ષા ઠરાવવી જોઈએ; એટલે બીજા કરારોથી ફક્ત સિવિલ અગર દિવાની હક અગર જવાબદારી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ફોજદારી હક કવચિત્ત જ ઉત્પન્ન થાય છે. તો આવો સિવિલ હક અથવા જવાબદારી કાયમ રાખી ખાસ ફોજદારી જવાબદારી નાખવી જોઈએ કે કોઈ પણ સંખ્ય આવા નિરર્થક લગ્નના કરાર કરે જ નહિ અને કરે તો ખાનગી

અગર સિવિલ હક અગર જવાબદારીની રીતે તે કરાર નિરર્થક થાય, અને ફાજદારી જવાબદારીની રીતે તે માણસ પબ્લિક (સાકી) વિરુદ્ધ મુદ્દાગાર થઇ શિક્ષાનેપાત્ર થાય. ત્યાંસુધી દાલના આલતા કાયદામાં આવી ફાજદારી જવાબદારી નાખવામાં ન આવે ત્યાંસુધી જે કે સિવિલ બાબતોએ આવા કરારોને નિરર્થક અગર નિરર્થક થવા યોગ્ય કરારો કરાવવામાં આવે તોપણ સંપૂર્ણરીતે કુદરતના આગળ કહી ગએલ લમના સિદ્ધાન્તનો હેતુ પાર પડે નહિ. કારણ કે દાખલા તરીકે:—

અપૂર્ણ.

ગમકૃષ્ણ આનંદજી.

એન્સી વકીલ.

ગંધક.

ધર્મ—ગંધક ચાર જાતનો થાય છે. લાકડીઓ, આમલસારો, કન્ઝી તથા દાલ ગંધક આમલસારો ગંધક વધારે યોગ્ય છે, અને તેના પીળા કડકા આવે છે તેનો રંગ પાકેલાં આંખજાંતે મળતો આવે છે, તે ઉપરથી તેને આમલસારો ગંધક કહેછે. લાકડીઓ ગંધક લાકડીનાજ આકારમાં આવે છે. તેના નાના નાના લાંબા કડકા હોય છે.—આ જે જાતનાજ ગંધક ઔષધમાં વપરાય છે; આમલસારો ગંધક ખાવા માટે તેમજ બહાર લગાડવા માટે અપાય છે, પણ લાકડીઓ ગંધક સુખ્યત્વે કરીને બહાર લગાડવાનાજ કામમાં આવે છે. તોપણ આમલસારો ગંધકના અભાવમાં તેને ખાવા માટે આપવામાં આવે તો કાઈ પણ જાતની હરકત નથી.

શોધન—લોહાની કડાઇને અંદરના જામમાં જરા ધી ચોપડી ગંધકનો ખારીક છુટો કરી તે કડાઇની અંદર નાંખવો. હેઠળ બહુજ થોડો ફક્ત અંગારોજ તાપ રાખવો. જડ જડ બળતો હોય અગર નીચે બહુજ લાકડાં બળતાં હોય એવો તાપ રાખવો નહીં. આમ કરવાથી ગંધક બળી જશે ને તેનો રંગ પીળો બદલાઇને રાતો થઈ જશે. જરા તાપની આંચ લાગી કે તરતજ ગંધક ઓગળવા માંડશે. જે ત્રણ મિનિટની અંદર ગંધક સાચ ઓગળી જશે. ગંધક સુધા ઉપર ફક્ત રસ થાય ત્યાં સુધી રાખવો. રસ આક્રો કરવાની જરૂર નથી; જે જરા વધારે રાખવામાં આવશે તો તે રાતો રગડો થઇ તરત તજે ઓટવા માંડશે. રસ થયો કે ત-

રતન તેને દુધની અંદર નાંખી દેવો, શેર એક ગંધકના રસને અઢીશેર દુધની અંદર નાંખવો. આથી ગંધક દુધની અંદર છુડ થઈ જશે તે દુધમાં ગંધકનો રસ પડ્યો કે તરતજ ગંધક તળે જામી જશે. જામેલા ગંધકનું પેાડું બિખેડી લઈ તેને બારીક વાટી કપડે ચાળી લેવો. આ શુદ્ધ ગંધક થાય છે. તેનો રંગ શુદ્ધ પીળો થાય છે તથા જરા કાચા આમલસારા ગંધકની પેઠે તેની અંદર અળકાટ રહેતો નથી. આપધમાં આ શુદ્ધ ગંધક વપરાય છે. તેની ભરમ કરવાની કોઈ બાબતી જરૂર રહેતી નથી.

આ સિવાય ગંધક શુદ્ધ કરવાની બીજી રીત એવી છે કે ગંધકને વાટી કપડે ચાળી લોઢાની કાઈમાં સમભાગ થી નાંખી તેનો રસ કરવો. આમ કરવાથી પણ ગંધકની શુદ્ધિ થાય છે. આવી રીતે કરવામાં પણ તાપ બહુજ ધીમે કરવો. જે વધારે તાપ થાય તો ગંધક વધારે પાકી લાગ થઈ જાય છે.

તે સિવાય ગંધકનું શોધન કરવાનો ત્રીજો રસ્તો એવો છે કે એક દોણી લઈ તેને સાફ કરી તેના અંદર દુધ ભરવું. તે દોણીનું મોઢું ખૂણ કપડેથી બાંધવું ને તે કપડેથી બાંધેલી દોણીના મોઢા ઉપર ઘોળી (અગર કોઈ ચીકણાદાર) માટીની પાળ કરવી ને તેની અંદર ગંધકનો જુદો નાંખવો. ને તે ઉપર લોઢી ઢાંકી તે ઉપર દેવતાના અંગારા નાંખવા. તાપ લાગવાથી નીચેનો ગંધક ઓચગણે ને ટપકી ટપકી નીચે દુધમાં પડશે. જેથી ગંધકનાં બલકાદાર ફુલ થઈ જશે. આવી રીતે કરવામાં કોઈ જાતના આકરા તાપની ધારતી રહેતી નથી. કારણ કે દેવતા વધારે હોય ને તાપ લાગે અને ઓગલે કે તરતજ ગંધકનો રસ કપડાંમાંથી ગળાઈ દુધમાં જઈ પડે છે. તેથી રસ ચમેલા ગંધકને તાપની અસર પાછળથી લાગતી નથી. આવી રીતે કરવાથી સૌતતમ શુદ્ધ ગંધક થાય છે.

ખતાવટ—ગંધ તૈલ—શુદ્ધ ગંધકને દુધની અંદર નાંખી બિખાળવો. ને પછી તે દુધને જામવા દેવું તે દહીંને વણેલી તેમાંથી તારવીને તેનું પી કરવું. તેને ગંધક તૈલ કહે છે.

લઘુક્રયાદરસ—શુદ્ધ ગંધક બે ભાગ—શુદ્ધ પારો એક ભાગ લોહ ભરમ અરધો ભાગ—પીપળીમૂળ બે ભાગ—ચીત્રક બે ભાગ—મૂંઠ બે ભાગ—ઘર્વીંગ બે ભાગ—સંચળ એક ભાગ—ટકુંબાર એક ભાગ—મરી એક ભાગ—આ સર્વે પદાર્થોને એકત્ર કરી તેને લીંબુના રસની સાથ

ભાવના દેવી. તૈયાર થાય તે લઘુક્રિયાદરસ.

ગંધકાદિ તૈલ—ધંતુરાના ડોઝના ચીરી તેની અંદર ગંધક, મોરચુ, યુ, ને મનઃશીત્ર તથા સમલાએ બરવાં ને તેનાપર કપડું વીંટી ડાહ્ય માંડી લગાડી તેને આગનીમાં પકવવાં. બ્યારે અગ્નિમાં પાકી રહે ત્યારે લઈ તેને ધ્રુપેલ તેલની અંદર વાટી તૈયાર કરવું.

ગંધકાદિ લેપ—ગંધક બાર તોલા, મનઃશીત્ર બાર તોલા, પારો બાર તોલા, અને ધી વીસ તોલા—આને બરાબર ખૂંચ કરી તૈયાર કરવું.

ગુણ—ગોધક, સારક અને ત્વક્ષોષ દર.

ઉપયોગ—ગંધક ખાવાથી પિત્તના પ્રકોપને શાન્ત કરેછે, અને તેથી ઝાડો સાફ ઉતરેછે, વળતે એક બે દરત પણ થાયછે. અર્ધની અંદર ગંધક ઘણો ઉપયોગી છે. અર્ધવાળા દરદીને હમેશાં ઘણું કરીને યકૃતનો રક્તદોષ હોયછે, જેને ગંધક સાફ કરેછે, બ્યારે અર્ધની શ્વઆત ઘઈ હોયછે અને શુદ્ધના મુખ આગળ લોહીનો જમાવ થયો હોય તેવી રીતે તે ભાગ સોજેશો ને ચટશે લાગેછે ત્યારથીજ ને ગંધક શરૂ કર્યો હોય તો તે સારો ફાયદો કરેછે, તે ભાગના દાહને સમન કરેછે. ઝાડો પાતળા ને સાફ લાવવાથી ને છોલાવું બેઈએ તે છોલાવા દેવું નથી. અર્ધ દોષની અંદર શુદ્ધ ગંધક દુધની સાથે ચોડા ઘણા દિવસ લેવાની જરૂર છે. તેમજ ગંધ તૈલ લેવું એ પણ ફાયદા કરકરું, તે સિવાય ગંધક ખાવાથી આમવાયુ, કટીશ્વળ તથા બીજાં કેટલાક વાતરોગ ઉપર સારો ફાયદો કરે છે, સૌંધનાદ ગૂગળ નામની જનાવટ જે વાતરોગને માટે ઘણી પ્રસિદ્ધ છે તેમાં મોટા ભાગ ગંધકનો આરોગ. ગંધક ત્વક્ષોષ ઉપર એક આકતીર દલાજ છે. ત્વક્ષોષમાં ગંધક ખવાયછે, તેમજ બહાર ચોપડાયછે. ત્વક્ષોષની અંદર જે ગંધક ખાવો હોય તોપણ દુધની અંદર ખવાયછે. ગંધકના સેવનથી ખસ, ખરજીવું, વિચર્યાંશ, કુષ્ઠ, તથા દહુ પિએદેદરેક ત્વક્ષોષમાં ફાયદો થાયછે. આવા ત્વક્ષોષની અંદર સાધારણ રીતે બારીક કાટની ઉત્પત્તિ થતી હોયછે, જેનો ગંધક નાશ કરેછે. તેમજ તેવા પ્રાણીની ગતી થી થતી મેગ ને તે દબાવેછે. ખસ ઉપર ગંધકનો મહત્તમ અત્યંત સરસ છે, ત્વક્ષોષ ઉપર લેપની અંદર ગંધકની સાથે કેટલીક વખતે પાસે

પણુ આવેછે. ગંધકાદી તેજ તથા ગંધકાદિ લેપ એ પણ ખસ ઉપર અ-
તી ઉપયોગી છે. તે દાદરની ચેળને ઝેરમારેછે. ગંધક અને જવખાર તેજ-
ની અંદર મેળવી લગાડવાથી વિચર્યાક, ચિત્રી, કરેલીઆ વિગેરે કેટલીક
જાતના ત્વદ્દોષ ઉપર કાપદો પામીછે. જે સિવાય કેટલીક ધાતુની ભરમ
કરવામાં તે ધાતુને ગંધકનો લેપ કરવાની અવસ્ય જરૂર પડેછે. અજીર્ણની
અંદર શુદ્ધ ગંધક ફૂંચદો કરે છે. લઘુકન્યાદરસ ભોજન સમયે ધારાની
સાથે ખવંડાવાય છે. આથી અજીર્ણ, ગ્રોટો, ઉલ્લી, પેટચુક, મોળ વિગેરે
ગરેછે. તથા જરૂરાની પ્રદિશ પામીછે.

માત્રા—શુદ્ધ ગંધકની રથી ૪ વાલ-લઘુકન્યાદરસની એકથી ભે વાલ.

વીરજી ઝીણા રાવળ.

એમ. એમ. એડ. એસ.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

ત્રીયે લખ્યાં ચોપાનીઆં માનવધર્મના બદલામાં મળવા લાગ્યાંછે.

એડા ખેંતોવાડી—(નડિયાદ) ખેતી કામ કરનારાઓએ ખાસ કરીને
વાંચવું જોઈએ.

‘ સર્વ મહાત્માય પ્રકાશ ’ (મોરબી)—તેજ તથા વેળુવ સંપ્રદાયના
આસ્તિક ઉપાસકોને માટે આ ચોપાનીક ઘણું ઉપયોગનું છે.

‘ જ્ઞાનોદય ’—(ભરૂચ) પરચુરણ વિષયો સારા અને રસ ભરેલા આવેછે.

‘ ટાળક શુભેચ્છક ’—(અમદાવાદ) ખાસ તે ગણિતના ઉપયોગનું છે.

‘ સ્વાદ્વાદસુધા ’ } અમદાવાદ તથા બાવનમરતી જેત સભા
‘ જૈન ધર્મ પ્રકાશ ’ } તરફથી પ્રગટ થાયછે, તે તે ધર્મના લોકોને

ઉપયોગનાં હોવાં જોઈએ.

‘ માસિક સાર સંચાલ ’—વિષયો પરચુરણ ખીજાં ચોપાનીઆ-
માંથી ચૂટેલા એટલે સાધારણ વાંચનારને રસ પડે ખરો. પણ અમારો
મત એવો છે કે આવાં પારસી ઢબ છપનાં અને વિશેષે કરીને ટાચકા

હયથી તથા હસાહસના રમુછ ફરતા નૂરેએત્રમ, સ્ત્રીઓએ વગેરેમાંથી સૂત્રી ચોપાનીઓ દ્વારા પ્રગટ કરવાથી સ્વદેશને કાંઈ સંગીન ફાયદો થાય કે હો; કેમાં સ્વાભિમાન પ્રગટ થઈ તેઓ હિતસાહવાળા થાય એવો સંભવ નથી.

‘ રસેશ વૈદ્ય વિજ્ઞાન ’—આંહીના રસવૈદ્ય મણિશંકર વિકલબલ મદ તરફથી દર બે માસે પ્રગટ થાય છે. હાલમાં ચોપાનીઓ અને ચોપડીઓ તીડની માફક ઉભરાયાં છે, તેથી બાપખાનાવાળાઓને અને ઇઆંડના કાગળનાં તથા સંખ્યાનાં કારખાનાં વાળાઓને ‘ ધી કેળાં ’ થયાં છે, સિવાય સ્વદેશને તેથી યોગ્ય લાભ હશે એમ અનુભવથી પણ જણાય છે. આવાં ચીંથરાંના ઢગલામાં બ્યારે આ ‘ રસેશ વૈદ્ય વિજ્ઞાન ’ અમારી માનવધર્મ-ચોપડીસના ટેબલપર આવી પડતું ત્યારે અમને હર્ષનાં આશુ આપ્યાં, તે એટલાં માટે કે દેશી વૈદ્ય વિદ્યા કે જેના પર દેશી લોકોની શરીર-મુખા-કારીતો આધાર છે, તે વિદ્યાને મરણની પચારીમાં શીત વળ્યાં છે, તેને યુનઃસંલવન કરવાને યુનઃસતી પ્રજામાં અમારા શુરવર્ચ નામરાશી વૈવરાજ સમર્થ છે; તેમના હાયથી આવો પ્રયાસ આહુ થયો જણીને અમને હર્ષ થાય છે. આ ચોપાનીક નથી પણ એક દ્વિમાસિક સંપાદયોગી પુસ્તક છે, અને તે તેમાં આવતા રસ બધાં તથા વિદ્યતા ભરેલા વિષયોથી લોક પ્રિય થવાનો સંભવ છે. માટે તેનો સહાર થઈ સર્વે હાથ ફેલાવો થાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. અને યુનઃસતી પ્રજાને આ પુસ્તકની ગણતીતું ચોપાનીક વાંચવા બહાગણુ કરીએ છીએ.

‘ સર્પ ડંશનો ઈલાજ ’—મૂળ જંગાળી બાપામાંથી તરેજુમો કરનાર માસ્તર પરશોતમદાસ રામદાસ. તેમાં સર્પ ડંશના ઈલાજ બતાવ્યાં કરતાં વિશેષ કરીને સર્પ વિવેક વિવેચન આપ્યું છે તેથી આપેલું નામ તે ચોપડી-ને યટલું નથી.

‘ દંપતિવિરહ ’—પ્રસિદ્ધ કરનાર વીરમગામના પંડ્યા-લક્ષ્મીશંકર ન-યુરામ—વિરહ વર્ણનથી શૈલી સ્પર્શી છે. ખરેખરાં પ્રેમ પાશથી જોડાએલાં જોડાં વિરહમાં પણ વિપરીત વિચાર કરતાં નથી એ આ પુસ્તક બતાવે છે.

દુયદી તથા હસાહસના રમુછ ફકરા નૂરેએતમ, સ્ત્રીમોઘ વગેરેમાંથી સૂરી ચોપાનીયાં દ્વારે પ્રગટ કરવાથી સ્વદેશને કાંઈ સંગીત કાયદો થાય કે લોકોમાં સ્વાભિમાન પ્રગટ થઈ તેઓ ઉત્સાહવાળા થાય એવો સંભવ નથી.

‘ રસેશ વૈદ્ય વિજ્ઞાન ’—આંહીના રસવૈદ્ય મણિરાંકર વિરૂલભટ્ટ તરફથી દર બે માસે પ્રગટ થાય છે. હાલમાં ચોપાનીયાં અને ચોપડીઓ તીડની માફક ઉભરાયાં છે, તેથી છાપખાનાવાળાઓને અને છાંડાંડના કાગળનાં તથા સંખ્યાનાં કારખાનાં વાળાઓને ‘ ધી.કે.ગાં ’ થયાં છે, સિયાય સ્વદેશને તેથી થોડોજ લાભ હશે એમ અનુભવથી પણ જણાય છે. આવાં ચીંથરાંના હગલામાં જ્યારે આ ‘ રસેશ વૈદ્ય વિજ્ઞાન ’ અમારી માનવધર્મ-ઓદીસના ટેમલપર આવી પડ્યું ત્યારે અમને હર્ષનાં અશ્રુ આંખ્યાં, તે એટલા માટે કે દેશી વૈદ્ય વિદ્યા કે જેના પર દેશી લોકોની શરીર-સુખા-કારીનો આધાર છે, તે વિદ્યાને મરણની પયારીમાં શીત વડ્યાં છે, પુનઃસજીવન કરવાને શુભરાતી પ્રજામાં અમારા ગુરુવર્ય નાગરાશી સમર્થ છે; તેમના હાથથી આવેલ પ્રયાસ આજુ થયો તાણીને ધાયજે. આ ચોપાનીડું નથી પણ એક દ્વિમાસિક સંચોડું. અને તે તેમાં આવતા રસ ભર્યાં તથા વિદ્યતા ભરેલા વિષયવાનો સંલવ છે. માટે તેનો સહાર થઇ સર્વે કામ ફલાવો. અમે ઇચ્છીએ છીએ. અને શુભરાતી પ્રજાને આ પુસ્તકની મધ્ય ચોપાનીડું વાંચવા મલામણુ કરીએ છીએ.

‘ સર્પ ડંશનો ઈલાજ ’—મૂળ જંગાળી ભાષામાંથી તરજુમો કરનાર માસ્તર પરશોતમદાસ રામદાસ. તેમાં સર્પ ડંશના ઈલાજ ખતાબ્યાં કરતાં વિશેષ કરીને સર્પ વિષેનું વિવેચન આપ્યું છે તેથી આપેલું નામ તે ચોપડી-ને ઘટતું નથી.

‘ ક’ પ્રતિવિરહ ’—પ્રસિદ્ધ કરનાર સીરમશામતા પ્રમુખા. લક્ષ્મીરાંકર ન-યુરામ—વિરહ વર્ણનની શૈલી સારી છે. ખરેખરાં પ્રેમ પાશથી જોડાયેલાં જોડાં વિરહમાં પણ વિપરીત વિચાર કરતાં નથી એ આ પુસ્તક બતાવે છે.

सैवबोध्येइतिवैशेषिकशास्त्रसिद्धांतः । अथसांख्यम्अथात्रैवेध
 दुःखाद्यंतनिवृत्तिरसंतपुरुषार्थइति सूत्रे आध्यात्मिकाधेभौतिका
 धिदैविकेरूपाणां त्रिविधानां दुःखानामैकांतिकासंतिकानि वृत्तिरेव
 परमपुरुषार्थः । दुःखनिवृत्तेरवश्यं भावैकांतिकत्वं निवृत्तेषु दुःखे
 पुनर्दुःखांतरानुत्पत्तिरासंतिकत्वं । न च मंत्रौषध्याकांतसेवनादि
 भ्यएव त्रिविधस्यापि दुःखस्य निवृत्तिसंभवे विवेकज्ञानानुपयोगइति
 वाच्यं लक्तोपायेभ्यो दुःखनिवृत्तेः संभवेऽपि तत्रैकांतिकत्वात्संतिकत्वं
 योः शक्रेणापि संभावयितुमशक्यत्वात् तस्मादैकांतिकासंतिकदुःख
 निवृत्तेः पुष्कलं निष्कलं कसाधनं विवेकविज्ञानमेवेति वेदनयितं तत्र भू
 तदुःखस्य स्वतएव निवृत्तत्वात् वर्तमानदुःखस्य तृतीयक्षणवृत्तिश्च सं
 प्रतियोगित्वात् भाविष्यदुःखस्य चानुत्पन्नत्वात् कीदृशस्य दुःखस्य निवृत्तिः पु
 रुषार्थइति शंका समुन्मिषेदापि यदि हेयं दुःखमनागतमिति पातं जलसू
 त्रेण समूलमुन्मुलितान भवेत् तथा चानागतावस्थस्य भाविनो दुःखस्य
 सूक्ष्मदुःखपदाभिलष्यस्य दुःखस्य स्थूलतया भाविनो विवेकविज्ञाने
 नाविवेकनिवृत्त्याऽसंतिकैकांतिकानि वृत्तिरेव परमपुरुषार्थइति सि
 द्धांतः तत्र विवेकविज्ञानोपपादनाय चतुर्विंशतिपदार्थानां विभागने
 निरूपणं वत्सविवृद्धिहेतुभूतपयः प्रभृत्युत्पत्तिवत्प्रमहदाद्याकारेण
 स्वतएव प्रधानस्यापि प्रवृत्तिसंभवे ईश्वरखंडन ईश्वरासिद्धेरित्यादि सू
 त्रैः कृतमिति संक्षेपः । अथ पातं जलदर्शनम् । अथ यो
 गानुशासनं । प्रथमं हिरण्यगर्भादिभिः समुपदिष्टस्यापि योग
 स्येदानीं द्वितीयशासनमिति सूत्रार्थः । तत्र क्षिप्तं विक्षिप्तं मूढमेकाग्रं
 निरुद्धं चेति पञ्चविधमयः । रजसाद्यंतं चालितं चित्तं क्षिप्तं । क्षि
 त्ताद्विशिष्टं (विलक्षण) विक्षिप्तं कदाचित्समाहितमित्यर्थः ।
 तमं साभिभूतं चित्तं मूढं । तत्र क्षिप्तं मूढयोः समाधिशंके वनास्ति विक्षि
 त्तुचेतसि क्षेपस्योपसर्जनं भूतत्वाच्च विक्षिप्तताया अपि समाधित्वेन

વ્યેભ્યોપધાવ્યવસ્યમનુસંધેયમિતિશિવં ।

અવિદ્યાસ્મિતારાગદ્વેષાભિનિવેશાઃપંચક્રેશાઃ । કુશલાકુ
શલાનિકર્માણિ, કલ, સંસ્કારાઃ ॥

છ શાસ્ત્રોત્તારહસ્થનો વિચાર.

પ્રમાણ, પ્રમેય અને અંશય વગેરે સોળ પદાર્થ ન્યાય શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ કરેલ છે. તેના તત્ત્વજ્ઞાનથી અર્થાત્ વિવેક જ્ઞાનથી પરમ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવું પણ ન્યાય-શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે. એટલે કે આત્મા બીજા સપ્તમા પદાર્થથી જુદો છે. એવું નિઃસંદેહ જ્ઞાનનેજ પરમ પુરુષાર્થનું કારણ માનેલ છે. છ ઈદ્રિય, છ વિષય, છ સંબંધ, શરીર, સુખ અને દુઃખ એ એકવિંશ દુઃખોનો નાશ થવો એજ પરમ પુરુષાર્થ સ્વીકારેલો છે. આ જગોએ શંકા ઉઠશે કે ઉપર મળ્યાવેલાં એકવીંશ દુઃખોની અંદર સુખ પણ આવી ગયું દુઃખનો નાશ કરવા જતાં સુખનો નાશ પણ સાથેજ થઈ જવાથી નફો ટોટો બને સરખા હિસાબમાં આવ્યા માટે કાંઈ ક્ષણ ન થયું આ શંકા ધટતી નથી કારણ કે પરિણામતાપસંસ્કારદુઃસૈર્ગુણવૃત્તિવિરોધાદ્યસર્વમેવદુઃખંવિવેકિનઃ આ મોગશાસ્ત્રના અનુસારે કેટલાંએક સુખ પરિણામમાં દુઃખજનક હોવાથી વિવેકી માણસને સપ્તમ દુઃખ રૂપજ છે તેમા પોતાના અનુભવ ઉપરથી પણ મંથ અને હેરથી મેળવેલા અનની પેડે ઈદ્રિયોનું સુખ પણ વિવેકી માણસને તમજવા યોગ્ય છે. બે કે આંતરિક ગતિઓને તેનું સુખ દુઃખ મિશ્રિત છે માટે દુઃખરૂપ ગણીને તત્ત્વનું જોઈએ એવું ભાસતું નથી તેપણુ વિવેકીને તેનું સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે માટે સંસારનું સપ્તમ સુખ તજવા યોગ્ય છે. જગડે છીય અને રૂપને વિવેક નહીં કરી જાણનારને જ્ઞાતિથી કંઈપણ રૂપ છે પણ તે વિવેકીને કાંઈ કશું કરવા લાયક નથી. એની રીતે સાંસારિક સુખ દુઃખરૂપ હોવાથી તજવા યોગ્ય છે. માટે નફો ટોટો કાંઈ સરખો નથી. આચાર્ય ગૌતમે જાનાવેલા સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે ગિથ્યા જ્ઞાનના નાશથી રાગદ્વેષનો નાશ થાય છે રાગદ્વેષનો નાશ થવાથી પ્રવૃત્તિ ટપે છે અને પ્રવૃત્તિના જવાથી જન્મન લેવો પડતો નથી અને જન્મના અભાવથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે એટલે મોક્ષ થઈ શકે. સારાંશ એટલેજ કે આત્મા અને અનાત્માના વિવેક વિજ્ઞાનથી એકવીંશ પ્રકારના દુઃખો

નાશ મોક્ષને માણસ પામે છે માટે અનાભાશ્વ પદાર્થના વિવેક જ્ઞાનને માટે પ્રયત્નો વિસ્તાર છે. **इति न्यायशास्त्र निर्णयः**

જેથી રીતે વૈશેષિક શાસ્ત્રમાં પણ પદાર્થની સમ્પ્રદાયોને કે ભેદ છે તેપણ જ્ઞાન અને મુક્તિ એ તો પ્રથમ કહેલી રીતથીજ માણવી.

સાંખ્ય દર્શન.

अथ त्रिविध दुःखाखंत निवृत्तिरखंत पुरुषार्थः આ સૂત્રમાં આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ પ્રકારના દુઃખોની અવસ્થા અને અત્યંત નિવૃત્તિ એજ પરમ પુરુષાર્થ માનેજ છે. તો એ ત્રણ પ્રકારના દુઃખોની નિવૃત્તિ એ મન, ઔપધિ અને એકાંત સેવનાદિકથી પણ થાય છે ત્યારે વિવેકજ્ઞાનનો શો ઉપયોગ છે એવી શંકા વાળખી નથી કારણ કે ઉપર કહેલા ઉપાયોથી યદ્યપિ દુઃખ નિવૃત્તિ સંભવ છે તથાપિ તે ઉપાયોથી અવસ્થા અને અત્યંત દુઃખ નિવૃત્તિ થતી નથી માટે અવસ્થા કરીને અત્યંત દુઃખ નિવૃત્તિ થવાનું સાધન તો વિવેકજ્ઞાનજ છે. વળી આ પ્રસંગમાં એમ પણ શંકા થશે કે—ભૂતકાળનું દુઃખ તો સ્વતઃ નિવૃત્તજ છે અને વર્તમાનકાળના દુઃખનો તો ત્રીજા ક્ષણમાં નાશ થાય છે તેમ ભવિષ્ય કાળનું દુઃખ તો ઉત્પન્ન થયુંજ નથી ત્યારે કયા પ્રકારના દુઃખની નિવૃત્તિને તમે પુરુષાર્થ માને છે. આવી શંકા થાય પણ આ શંકાનું સમાધાન પાતંજળ સૂત્રે આપેલું છે કે **हेयं दुःखमनागतं** એટલે જે દુઃખ આવેલું નથી અને આવનાર છે સૂક્ષ્મ દુઃખ એવા નામથી જે કહી શકાય છે. અને આગળ જતાં જે મોટું રૂપ પકડવાનું છે તેની અવસ્થા અને અત્યંત નિવૃત્તિ થાય એજ પરમ પુરુષાર્થ છે એવો સિદ્ધાંત છે. તેમાં વિવેકજ્ઞાન ઉપજાવવા સાર એવીસ પદાર્થોનું પૃથક્ પૃથક્ જતાવડું જેમકે વાહનની વૃદ્ધિ તથા પોષણને સાર થાયના ઔષ્ણો દુધની પ્રવૃત્તિની માફકે મહદ દિના આકારે કરી પ્રધાનની પણ સ્વતઃ પ્રવૃત્તિનો સંભવ છે માટે ઈશ્વરની કાંઈ જરૂર નથી. એવી રીતે **ईश्वरासिद्धेः** ઈત્યાદિ સૂત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે.

अथ पार्तजल दर्शनम्.

અથ યોગાનુશાસન પ્રથમ દિરઘવર્ગ વગેરે એ ઉપદેશ કરેલા

આધાર મુખ્યત્વે કરીને વૈદ્ય ઉપર રહેલો છે. ત્યારે વૈદ્ય કોને કહેવો એ બા-
 જીવાની આ ઠેકાણે આકાંક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે. વૈદ્ય વૈદક સંબંધી સર્વ શાસ્ત્રોના
 બાજુનારો, ધણા અનુભવવાળો આત્માક તથા પવિત્ર હોવો જોઈએ. રોગની
 શાંતિ કરવામાં વૈદ્ય, ઔષધ, રોગની ચાકરી કરનાર તથા રોગી એ ચાર
 મુખ્ય સાધન છે. તેમાં પણ વૈદ્ય, એ મુખ્ય સાધન છે. જેમ પાકમાં અ-
 ગ્નિ એ મુખ્ય સાધન છે તથા ઠામ, લાકડાં, પવન એ ગૌણ સાધન છે, તેમ
 રોગની શાંતિ કરવામાં વૈદ્ય એ મુખ્ય સાધન છે, અને બાકીનાં ગૌણ
 સાધન છે. જેમ માટી, ડંડ, ચક્ર, સૂત્ર એ બધી વસ્તુ જેવી જોઈએ તેવી
 હોય તોપણ કુંભાર વિના કાંઈ વાસણ તૈયાર થઈ શકતું નથી, તેમ સારા
 વૈદ્ય વિના બીજાં ત્રણ સાધન કાંઈ કામ આવતાં નથી. ધણાં ભયંકર દરદો
 નારા પામવામાં તથા હલકાં દરદો 'વૃદ્ધિ પામવામાં રોગી અને અરોગી વૈદ્ય
 જોઈ શકાય છે. અરોગી વૈદ્યના હાથથી ચિકિત્સા કરાવી, એ દરતાં
 પોતાના આત્માને અગ્નિમાં હોમી દેવો એ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. સહેજભાજ
 કારણથી ઉત્પન્ન થએલો તથા યોગાવજતમાં જે સ્વાભાવિક ચિકિત્સાથીજ મટી
 જાય એવા રોગને મટાડીને પોતે વૈદ્ય છે એમ માનનારો હજારો પુરુષના
 નાશ કરનારો થઈ પડે છે. તેથી રોગના હેતુ, તેની નિશાની, શાંતિ તથા
 રોગને ફરીથી નહિ ઉત્પન્ન થવા દેવો એ ચાર બાબતો 'જેને પૂર્ણ જ્ઞાન
 છે તેનેજ વૈદ્ય એવું' નામ આપવું જોઈએ. અને તેથી એવા વૈદ્યને વિદ્યા,
 ચિત્કં, કર્મ, દ્રષ્ટિ, અભ્યાસ, સિદ્ધિ અને આશ્રય એ છ વાનાંમાંથી એકજ
 બરોગર તૈયાર હોયતો ઈચ્છિત ફળની સિદ્ધિ થાય છે; ત્યારે જો એ છએ.
 વસ્તુ સાથે મળી હોય તો તે વૈદ્ય અરેખર પ્રાણુદાતાજ થાય છે સારા. વૈ-
 ઘની સાથે ઔષધ પણ ધણું મોઝ, તથા જેના ધણું પ્રકાર થઈ શકે
 એવું હોવું જોઈએ. આ ઠેકાણે કેટલાએક એમ શંકા ઉદાયશે કે ઔષધ
 કાંઈ કામતું નથી કારણ કે ધણાં દરદીઓ સારા વૈદ્ય તથા સારાં ઔષ-
 ધથી નિરોગી થાય છે તથા કેટલાંક મરણ પણ પામે છે. તેમ કેટલાએક રોગી
 જો કે તેને જોઈએ તેટલાં પૂરતાં સાધન હોતાં નથી. તેમની ચાકરી કર-
 નાર પણ જેવા જોઈએ તેવા ન હોય તથા તેની ચિકિત્સા કરનાર પણ સારા
 વૈદ્ય ન હોય તોપણ તેઓ રોગ મુક્ત થાય છે, અને તેમ કેટલાક મટી પણ
 જાય છે તેથી ઔષધ કરવું એ નકામું છે. એમ નહિ. કારણ કે ઔષ-

ધર્મી માટે જોવા રોગોને ઔષધ મટાડી શકતું નથી એમ નથી, અર્થાત્ મટાડી શકે છે. વળી ઉપર એમ સંદેહ થઈ ગઈ છે કે ઔષધ વિના પણ દેહના રોગો સારા થયેલા જોવામાં આવેલા છે તો તેના જવાબમાં એટલું જ કહે તે રોગને ઔષધની અપેક્ષા નહિ હતી. તોપણ તેવા રોગમાં પણ ઔષધ ઉપયોગી છે. જો કે કાંઈક સમયમાં ખુબી મહેલ સમ્પત્તિ પોતાની મેળે ઉઠવા સમર્થ છે છતાં પણ જો તેને જીવનનું અવલંબન મળે તો તે વધારે સહેલથી હડી શકે છે, તેમ જો રોગને ઔષધની અપેક્ષા નથી તેને પણ જો ઔષધથી મટાડવા પ્રયત્ન કર્યું હોય તો તે જલદીથી સારું થઈ જાય છે. વળી ઔષધ કરતાં છતાં પણ દેહના એક રોગી મરી જાય છે એ વાત ખરી પણ સઘળા રોગો ઔષધથી જ મટે છે એમ નથી. અને ઔષધથી ન મટે જોવા રોગોને 'અસાધ્ય' એવું નામ આપેલ છે. માટે અસાધ્ય વ્યાધિ ઔષધથી સારા થતા નથી. અને તેથી જ વૈદ્યોને પણ અસાધ્ય વ્યાધિની ચિકિત્સા કરવાને વૈદક શાસ્ત્રમાં મના કરેલી છે; અને જો અસાધ્ય દરદની ચિકિત્સા કરે છે તે અર્થ, વિદ્યા, તથા યશની હાની કરે છે અને ભોક્ષાં નિંદાનું પાત્ર થાય છે. તેથી ઔષધ કંઈ કામનું નથી એમ કહી શકાતું નથી, કારણ કે સારા વૈદ્યો દુઃખગાને પુષ્ટ કરે છે, રથૂળને પાતળા કરે છે, ગરમીથી જોનો પરાભવ થયો હોય તેને ઠંડા ઉપચારથી આરામ આપે છે, ઠંડીથી પરાભવ પામેલા ને હજી ઉપાધથી સુખ આપે છે, ધાતુને વધારે છે અને તેથી વ્યાધિના હેતુથી વિપરીત ઔષધોપચાર કરી સમાન પ્રકૃતિ કરે છે. ચોખ્ખ વખતે પરીક્ષા કરી, ચિકિત્સા કરનાર વૈદ્ય પોતાનું કાર્ય સાધે છે અને ભોક્ષાં મરણનું પાત્ર થાય છે. ઉપર એમ કહેવામાં આવી ગયું છે કે અસાધ્ય વ્યાધિની ચિકિત્સા કરનાર વૈદ્ય અપરાધનું પાત્ર થાય છે, ત્યારે અસાધ્ય વ્યાધિ કોને કહેવો એ આ દેકાણે જતાવડું નેઈએ.

અપૂર્ણ.

આપણા સુધારકોને બે બોલ.

જીવનનું જોતાં પેહેલાં પોતાનું 'પ્રથમ વિચારણું' એ મને સારું લાગે છે. બધાં માણસો તરફથી હાનિમાં આપણે જોગ સાંભળીએ છીએ કે 'દમણ' સુધારો ઠીક ચાલે છે, 'ઈલુ' સુધારો થયો છે એવાં, અને કંઈ બાગ-

તમાં, કયા દેશમાં કે કયા શહેરમાં, કે ગામમાં, કઈ નાતમાં, કયા કુટુંબમાં કે કયા માણસમાં; કયા ધર્મમાં કે કયા રીવાજમાં, કઈ રહેણીમાં કે કઈ ફેણીમાં. આ સઘળી બાબતોમાં તપાસીશું તો મારી નજરે તો સારો સુધારો જોવામાં આવતો નથી. સુધારો જોવામાં આવે છે, એમ કહેશું તો તે એક ઘેડલી બાજતમાં એટલે ફેણીમાં. સારોસ કે/લના સુધારા કૃત્યમાં નહી, પણ જો જોવામાં આવતા હોય તો તે વચન માનમાં જ છે. હમેશાં બોલવું સહેલું છે, અને કરવું મુશ્કેલ છે. પણ એકલું બોલી બેસી રહેવાથી જ કશું ફળ નથી. જો તે પ્રમાણે કાંઈક કાંઈક કરવામાં આવે અને હળવે હળવે આગળ પગલાં ભરાય તો કોઈક દિવસ પણ કામનો છેડો આવે, પણ એકલી માતોથી વાળુ ન થાય; સરોઈ કરી જમીએ તો પેટ ભરાય. આ વિચિત્ર સૃષ્ટિમાં બિન બિન પ્રયત્નો મનુષ્યો છે. તેમાં ફટલાએક બોલી પણ જાણતા નથી કેટલાએક વળી એવા તુંદ મીઠા છે કે પરાણું ખરું છતાં પણ પોતાના દુષ્ટાગ્રહથી કપ્પલ કરતા નથી. કેટલાએક ઉદાસીન પ્રકૃતિવાળા છે કે થાય તો પણ શું અને ન થાય તો પણ શું કેટલાએક એકલ પેટ અને સ્વાર્થી છે, એટલે કે વર મરો કન્યા મરો પણ ગોરતું ત્રબાણું ભરો.

કેટલાએક કેવળ જંગલી દંશમાં છે કે જેને દિન દશાની ખામર ન પડતી નથી, કેટલાએક ધન મદાંધ છે કે જેથી તે પોતાની સંપત્તિ જોઈને જ મગ્ન રહે છે, પછી શાં માટે ખીજતું સાંભળે? કેટલાએક મિથ્યા અભિમાની, કેટલાએક ડોળ ધાણ, કેટલાએક તદ્દન મૂર્ખ, કેટલાએક અસહનતા અને હિર્ષ્યાવાળા, કેટલાએક જુની રૂઢિને અનુસરવા વાળા પછી તે ગમે તો સારી હોય કે નકારી, પણ એક નાહું ઝાંધું તે ઝાંધું, તે કેમ તમ્ભ? કેટલાએક બાપા માની એટલે ફક્ત પોપટની માંદક વિદ્યા બણી જરી, પણ તેનો સાર નહીં સમજવો; કેટલાએક દાસતા કરીને પેટ ભરનારા, કેટલાએક નીચ ધણી કરનારા, કેટલાએક પારકા ભાગ્ય ઉપર જીવનારા, (સ્ત્રીજન વગેરે) કેટલાએક નિર્મુખી કેટલાએક વિરક્ત અને સંસારનો ત્યાગ કરી એકાંત વાસ કરનારા, અને કેટલાએક બાળકો, કેટલાએક સ્વધર્માધ કે જેની આગળ બીજા કોઈ ધર્મની વાત જ ન થાય અને કેટલાએક પર ભાયાના જાણુ કે જે આપણા સ્વદેશની બાણાં કે આર્થ સાંજ સમજી શકતા નથી.

હવે કહો ઉપરના જુદી જુદી ગણના કરી જતાવેલા લોકોમાંથી કો-
ની પાસે જઈ હર્ષયાત્રી દોળી ઓગળવી કે આપણા કુમાર કે દુરાચારની
વાતો કહી પેટ દારવું? શું પેલા બોલી નથી જાણતા તેની પાસે જઈ
દેશની દાકનો સેલમાં રેવાં કે આમદી માણસ પાસે જવું? જે બોલી ન-
થી જાણતા એટલે જોતામાં સગજ શકિત રહી નથી તે કવી રીતે દુઃખ
ટોળે અથવા જે આમદી માણસ છે તેમાંથી પણ આપણું શું વળે? ત્યારે
ઉદારી પ્રકૃતિવાળા છે તેની પાસે જશું અને જે દિલ્લી વાતો કરશું તો
તે હા કે ના એ બેમાંનું કશુંએ નહીં કહે ત્યારે તેની પાસે જવાથી પણ
શો દહોડો વળ્યો? સ્વાર્થી પાસે જશું તો તે ફક્ત પોતાના સ્વાર્થની-
જ વાતો કરશે કે જેથી આપણી પાસે કંઈ હશે તો તે માંડવું ગોપીય-
દન પણ જોઈ બેસશું, જંગલી પાસે જશું તો તેમાંથી પણ કંઈ બાહ્ય પા-
ક્યાની નહીં, ત્યારે ધનાઢ્ય નહક-જઈએ તો તે પણ કંઈ દાદ ફરીયાદ
સાંભળે નહીં, કારણ કે આપ શું બગતવું સુખ તેઓ માને છે, કેટલા-
એક મિથ્યાભિમાની છે તેઓ તો સકટની નીચે રહેલા શ્વાનની માફક
પોતાની ઉપર આપ્યા જગતનો બોલો મારી લીએ છે, કોળ ધાતુ માણ-
સો પાસે જઈને સુધારાની વાત કરશું તો તેઓ કરશે યોડું અને જતા-
વશે ઝાઝું, ગાજશે પણ વરસશે નહીં, ત્યારે મૂર્ખનો સંગ કરીએ તો તે
તેવાજ ચંદ જમાવું ફળ પામીએ, અસહનતા અને ઈર્ષ્યાવાળા પાસે જઈ
આપણે સુધારાની આર વાતો કરશું તો તે મેડેથી ભણું મનવશે અને
પાછળથી ઉઠકું ધંએકું દામ પણ ફીટાડી નાખશે, જુની રૂઢિના સેવકો
તો બીજું કશું ગમેજ નહીં, ત્યારે એની પાસે પણ મૌન રાખી ચાલી
આવવું એ સલામતી ભરેલું છે, પોપટીઆ પંડિત પાસે પ્રયાણ કરશું તો
તે ઉપર ઉપરથી ધણું બોલી જશે એટલે ચોપડીઓમાં જેમ વાંચેલું હશે
તેમજ મુખપાઠ કરી જશે, પણ તેમાં કેટલો અને કયો ફેરફાર કરવો અ-
થવા દેશકાળને અનુસરવું શું છે તે કદી જતાવી શકશે નહીં દાસત્વ કરી
સુન્દરન અલાવનારને જઈ મળશું તો તેઓ કહેશે કે ક્યાંઈ નોકરી આ-
કરી હોય તો કેળે, અને ધંધે વળગાડી દીએ તો ઠીક, અમે તો નોકરી
કરી જાણીએ, બીજામાં ન સમજીએ કેટલાએક નીચ ધંધો કરનારા છે એ-
ટલે જે ચોરી, જુગાર, વ્યભિચાર વગેરે વર્તનથી વર્તનારા છે, તેઓને તો
છેટથીજ નવગજનો નમસ્કાર કરવો લાગે છે, અને પારકા ભાગ્ય ઉપર

વર્તનાર સ્ત્રી વગેરે છે તેઓ તો કેવળ અજ્ઞાન, કુટિલ અને પરાધીન દશા-
માં છે, એટલે તેઓ પણ આર્થ જંગલીના વર્ગમાં ગણાવા યોગ્ય છે. નિર્મુ-
ણી એટલે જે નગણા છે તેઓને તો ગુણની પીછાનજ શાની રૂબ કે ને-
ઓ આપણા યોગવાની કદર ખુબ. અને દેટલાએક જે વિરક્ત બનાવ્યા
તેઓ તો આ સંસારને ગિથ્યા કરી માનનારા છે એટલે સ્વપ્ના જેવો આ
બધો સંસારનો ઠાંઠ છે એમ સમજનારા તેઓ તો આપણી વાતોપર કાનજ
કેમ ધરે. અને જે બાળકો છે તેની પાસે જઈ હાઈયું જોણવું તે તો અ-
રણ્ય રૂઢન સરખું છે. બીજા જે સ્વધર્મોધ છે તેની આગળ તો બીજા ક-
શી વાતજ ન થાય. બે કદાચિત્ બીજા વાત કરવા જઈએ તો તેઓ સાંભ-
ળે પણ નહીં અને સાંભળે તો નારિતક અને વેરી સરખા ગણે. વળી બી-
જા જે પરમાયાના જાણુ છે તેની પાસે જઈ આપણી સ્વભાષાથી વાત ક-
રીએ તો તો કુછડીમાં કાંકરા ખડખડાવવા જેવું છે, એટલે એમ કરવા-
થી તો તેઓને તથા આપણને પણ પુરતો કંટાળો આવે અને ગાંડામાં ગ-
ણાઈએ. કદાચિત્ ધારો કે આપણે પરભાષા શિખેલા હોઈએ અને પરદે-
શી સાથે વાત કરીએ તો તેઓને આપણા દેશની એટલી બધી મમતા શું
હોય કે આપણું કહેવું દીક્ષપર લે. એવા તો રીપન જેવા ઘોડાજ કે જે
પરદુઃખેનદુઃખિતાઃ ॥ આવી રીતે એમર નજર કરી પિયારશું તો ક્યાં-
ઈ થાગ લાગે એવું નથી. આરે દિશાના વા ત્રાયા જેવું છે.

ક્યાં જઈને રોડું, કે ક્યાં જઈને હાથગની લાગ પુરી કરવી ? ક્યાં
પોદાર દેવો કે કોની પાસે જૂઓ પાડી સંકટની વાતો કરવી ? સંપ ક્યાં
છે ? અર્જુ બોલે તે ગાંડામાં ગણાય. સુધારામાં આગેવાની કરે તે ઉઘા-
છતો લેખાય. પેસો ક્યાં છે કે દોઈ મોટું કામ ચારભાષ ? બુદ્ધિ બેહેરમા-
રી ગઈ છે. દેશનું દાઝે છે કોને ? આંખ કોની ઉઘડી છે ? દોહીલા દદાણ
આવતા બુલે છે કોણ ? સમજવું તો એક જાણુ રહ્યું પણ સાંભળે છે કો-
ણ ? હુડીયું, હુરાચાર, હુરામદ અને હુર્મતિએ પડ ધેરું છે. લાડી, વાડી ને
ગાડીના મુખમાં નિગળન ચઈ ગએલા ઉંચી નજર પણ શાને માટે કરે !
આપણા દેશપર કહણાઈનો વખત આવ્યો છે. રાહુની દશામાંથી એકના
પ્રથમથી છુટાય એવું નથી. અરે ! આપણે વ્યાપાર રોજગારમાં, કળા
કોશલ્યમાં બહુ પછાત પડી ગયા ! આપણી રસાળ ભૂમિનો લાભ અન્ય
જનો લે છે.

માનવ ધર્મ.

પુસ્તક ૧ હો. આશ્વિન. સંવત ૧૯૪૩. અંક ૧૨મો.

માનવધર્મોષ્ટક.

પુણ્યિતાયા હંદ.

- ચિત્તહિત આતિશે ચહે સહુનું, વિચારિ વિદેશ હરે કુકલ્ય જૂનું;
સરસ પથ સદા બતાવનારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૧
- નહિ કદિ વિસરે સુનીતિ સેવા, નહિ અટકે વચનો ખરાં કહેવા;
પ્રગટ પ્રસરવા ચહે વિચારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૨
- સરસ સુધરવા સ્વદેશ ધારો, બનતું પ્રયાન કરે કરી વધારો;
શ્રેય કરિ આદા ધરોજ ધ્યારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૩
- બહુ વિધ હણુરો આદિતકારી, હિંમતતાણું હથિમાર હાથ ધારી;
સુજન સમીપમાં કરેજ દાજો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૪
- દુરજન તણી એ તમા ન રાખે, સમજૂતી આગળ શ્રેષ્ઠ બોલ લાખે;
સુખદ નિરખવા દ્રવે કિનારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૫
- સુધી ગરીબ આ ગણાય હિંદ, વિસરિ જતાં શુભ પંથ હોધ મંદ;
ગરીબપણું હરી સુધારનારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૬
- તરત કર દયા આહો દયાળ, ભરત પ્રદેશ સુધારને વધાર;
નિજ હિત સમજી કરે સુધારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૭
- કથન બહુ કર્યે શું થાય આમ, ખમિત ધરી કર બુદ્ધિની લગામ;
ચિત્ત હય ચડિને દિયે વિચારો, જન મન માનવધર્મ મર્મ ધારો. ૮
- (સ્વદેશ સેવક).

કેળવણી.

ધર્મ અને કર્મ સમજવાનું, સંસાર વ્યવહાર ચલાવવાનું, હુમર કળા શીખવાનું અને હુકામાં સંસારસુધારણાનું કેળવણી એ મુખ્ય સારંગી ગણાય છે. સર્વ સુખ દુઃખનો આધાર કેળવણી ઉપર રહેલો છે, જેટલું કેળવણી નેમ સુખ સાધક છે તેમ તેનો ગેર ઉપયોગ થાય તો દુઃખ રૂપી ઝાડ પણ તે આંધીજાળ ગણી નીકળે છે—કેળવણી માણસને મારે છે અને કેળવણી માણસને તારે પણ છે.

કેળવણીના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. શરીરની કેળવણી અને મનની કેળવણી. શરીરની કેળવણીમાં પ્રકૃત શરીર સંભાળવાના નિયમો આવે છે એમ નથી, પણ તેમાં તમામ વ્યવહારિક જ્ઞાનનો સમાવેશ પણ થાય છે, અને મનની કેળવણીમાં અંતઃકરણ સુધારવા બાબત નીતિશાસ્ત્રની શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. વ્યવહારિક કામકાજમાં કેળવણીનો સફળ ઉપયોગ કે ગેરઉપયોગ થવો એ ધર્મ અથવા નીતિની કેળવણી ઉપર આધાર રાખે છે. શાસ્ત્રમાં કહે છે કે—

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાંયસ્યેકોઽપિનવિંચતે ॥

અજાગલસ્તનસ્યૈવતસ્યજન્મનિર્થકમ્ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમાંનું એક ને મેળવતો નથી તેનો જન્મ બકરીને ગળે ચોટાલા આંચળની પેઠે નકામો જાય છે. આ ચાર પુરુષાર્થમાં ધર્મ મુખ્ય છે. ધર્મ વગર અર્થ અને કામ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કળરૂપ થાય છે, અને ધર્મનું અવગણન કરીનેજ ને બીજાં બે પુરુષાર્થ પુરુષને પ્રાપ્ત થાય તોજ પરિણામ સાર આવે અને તેમજ ચોથા આશ્રમનો આશ્રય ગળે. માટે ખરું કહીએ તો મોક્ષ એટલે સુક્તિ મેળવવાનું ધર્મ એજ ખરું સાધન છે. માટે બીજી બધી કેળવણી કરતાં ધર્મની કેળવણી પહેલી અગત્યતા ધરાવે છે. ધર્મની કેળવણીનાં મૂળ તત્ત્વો ઉપર ઉપરથી જાણવાં એ સહેલું છે. શેકાએ પેતાનો સામાન્ય ધર્મ એટલે દરજ સમજાવી—એટલે ચોરી કરવી, બ્રહ્મચર્ય કરવો, શુદ્ધ ખોરાક વગેરે—પાપનાં કામ છે. તે નકરવાં, એમ સમજાવું. એવો ધર્મનાં મૂળતત્ત્વો છે. આ સામાન્ય નીતિનાં મૂળ તત્ત્વોનું યોગ્ય યોગ્ય જ્ઞાન હાણતી નિશાળોમાં

અપાતી કેળવણીથી પુસ્તકો દ્વારા જોડાને મળે છે ખરું; પણ 'જુદું' ન
 જોવાનું 'ચોરી ન કરી' એવાં શુદ્ધ વાક્યોથી અથવા જેમાં એવો સાર
 નીકળે એવી જોડી કાઢેલી વાતથી સામાન્ય ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવાનો
 કાંઈ પણ સંભવ નથી. હાલમાં અપાતી નિશાળની કેળવણીને હાજારના
 મરીગ વર્ગના લોકો સંક્રાંતના તેહવારને દિવસ સાત ધાન્યનો ખીચડો
 ખનાવે છે, તેની ઉપમા આપીએ તો અપાય. આ ખીચડામાં જીર, જા-
 નરો, મગ વગેરે સાનેક ધાન્યના મોટા જથ્થામાં મૂકી એક 'કળથી' (ધા-
 ન્ય) દેખાતી નથી, તેમ હાલના ખીચડાથી કેળવણીમાં નીતિની કેળવણી
 કાંઈ દિસાગમાં નથી. સખનાર પોતાનાજ અનુભવથી કહે છે કે આખતાં
 ધોરણોની ચોપડીઓમાં જે નીતિના પાઠ છે; તે પણ સંપૂર્ણ રીતે શીખવા-
 તો હોય, કે જોડાઓને તેવા પાઠનો સંપૂર્ણ રીતે સંસ્કાર થતો હોય એમ
 જણાતું નથી. આમાં શિક્ષક વર્ગનો જાલુ દોષ કાઢી શકાતો નથી, કેમકે
 ધોરણો જાલુ જોમ ૩૫ થઈ પડ્યાં છે, અને 'વાસ' થવાનો આધાર ચો-
 પડીમાં જ્ઞાન જાર એટલે સાર કરતા ખીજ (folds) ઉપર વધારે આ-
 ધાર રાખે, પરીક્ષાનું જાલુ આતું વજન જેવામાં આવે છે તેથી શિક્ષકો
 તેને અનુસરીને જ ગોખી મારવાનું થતું આલતું કરે, અને ધણા વિષયોના
 દળાજથી દળાજોવા વિદ્યાર્થીઓને એ ધંત્રમાં જોડાતું પડે છે તેથી તેમને
 ખરેખર જ્ઞાન મળી શકતું નથી તેથી કહેવા દો કે નિશાળોમાં
 સામાન્ય ધર્મ સંબંધી થોડુંજ શીખાય છે. નિશાળોમાં ધર્મ અથવા
 નીતિની કેળવણીનો એક વિષય જ જુદો નાંખવો જોઈએ, અને તેને
 મારે ખાસ જુદી ચોપડીઓ અને પાઠ આપવા જોઈએ. વળી નીતિ-
 ની કેળવણી પરમાવા. (અગ્રેજી વગેરે)નાં પુસ્તકો દ્વારા આપવા કરતાં સ્વ-
 આધાનાં અને સ્વધર્મનાં પુસ્તકો દ્વારા અપાય તે વધારે ફાયદો કરતા છે,
 એમ પણ અનુભવથી સમજાય છે; કેમકે પર ધર્મનાં પુસ્તકો કરતાં સ્વધર્-
 મનાં પુસ્તકો ઉપર માણસને સ્વાભાવિકપણે કાંઈક વિશેષ ગ્રેગણાવ હોય
 છે. નેપોલિયનનાં પેરાક્રમનાં વર્ણનમાં જેને જેટલો રસ ઉપજશે તેના કરતાં
 રાણા પ્રતાપ અથવા પૃથ્વીરાજનાં પરક્રમની વાતો સાંભળવામાં દેશી લો-
 કે રામાંચિત થઈ જશે, અને તેમાં તેમને કાંઈક રસ ઉત્પન્ન થાય છે. આ
 સ્વદેશાભિમાનનો સહજ અંકુર છે, અને સ્વતા અને પરતાનો ભેદ જાતાવી

આપેછે. આ ઉપરથી એમ ખાતરી પાવજે કે સ્વદેશના, ઇતિહાસો દ્વારાએ તેમને નીતિના પાઠો આપવાથી વિશેષ લાભ છે. વળી ધણી સોફોનિસ્ટ એમ પણ ધારવું છે કે પશ્ચિમના ઇતિહાસો નીતિ અથવા સદ્યુષ્ણતા પાઠો કરતાં ખીજા બનાવોના પાઠોથી વિશેષ ભરપૂર છે. એવી ઉચ્ચકું આર્ય બોફોનો ઇતિહાસ ઇતિહાસિક વર્ણન કરનાં નીતિ અને સદ્યુષ્ણતા પાઠોથી વધારે શશુમારેલા હોયછે. નાનાં બાળકોને રમુજની સાથે નીતિનો સંસ્કાર સંસ્કૃત પંચતંત્રથી જોવો મળેછે, અને મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને 'ગ્રીતા' અથવા કહો કે ભારતરૂપી જ્ઞાન સાગરમાંથી જેવાં સદ્યુષ્ણ રૂપી રતનો પ્રાપ્ત થાયછે, તેવા સદ્યુષ્ણ ખીજા કયા સોફોનાં પુસ્તકોમાંથી પ્રાપ્ત થવાના છે ?

ત્યારે આર્ય સોફોનાં જુનાં પુસ્તકો નીતિના પાઠને માટે વધારે પસંદ કરવા લાયક છે, ત્યારે તેમાં જ્ઞાનથી ભરપૂર પુસ્તકોને ઉકેલી શકી દેવામાં આવીયાં છે, નિશાળોમાં સામાન્ય ધર્મના પાઠ આપવા, અને કોઈના વિશેષ ધર્મ સંગ્રહી કાંઈ પણ બોધવું નહિ, એવો હામની કેળવણીનો હેતુ છે તે ઠીક છે, પણ કદાચને આર્ય સોફોનાં ઇતિહાસિક પુસ્તકોનું ધ્યાન કરીને તે ચલાવવામાં આવે તો તેથી કોઈના ધર્મને આડચાલ નથી. દાખલા તરીકે મહાભારત જેવું પુસ્તક, જેમાંથી આર્ય ધર્મ-કર્મ-નીતિ અને સંસાર વ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મળેછે, તેને તમામ આર્ય સોફો એટલે હિંદુ સોફો તો લાવથી જાનેછે, પારસી સોફો પણ તેને પસંદ કરેજ, અને જુજ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓને પણ આ જ્ઞાનસાગરમાંથી સાર લેવાનું જ મળે તેમ છતાં કોઈના વિશેષ ધર્મને હાની પહોચાનો લાય રહેતો હોય તો જેમ ઉંચાં ધોરણોમાં ખીજી ભાષા (Second Language) તરીકે જુદી જુદી ભાષા પસંદ કરવામાં આવેછે, અને તેને માટે જુદા જુદા શિક્ષકો હોયછે, તેમ ધર્મની કેળવણીને માટે પણ જુદા જુદા શિક્ષકો નીમવા જોઈએ. ધોરણોના ખીજા વિષયોનો બોજો ઓછો કરી ધર્મની કેળવણીને માટે દરરોજ કલાક બે કલાક કાઢવા જોઈએ. આર્ય સોફોના હિતને માટે આપ કરવાની જરૂર છે, તે સરકારથી ન બનેતો પછી દેશી સોફોએ તેને માટે જુદી શાળાઓ ઉઘાડી તેમાં પેટેલે દરજે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પણ આ વાતની ખીજા કાને પડીછે ? સ્વધર્મની કેળવણી વિના હિંદુ

લોકોએ પોતાનો ધર્મ જોયો, પોતાનો સદાચાર જોયો, પોતાની નીતિ જોઈ, પોતાનું સ્વાભિમાન જોયું અને હુંકાર્યાં સર્વત્ર જોયું ! એક છતાંએલી પ્રજા તરીકે હવે તો બીજાથી દોરવાનું રહ્યું ! બીજાના દોર ઉપર નચાવે તેમ નાચવું રહ્યું ! સ્વધર્મની કેળવણીના અભાવે આપણે આગણો ધર્મ શું છે, તે પણ જાણતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ તે જાણવાને ઉત્સાહ પણ ધરાવતા નથી એ થેડો ખેદ નથી. જે આર્થ ધર્મની પ્રાદતાને પશ્ચિમના વિદ્વાનો વખાણે છે, તેને આપણે પોતેજ ઓળખતા નથી ! બીજા લોકો આપણા ધર્મનું રહસ્ય જાણતા થયા અને તેમાંથી સાર સાર ખેંચવા લાગ્યા, ત્યારે આપણે આપણું બૂલવા મંડ્યા એ કેવું દાસ્ય કરાવવા જેવું થયું છે !

સ્વધર્મનું અભિમાન જવાથી સંકડો હિંદુઓ પરધર્મમાં ગયાછે અને જાયછે, અને સંખ્યાબંધ હિંદુઓ પોતાની નાન જાત અને સ્વધર્મનું અભિમાન મૂકી નાસ્તિક વિચારના અને સદાચાર રહીત ધર્મ ગયા છે, તે વાત ક્યાં દાખથી આતણી છો આપણી આર્થ લોકોની આર્થ સિધ્ધિનો આ કેવો વિપરીત ફેરફાર ? એક ઉંચ વર્ણના છાપ મેળવેલા જુવાન માન્યુએટને પૂછીએ કે બાપ, તમારો ધર્મ શું ? અને તમારા ધર્મનું કેવું બંધારણ છે ? તો તેણે વિદ્વાન તરફથી પણ ધર્મની બાળનમાં સંતોષકારક જવાબ મળવાની આશા રાખાય નહિ, તો પછી સાધારણ કેળવણી પામેલાને માટે તો પૂછવુંજ શું ? આચારવિચારની બાળનમાં પૂછીએ તો એટલોજ જવાબ મળે કે 'સાચુ ચોળીને એકવાર ઉતે પાણીએ નહાવું અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાં, એજ આચારવિચાર; બીજો વળી આચાર વિચાર શું ? ધર્મસાન વિનાનું ખાતી અંતઃકરણ જે બોધ પ્રથમ મળે તેને પ્રથમ જગા આપે એવો નિયમ છે. સ્વધર્મની અજ્ઞાનતાને લીધે પરધર્મ ઉપર સકળ પ્રીતિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ પ્રથમથીજ સ્વધર્મનાં મૂળતત્વોનો સંસ્કાર થયો હોય તો પછી પરધર્મપર થોડી પ્રીતિ બંધાવ. સ્વધર્મનું રહસ્ય નહિ જાણવાથીજ અને પરધર્મી લોકોના પ્રયાસથી હલકા વર્ગના ધણા હિંદુઓ અને થોડા ઉંચ વર્ણના હિંદુઓ પણ પર ધર્મમાં સુખ સમજીને અથવા સુખ મૂળવાની કેટલીક નીચ લાલચો મળવાથી પરધર્મ ચડણ કરેછે. પણ પાછળથી તેમાંનું તેમને કેટલું સુખ મળેછે, તેતો વટલીને પરધર્મમાં મળેલાને ખૂ-

જન્મ ચરિત્રોથી ચીનરેતાં ઇતિહાસિક પુસ્તકોને માટે પ્રાચીન કાગળોના પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત છે તે કોનાથી ના કહેવાયે? ભારતખંડનું જાન્ય ભારત અને ચુલુ જાનગી ચુલેલી 'ગીતા' જેવાં પુસ્તકોતો કાઈ બાવ પૂછતું નથી એ કેવી અદ્ભુતની વાત? ગ્રીક ભાષામાં રચેલ અને ~~પ્રચલિત~~ તર-લુમે પચોત ઈન્દ્રિયનું પુસ્તક નિશ્ચયમાં આવે તો ઉર્ધ્વા ધોરણોમાં ભારત અને રામાયણ જેવાં ઇતિહાસિક પુસ્તકો કાં ન અદ્ભુતમાં આવે? તે સંગતનું નથી.

આ પ્રમાણે સ્વદેશનો ઇતિહાસ અંધારમાં રાખવામાં આવ્યો છે, અને હાલના વિદ્યાર્થીઓ પરધર્મ સંગંધી જેટલું જાણતા હશે તેટલું પણ સ્વધર્મ સંગંધી જાણતા નથી, એટલે સ્વધર્મની વાત પણ એટલેજ દરજે અંધારામાં ડૂબાય છે. એ વાત તો એક બાબુપર રહી પણ હાલનાં ની કેળવણીના ધોરણો અપણા હકમાં કેટલે દરજે ફાયદો કરતા છે અને કેટલે દરજે નુકસાન કરતા છે તે વાતનો વિચાર કરતાં કેળવણીનાં પરિણામ વિપરીત દેખાતાં હોય એમ નીચેની વાતથી જણાશે.

અધુર.

વ્યભિચાર પ્રતિબંધક શૃંગાર.

હાલમાં સામાન્ય રીતે વિચાર કરીશું તો વ્યભિચારનો ફેલાવો વધારે થતો જોવામાં આવે છે, જેમ માયાળુ સરકાર તથા બીજાંઓ તરફથી વ્યભિચાર અટકાવવાના વધારે પ્રયત્નો આવે છે. તેમ તેમ તેનો ફેલાવો પણ વધારે થતો જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી એમ સંગતનય છે કે જે જે વ્યભિચારને અટકાવવા પ્રયત્ન ચાલે છે, તેજ તેના ફેલાવાના હેતુરૂપ થવા જોઈએ. વેરયાઓને જિન દરદી રાખવાનો જે ધારો' પસાર કરવામાં આવ્યો છે, તે ધારો વ્યભિચારને વધારવામાં એક મોટું હિતચારરૂપ થઈ પડ્યો છે. હિંદુઓની ઇંચ ચાતોમાં પૂનર્લગ્નનો ધારો ન હોવાથી ધણી પિંધવાઓ જોવામાં આવે છે, અને કાયદા પ્રમાણે સધવા સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરવો એ ગુન્હો છે; અને તેવા ગુન્હા કરનારાઓનેજ શિક્ષા કરવામાં આવે છે. તેથી લોકો વિધવા સ્ત્રી સાથે બેઠકક વ્યભિચાર કરે છે, તેનો કોઈ બાવ પૂછતું નથી. આ પણ વ્યભિચારના ફેલાવાનું બીજું કારણ છે

કે સ્ત્રીઓને મન માનતી છુટ આપવી, અને તે છુટ આપનારોજ ખરેખર સુધરેલો કહેવાય. સ્ત્રી પરપુરુષ સાથે વાતચીત કરતી હોય તે વખતે ધણીથી ત્યાં જવાય નહીં, અને ત્યાં જવામાં આવે તો સ્ત્રીનું અપમાન થયું આમ તેવુંજ એ વ્યભિચારના ફેલાવાનું ત્રીજું કારણ છે. હાલ જે પદ્ધતિથી સ્ત્રી કેળવણી આપવામાં આવેછે તે પણ વ્યભિચારને ઉત્તેજન રૂપ છે, કારણ કે બાળાઓને બાંધવાના મકાન ધણું મન્ય તથા શણગારેલાં હોયછે, તેવાં મકાનમાં બહેલી સ્ત્રીને એક ગરીબ પતિની કુંપડી ક્યાં થી ગમે? અને તેમ થાય ત્યારે વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્તિ થાય.

પુરુષોને પણ અપાતી કેળવણીની જે પદ્ધતિ ચાલે છે, તેમાં સ્વધર્મનાં શિક્ષણનો અંશ ઘોડો હોવાને લીધે પુરુષો નારિતદોષ બને છે. નારિતદોષપણું એ પણ એક વ્યભિચારનો સદગ્ન મિત્ર છે. વ્યભિચારનો વધારો થવાથી ખુન, ચોરી, જુગદું, વગેરે ધણા અનર્થો ઉત્પન્ન થતાં જેવામાં આવેછે, અને તેથી દિવસો દિવસ કોર્ટેનું કામપણું વધારે ધમધાકાર ચાલતું જેવામાં આવેછે અને તેની સાથે વધારેને પણ સારો તડાકો પડેછે. આ ઉપરથી સૂક્ષ્મ વિચાર કરીશું તો એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે વ્યભિચારને અટકાવવામાં જે જે સાધનો લેવાં જોઈએ તે લેવામાં આવતાં નથી, પણ ઉલટું વ્યભિચાર નિવર્તક સાધનોનો નાશ થતો જેવામાં આવેછે. હાલમાં શુંગાર રસના અંથોને છુટથી છાપવામાં અટકાયત કરવામાં આવેછે. રતિ રૂપના આલંબન વિભાવ શુંગારને ખતાવનારા અંથોને છાપવામાં અટકાયત કરવી એ વ્યભિચારને દૂર કરવાને બદલે તેનો ફેલાવો કરનાર થઈ પડ્યું છે. રસ અંથો વ્યભિચારને ઉત્તેજ કરનારા એમ માનવું અમારા વિચાર પ્રત્યે તો ઉલટું છે, કારણ કે તેવા અંથોના જ્ઞાનથી વ્યભિચાર ઘટો અટકે છે. ત અંથો વ્યભિચારના પ્રવર્તક છે, એમ માની તેનો અટકાયત થતો ન જોઈએ. કારણ કે તેવા અંથોને નહીં બાંધનારા પુરુષો એજ વ્યભિચાર અંગ્રીકૃત છે, તે અંથો સંકર સંતાનની ઉત્પત્તિનો હેતુજ વ્યભિચાર તેના પ્રવર્તક હોય તો તેવા અંથોમાં વિકાસોની પ્રવૃત્તિ થવી ન જોઈએ. આ ઉપરથી એમ જણાયછે કે તેવા અંથો વ્યભિચારના પ્રવર્તક છે એમ માનવું એટલું અમાનવુંજ કારણ છે. શુંગાર રસનું વર્ણન રસ અંથોમાં કરેલ છે, અને તેના અજ્ઞાનથી મનુષ્ય પરસ્પર રતિ રક્તિ

અહીં પહેલો દરજો ધરાવે છે. કારણકે પ્રાણુના ત્યાગથી સર્વનો ત્યાગ થાય છે. તેથી સ્વસ્થ અને અસ્વસ્થને માટે વૈવદ શાસ્ત્રમાં જેને નિયમો બતાવેલા છે, તે પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રાણુની રક્ષા થાય છે, અને લાંબુ આયુષ્ય થાય છે. પ્રાણુની રક્ષા કર્યો પછી ધન પ્રાપ્તિની ઇચ્છા બીજા નંબરમાં છે.

કારણકે ચરકમાં કહ્યું છે કે નદ્યતઃપાપાત્પાપીયોઽસ્તિહનુપકરણસ્યદીર્ઘમાયુઃ ॥ છવનનું મુખ્ય સાધન ધન તે વિના લાંબુ આયુષ્ય ભોગવવું એ કરતાં બીજું કાંઈ પણ મોટું પાપ નથી. તેથી છવનનું ઉપકરણ ધન ભોગવવામાં દરેક પુરુષે યતન કરવું જોઈએ. ધન ભોગવવાના સાધનો ખેડ, વેપાર, રામનની નોકરી તથા તે શિષ્યાય જે કર્મનો સત્ પુરુષોએ તિરસ્કાર નથી કર્યો તેના કર્મો દ્વારા ધન ભોગવવું જોઈએ. ધનેશ્વર પરિપૂર્ણ થયા પછી પરલોકની ઈચ્છા બીજા નંબરમાં છે. આ ઠેકાણે એવી શંકા ઉઠે છે કે આ લોકમાંથી ગયા પછી દુરીથી આ લોકમાં આપણો જન્મ છે, કે નહીં? આ શંકા ઉઠવાનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે કેટલાક મુનિઓ દુકન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુનોજ અર્જીકાર કરે છે, તેથી પુનર્ભવનું પરોક્ષપણું માની પરલોકના આશાવને સિદ્ધ કરે છે. વળી જન્માન્તર છે, એ પ્રત્યક્ષ જણાવું નથી, અને જન્માન્તર થવો એ કર્મ દ્વારા આધિન છે; અને એ કર્મ દ્વારા પણ નથી, આત્મા પણ નથી, એમ માનનારા આવીકાદિ નાસ્તિકો પુનર્ભવના અસ્તિત્વમાં વાંધો લાવે છે. કેટલાક સાત્ત્વનો તથા શ્રુતિનો આધાર રાખી પુનર્જન્મ છે એમ માને છે. કેટલાક જન્મનું કારણ, માત પિતાનેજ માને છે. કેટલાક સ્વભાવને જન્મ કારણ માને છે. કેટલાક પરનિમિત્ત જન્મનું કારણ માને છે. અને બીજા કેટલાક યદીશ્ચાને જન્મનું કારણ માને છે. આ પ્રમાણે પુનર્ભવના અસ્તિત્વમાં સંશય પ્રાપ્ત થયો. માટે પુનર્ભવ છે કે નહિ તેનો આપણે વિચાર કરીએ. પુનર્ભવ નથી અને છે એ બન્ને બાબતમાંથી પુનર્ભવ નથી, પરલોક નથી, એ પ્રમાણે નાસ્તિક પુરુષે એ અકળ કરેલ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી પરલોક છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ માનવું જોઈએ. અને તેમાં જરૂરપણુ સંશય રાખવો નહીં જોઈએ કારણ કે.

આપણા સુધારકોને જે બોલ.

(સાંધણુ ૫૮ ૧૯૭ થી)

• આપણે તપુ'સક અને જાઈલા બની બેઠા બેઠા જોયા કરીએ છીએ! આજસ નરડાલી ગયું છે. ત્રણ પચાસના આસામી ચઢ્યેતો તરત હરણ પડ્યા થઈ જાય છે છીએ અને ગળ ઉપરાંત વરા કરી દેવાના દરીયામાં ફેંકીએ છીએ! આ તપુ'કોની પાસે જઈને કહેવું? સાંભળનારના અભાવથી આપણા પ્રખ્યાત રાજા ભતૃકરિએ પણ કહ્યું છે કે ચૌદારોમ-ત્સરગ્રસ્તાઃપ્રમથઃસ્મયદૂપિતાઃ ॥ અવોયોપહતાશ્ચાન્યેજીર્ણમંગેસુ-ભાષિતમ્ ॥ પિદ્ધાનોને મત્સર છે, મોટા બોલો મર્વિટ છે, અને ખીજા અજ્ઞાન છે, તેથી સુભાષિત અંગમાં છૂંદા થઈ ગયું.

ઉપર પ્રમાણે સઘળી વાતોનો વિચાર કરશું તો આપણાથી કશું આગળ પગલું ભરી શકોએ નહીં અને ઉઘટા નાદિ'મન થઈ જાય. કોઈ કામ સુજશે નહીં, કોઈ સહાયતા મળશે નહીં, ખીજાને વગોવવા જતાં આપણે વગોવાશું, ખીજા સામી ધિક્કારની નજરે જોતાં આપણે ધિક્કારના પાત્ર થઈ, નવાણું માણસ નાત જાહેર અને એક માણસ નાતમાં, એમ દોષ નહીં, કેવળ દોષગ્રાહી થવાથી પણ કરો ક્ષમાદો નથી. જે પાણીએ મગ ચડે તે પાણીએ ચાવવા એ ડહાપણનું કામ છે. નીતિના વચનમાં કહ્યું છે કે જો રીક્ષે જેહી માંતીસોતાકોતેસેરંશિઓ ॥ પિછેયુક્તિ વિવેકસેઅપનેમતપરલાઓ- ॥ એક પંડિતે પણ કહ્યું છે કે અયોગ્યઃ પુરુષોનાસ્તિયોજક સ્ત્રવદુર્લભઃ "કાંઈ પુરુષ અયોગ્ય નથી પણ તેની યોજના કરનારો દુર્લભ છે" આ વાચ્ય આપણે સમજીને હૃદયમાં ફેરી રાખવા જેવું છે. એમ કરવાથી આપણું સઘળું કાર્ય વગર પ્રયાસથી સિદ્ધ થવાનું છે. આપણે ધણા ધણા સુધારા કરવાના છે, તો બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિ આગળ કાંઈ અસાધ્ય નથી. જે કરશું તે થશે, પણ પ્રથમ કહેલા દરેક વર્ગના માણસોને આપણની તરફમાં મેળવી લેવા જોઈએ. તેમ કરવાની અનેક યુક્તિઓ અને ઉપાયો છે. તે સઘળી રીતના મનુષ્યોને તેમનો સ્વાર્થ જતાવી આપણું કાર્ય સાધી લેવું એ જલ્દાહરીનું કામ છે. નીતિ શાસ્ત્રમાં સામ, દાન, ભેદ અને દંડ વગેરે મનુષ્યોને કેળવવાના અનેક ઉપાયો છે,

તે કામે લગાડવા તો ધધર સચણું સારું કરશે. કહ્યું છે કે “હારીએ ન હિમ્મત, વીસારીએ ન હરિ નામ, જસવિંધ રાખે રાગ, તસવિંધ રહીએ” આ વાક્ય ઉપર બરોસો રાખી ઈશ્વરની ગદ્દ માગી હિંમત ધરી જુદાએ લાગવું; તેમ છતાં યત્નેહતેપાદિનસિદ્ધતિકોત્ર દોષઃ ~~ન~~ કરતાં જે કામ ન થાય તો તેમાં આપણે દોષ નહીં ગણાવ્ય. પણ કામ ન થાય એમ તો કદી ધારવું જ નહીં. “કાંકરે કાંકરે પાગ જાંધાય. અને ટીપે ટીપે સરોવર બરાય.” આ કેહેવન યાદ કરવાનું છે. ધીરજ રાખી કામ કરનારાને ઈશ્વર તેની ધારણાનાં મીઠાં ફળ ચખાડે છે. સારા કામમાં તો સો વિઘ્ન પડે છે. તે વિઘ્નોથી હારીએ તો આપણું કામ કદી સિદ્ધ થવાનું નથી. કામ જાડાં છે. હજુ માણામાંથી મુકી પણ દબ્યું નથી. માટે મારા શ્રમ મિત્રો! હવે તમે તમારી કલ્પ સમશૈર જળવેલ સાત પાંચઝી લકડી અને એકઝા બોજ, એ વાત ધ્યાન રાખી સંપ કરી સજ્જ થાઓ. ઇતિહાસના પુસ્તકમાં મોટાં મોટાં કથો, રાજ્યના ફેરફારો અને ધર્મના ધુરંધર રરતાઓ એ સચળાં આપણા જેવા મનુષ્યોથીજ થયા છે. તેઓમાંને આપણામાં કરો ફેર નથી; ફેર લેખીએ તો ફક્ત હિમતનોજ. માટે એ ફેર ટાળી નાખીને જે કામે વળગીએ તો ન થાય તેવું કશું નથી. માટે આ મારું યોગ્યું કેહેવું પણ કરી જાયજો. હેત મેહેરજાની રાખજો. મારા મિત્રો મારા સરખું કામ કાળ કેજો. કરી વાતે જુદાઈ ન જાયજો. કોઈ વાતનો અદિશો મ આશુજો. મારી પાસેથી જેતું કારવતું બેસક માગી લેજો. હું પણ આ હિંદુસ્તાનના દિનમાં તમારી સાથેજહું, એમ કરી માનજો. સુરને ઝાઝું કહેવું દોષ નહીં. ધણા કાળના દુઃખના ઉભરાથી જે કોઈ વધુ મદુ કહેવાઈ ગયું હોય તો તે ક્ષમા કરશો. હવે હું યોગ દિવસની રજા લઉં. પછીથી વળી તમારી રૂચિ જોઈ મારી કલ્પને આગળ આગવાની રજા દર્શા. હાલતો સજ્જામ લઈ બીજા કામમાં લાગુ થવાને જાઉં. એક આર્થ.

મુર્તિપૂજા બાબત ચર્ચાપત્રીને બીજા તરફથી

લખાઈ આવેલો જવાબ.

(સાંધજુ પૃષ્ઠ ૧૭૧ થી).

જેમ દાઈ એક સોદાગર ખેતાની પુવાન પતિવ્રતાનેધેર મૂકીનેવો-

તે પરદેશ વ્યાપાર અથે નીકળી પડે, ત્યારે પોતાની સ્ત્રીને પરિવ્રત સા-
ચવવા સાર પોતાના મુખનો ચિતાર કાઢી પોતાની સ્ત્રીને આપતો ગયો.
અને તે ચિતારના દર્શનના આધારે તે સ્ત્રી પોતાનાં પરિવ્રત નીચમ (જો-
નાદિક વગેરે)ને અનુસરી પોતાના વિયોગી દિવસ નિર્ગમન કરતી, પરંતુ
કામાગ્નિની પીડા બ્યારે તેને સ્થિત થતી ત્યારે તે પોતાના સ્વામિના સા-
ક્ષાત્ દર્શન વગર તે ચિતાર ચીચરાં જેવો લાગતો. તેમ મૂર્તિપૂજા મદા-
પુરોહીની છબીઓનો ચિતાર દર્શનના લાભ સાર, તથા યાદગીરી સાર, આ-
પણા આર્થ પ્રથમથી પાળના આવ્યા છે, તેમાં તેઓએ કદાપણ, વાપરે-
લું જણાય છે. એ પ્રભાણે ન દોષ તે કાળે કરીને મદાન પુરોહીનાં અગર
નામો નાશ પામતા. માટે નીતિ વિરહ કહેવું એ ન્યાય વિરહ છે. વળી
ચર્ચાપત્રી કહે છે કે એ આત્મ ન્યાય વિરહ છે. એ વિરે કુંકામાં એમ બતા-
વીએ છીએ કે મૂર્તિપૂજા દેશના રીવાજ પ્રભાણે ધણાં પ્રકારની છે (જે પ્ર-
કાર અમો જળ્યાની સાંકડાસને લીધે અમે બતાવતા નથી). તે પૂજાના સે-
વકા દેવ ઉપર આકીર્ણ રાખી સેવન કરે છે; તેમના આકીર્ણના પ્રભાવે ક-
રીને તથા તે મૂર્તિના સળધે કરીને સેવકોના મનોરથ સિદ્ધ પાવે છે. તો
તે પુનઃકોને મનથી કલકતા મૂર્તિ સાક્ષાત્ દેવરૂપ છે એમ શ્રદ્ધા બેસે છે.
મનુષ્યાદિ પ્રાણીના હૃદય વિશે અંતર્યામી ને શાક્ષી જૂત છે તે એક સમા-
ન રહેશે છે. તે અંતર્યામી તેમને જીવિની પ્રેરણા કરે છે. તો મૂર્તિ પુજ-
કામાં રહેશે અંતર્યામી—નાસ્તીકા. (જે પુનઃક નથી) તેમના વિશે તે પો-
તેજ રહેશે છે પરંતુ ઘટના જુદા જુદા આકારે કરીને જુદાજુદા મત પ-
ડે છે. તે ભિન્નતા જાણે છે, માટે કૃષ્ણ અંતર્યામીનો ન્યાય ખરો, તથા કૃષ્ણ
અંતર્યામીનો ન્યાય ખોટો. એ ત્રાહિત સપ્તસિંચા નિહંચ ઘઈ શકવું
નથી. હવે ઘટ ઘટમાં રહેશે અંતર્યામી એક છે. તેને શાક્ષીરૂપ ગણી અખા
લગતે જે અનુભવના સંપદો લખ્યા છે તે જાણ્યર છે એટલે જેવા રૂપે
માની સેવીએ તેવા રૂપે તેની ઓગખાણુ પાવે છે—માટે ચર્ચાપત્રીનું લખા-
ણુ તર્ક રહીત છે.

માનવધર્મનો લખનાર મૂર્તિપૂજાનું નાક કાપીને લખતો નથી, પણ
નાક રાખીને લખે છે. કેમકે મૂર્તિપૂજામાં કટલી ગણાવાનું સત્ય છે તે ખુબુ